



## **ВОСТОЧНО ЕВРОПЕЙСКИЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ**

#2(66), 2021 часть 3

Восточно Европейский научный журнал  
(Санкт-Петербург, Россия)  
Журнал зарегистрирован и издается в России  
В журнале публикуются статьи по всем  
научным направлениям.  
Журнал издается на русском, английском и  
польском языках.

Статьи принимаются до 30 числа каждого  
месяца.

Периодичность: 12 номеров в год.

Формат - А4, цветная печать

Все статьи рецензируются

Бесплатный доступ к электронной версии  
журнала.

Редакционная коллегия

Главный редактор - Адам Барчук

Миколай Вишневецки

Шимон Анджеевский

Доминик Маковски

Павел Левандовски

Ученый совет

Адам Новицки (Варшавский университет)

Михал Адамчик (Институт  
международных отношений)

Питер Коэн (Принстонский университет)

Матеуш Яблоньски (Краковский  
технологический университет имени  
Тадеуша Костюшко)

Петр Михалак (Варшавский университет)

Ежи Чарнецкий (Ягеллонский университет)

Колуб Френнен (Тюбингенский  
университет)

Бартош Высоцкий (Институт  
международных отношений)

Патрик О'Коннелл (Париж IV Сорбонна)

Мацей Качмарчик (Варшавский  
университет)

#2(66), 2021 part 3

Eastern European Scientific Journal  
(St. Petersburg, Russia)  
The journal is registered and published in Russia  
The journal publishes articles on all scientific  
areas.  
The journal is published in Russian, English  
and Polish.

Articles are accepted till the 30th day of each  
month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor-in-chief - Adam Barczuk

Mikolaj Wisniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Pawel Lewandowski

Scientific council

Adam Nowicki (University of Warsaw)

Michal Adamczyk (Institute of International  
Relations)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jablonski (Tadeusz Kosciuszko  
Cracow University of Technology)

Piotr Michalak (University of Warsaw)

Jerzy Czarnecki (Jagiellonian University)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Institute of International  
Relations)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (University of Warsaw)

**Давид Ковалик (Краковский технологический университет им. Тадеуша Костюшко)**

**Питер Кларквуд (Университетский колледж Лондона)**

**Игорь Дзедзич (Польская академия наук)**

**Александр Клиmek (Польская академия наук)**

**Александр Роговский (Ягеллонский университет)**

**Кехан Шрайнер (Еврейский университет)**

**Бартош Мазуркевич (Краковский технологический университет им. Тадеуша Костюшко)**

**Энтони Маверик (Университет Бар-Илан)**

**Миколай Жуковский (Варшавский университет)**

**Матеуш Маршалек (Ягеллонский университет)**

**Шимон Матысяк (Польская академия наук)**

**Михал Невядомский (Институт международных отношений)**

**Главный редактор - Адам Барчук**

1000 экземпляров.

Отпечатано в ООО «Логика+»

198320, Санкт-Петербург,

Город Красное Село,

ул. Геологическая,

д. 44, к. 1, литера А

«Восточно Европейский Научный Журнал»

Электронная почта: [info@eesa-journal.com](mailto:info@eesa-journal.com),

<https://eesa-journal.com/>

**Dawid Kowalik (Kracow University of Technology named Tadeusz Kościuszko)**

**Peter Clarkwood (University College London)**

**Igor Dzedzic (Polish Academy of Sciences)**

**Alexander Klimek (Polish Academy of Sciences)**

**Alexander Rogowski (Jagiellonian University)**

**Kehan Schreiner (Hebrew University)**

**Bartosz Mazurkiewicz (Tadeusz Kościuszko Cracow University of Technology)**

**Anthony Maverick (Bar-Ilan University)**

**Mikołaj Żukowski (University of Warsaw)**

**Mateusz Marszałek (Jagiellonian University)**

**Szymon Matysiak (Polish Academy of Sciences)**

**Michał Niewiadomski (Institute of International Relations)**

**Editor in chief - Adam Barczuk**

1000 copies.

Printed by Logika + LLC

198320, Region: St. Petersburg,

Locality: Krasnoe Selo Town,

Geologicheskaya 44 Street,

Building 1, Litera A

"East European Scientific Journal"

Email: [info@eesa-journal.com](mailto:info@eesa-journal.com),

<https://eesa-journal.com/>

# СОДЕРЖАНИЕ

## Экономические науки

<b>Umarov I.Yu., Rakhmanov M.</b> THE IMPACT OF DIGITAL ECONOMY ON THE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP .....	4
<b>Лісовська О.О.</b> ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ МЕДИЧНИХ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ COVID-19 В УКРАЇНІ .....	7
<b>Мельникова А.Н.</b> СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО СЕКТОРА КРАСНОДАРСКОГО КРАЯ.....	13
<b>Борзенко О.О., Панфілова Т.О.</b> ПЕРЕДУМОВИ ДОВГОСТРОКОВОЇ ДЕПРЕСІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ .....	20
<b>Тойменцева И.А., Федоренко Р.В., Цегледи Т.</b> ЭКОНОМИКА И ТРАНСПОРТ ВЕНГРИИ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ COVID-19 .....	25
<b>Фортунова У.В.</b> ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ВЫСОКОТЕХНОЛОГИЧНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ РАДИОЭЛЕКТРОННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ .....	28
<b>Чубук Л.П.</b> ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ІМІТАЦІЙНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ДОХОДІВ ВІД НЕРУХОМОГО МАЙНА .....	33

## Политические науки

<b>Сайед Мохаммад Фаиза Хашимми</b> ЖЕНЩИНЫ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ АФГАНИСТАНА.....	39
--	----

## Юридические науки

<b>Askarov Z.S.</b> REFORMS CARRIED OUT IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN TO ENSURE THE PROTECTION OF THE RIGHTS AND LEGITIMATE INTERESTS OF CITIZENS ENGAGED IN TEMPORARY LABOR ACTIVITY ABROAD .....	43
<b>Ишинов И.Ю., Травушкина Л.Ф.</b> К ВОПРОСУ ВЫБОРА НАИМЕНОВАНИЯ ДЛЯ ЛЕКАРСТВЕННОГО ПРЕПАРАТА .....	45
<b>Марчук В.Т.</b> ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ .....	50
<b>Чернецкая В.</b> ОБЩАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ СУДЕБНЫХ ДОПРОСОВ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ УКРАИНЫ .....	54

## ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

*DSc. Umarov Ilkhomjan Yuldashevich*  
*professor of the department "Economics",*  
*Andijan State University,*  
*Rakhmanov Mukhammadeldor*  
*Teacher of Andijan State University*

### THE IMPACT OF DIGITAL ECONOMY ON THE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP

**Annotation.** This article describes the role of the digital economy and its part in the development of small business and private entrepreneurship, the problems that arise in the application of digital economy in entrepreneurial activity, and the ways to address them in detail.

*Keywords: digital economy, modernization, small business and entrepreneurship, innovative development, technology platforms, information and communication technologies.*

“Digital economy” is the provision of digital space for all spheres of the country's life. The main objective of the program is to create legal, technical, organizational and financial conditions for the development of the digital economy in the country and its subsequent integration with the digital economies of foreign countries. The digital economy will ensure gross domestic product growth of at least 30 percent and dramatically reduce corruption. This is confirmed by analytical studies of reputable international organizations.

In his address to Parliament of the Republic of Uzbekistan dated January 25, 2020, President Shavkat Mirziyoev emphasized the need to develop a national concept of digital economy, which provides for the modernization of all sectors of the economy based on digital technologies”[2]. On this basis, we need to implement the program "Digital Uzbekistan-2030". The digital economy will increase gross domestic product by at least 30%, reducing corruption. An analysis by reputable international organizations confirms this.

The main task of paramount importance in the formation and implementation of a strategy for the development of the digital economy in Uzbekistan is the prioritization of information innovation policy regarding stakeholders, industry and innovation market entities and target social groups, as well as an interdisciplinary approach to managing content and activities that combines modern communication technologies, management and social engineering.

The digital economy continues to grow at an incredible speed due to its ability to collect, use and analyze the vast volumes of machine-readable information (digital data) about almost everything. Such digital data is collected based on the analysis of “digital footprints” that remain on various digital platforms because of the activity of individuals, social groups or enterprises.

Global Internet Protocol (IP) traffic, a proxy for data flows, grew from about 100 gigabytes(GB) per day in 1992 to more than 45,000 GB per second in 2017. And yet the world is only in the early days of the data-

driven economy;by 2022 global IP traffic is projected to reach 150,700 GB per second, fueled by more and more people coming online for the first time and by the expansion of the internet of Things (IoT) [1].

As people, business and equipment become more closely connected in a single digital space format, digitalization offers ample opportunities for new decision-making models, becoming the basis of ongoing global economic and social transformations that are changing business and consumer models, models of social services and economic activities of the population. The potential of small innovative enterprises in the context of digitalization creates the prerequisites for the emergence of competitive advantages of science and business both at the national and global levels.

Small innovative enterprises are the generator of ideas created in higher education institutions. Introducing into the real economy innovation universities small innovative enterprises have become an essential attribute for the modernization of national second economy, to create a "smart economy", to ensure the growth of highly competitive products, linking science, education and business together, creating new professionally trained staff, as well as involving young students in business.

Small innovative entrepreneurship in the development of the digital economy is an essential structural element of new economic business models and a breeding ground for systemic changes in technology, digital infrastructure and social relations. Small innovative enterprises represented by their most dynamic and successful representatives act for the digital economy, on the one hand, as a testing business ground, and on the other, as an excellent “building material” from which national and global companies are obtained.

However, at present, the activity of small innovative enterprises does not have a stable tendency towards their effective development. To ensure effective management of the development of small innovative enterprises, it is necessary to develop a clear methodology based on modeling and forecasting their

activities. Forecasting will make it possible to find out what organizational measures should be taken for a given small innovative enterprise in order to increase its effectiveness. The task of predicting the performance of a small innovative enterprise is extremely complex and multifactorial. A significant number of parameters affects the efficiency of a small innovative enterprise; in addition, a significant number of indicators can evaluate the effectiveness itself.

However, for the sustainable development of small innovative enterprises, today it is necessary to solve the problems they face, which impede the sustainable development of small innovative enterprises, which are quite serious, and the solution has serious scientific significance. Under these conditions, the only real basis for intensive growth can be the significant, but not adequately demanded by the economy, potential of science, education and the high-tech, high-tech sector of the economy. This potential is sharply disproportionate to the share of world production of high-tech products belonging to the republic, which indicates the insufficient efficiency of the mechanisms of its functioning and the absence of the necessary conditions designed to intensify innovative activity in industry and its high-tech sector.

Taking into account the circumstances noted, the processes of transformation of the activity of small innovative enterprises into the digital economy of the republic, the development and analysis of forecasts for its development, the formation of economically and socially justified options for its activation with the development of a set of models and methods of economic and mathematical tools seem relevant, important and significant.

The processes of technologicalization, digitalization of public relations, distinguish the current stage of development. The emergence of new phenomena in the digital economy:

-big data, machine-readable law, neurotechnology and artificial and intelligence; distributed registry systems (blockchain);

-quantum technologies; new manufacturing technologies; industrial internet; components of robotics and sensorics; wireless technology);

-virtual and augmented reality technologies.

The world leaders in the digital economy are countries such as the USA, South Korea, Great Britain, Sweden, Finland, Japan, China, Germany, France, Spain and India, which, in turn, have extensive experience in legal regulation of the national digital economy [3, from. 103-104].

The digital economy is a new subject of legal regulation caused by globalization and the widespread introduction of digital technologies, in this regard; research in this area is sporadic. Representatives of legal science paid attention only to individual institutions. It is important to note the lack of a well-established doctrinal approach to the essence of the new legal institutions of the digital economy, which partly complicates the formation of an appropriate legal environment. Important arising in the polls during the

formation of the legal doctrine, and in the future, the legal framework are:

-firstly, the creation of clear ideas about industry regulation, which public relations will relate to the conduct of civil law, and which to financial law and other branches of law and legislation;

-secondly, we must not forget about the need to create a single structure-forming legislative act, and digital law should be enshrined in this way, giving, first of all, definitions of new phenomena of digital life and regulating issues of transactions with digital money and rights, as well as solving taxation problems and financial discipline. As A.N. Lysenko points out, legal regulation in most cases should not be ahead of the development of the economy, should be based on habitual, proven legal categories, thereby optimizing the ongoing economic development of new institutions [5].

I would like to note that the existing legal doctrines do not have the corresponding conceptual apparatus for the development of such active processes of digitalization of the economy. If amending legislative acts, as a rule, does not present special difficulties for the legislator, either organizationally or temporarily, then changing legal doctrines is a much more complicated process, therefore, legislative changes in accordance with modern realities are likely to come much earlier. There is currently a legal vacuum in the regulation of the digital economy. Any subjects of public relations with the use of digital technologies in the economy suffer from this. On the one hand, law-abiding and conscientious subjects of civil legal relations may suffer, on the other hand, the lack of clear financial and legal regulation leads to tax evasion. The problems of legal regulation of the digital economy are taking on an international scale, since it is not always easy to link the activities of their largest Internet platforms to a specific state, including due to the introduction of new digital business models in the economy. It is important to understand that digital objects are constantly evolving. Cryptocurrency today is an alternative money circulation that has gained great popularity. Most note that the cryptocurrency market is one of the most promising areas of development of the global economy. It should be understood that the process of cryptocurrency penetration into life is difficult to stop, and the rejection of it can hinder the development of the digital economy, therefore it is more reasonable to give digital currency legal certainty and status. The preparation of legislation on the use of crypto money should continue taking into account the opinion of the scientific community. Of course, the legal regulation of cryptocurrency, taking into account objective risks, should be based on the public goals of the state and neutralize such negative processes as the laundering of proceeds from crime and the financing of terrorism, as well as the erosion of the tax base [4, p. 53-54].

All public relations are dynamic and are subject to constant changes, in turn, timely adaptation of the legislation to these changes is the key to success, quality. Accordingly, the laws should develop

adequately and change in accordance with changes in the socio-political and economic life of the country. Unfortunately, the lack of consistency in matters of legal support for active digitalization is still evident. In the near future, a number of legal issues should be resolved so that the digital economy does not harm the state and its citizens: First, adopt a single legislative act establishing definitions of new phenomena in the economy: digitalization, digital law, digital money, tokens, cryptocurrencies, block chain and others, as well as fixing the basic principles of taxation and transactions with digital money and rights. Secondly, to develop a number of standards that need to be supplemented by the Civil Code of the Republic of Uzbekistan and the Tax Code of the Republic of Uzbekistan aimed at detailing the legal regulation of relations in the field of the digital economy, including determining what will be understood as a digital permanent representation in relation to business entities. Thirdly, prepare proposals for the formation of an international legal framework and develop an approach to fair taxation of the digital economy. There is an expansion of the sphere of legal regulation, the emergence of new entities - digital personalities, since from birth, the person will fall into the digital space and his status will be instantly reflected in the virtual environment. Paper money and the national currency are outdated, dematerialized and exist in electronic form. Under the current conditions of comprehensive digitalization, it is important to understand that properly organized financial and legal relations in the digital age can provide great opportunities for increasing the well-being of people only in a reliable legal field. In our opinion, such a low rating in terms of the global connectivity index, which determines the level of development of the digital economy in the country, is due to the following factors:

- low level of use of information technologies in the business sector, including in the sector of small and medium innovative entrepreneurship, Comparison with more developed countries of the world;

- the lack of appropriate, necessary infrastructure for the release of unique information products both on the world market and for introduction into the domestic market of the country, including in the sector of small and medium innovative entrepreneurship;

- underestimation and fear of businessmen, including in the sector of small and medium-sized enterprises, of the possibilities of the digital economy and its impact on the efficiency, productivity and growth potential of the business, as well as increasing its competitiveness in the market (including in the sector small and medium enterprises). To overcome these problems in the framework of research and the development of the digital economy, including in the field of small and medium innovative entrepreneurship of the Republic, we propose the following measures;

- creating conditions at the state level for training and further training of specialists in the field of digital economy and innovative technologies;

- the formation of a stably functioning system of international cooperation in the field of innovative

scientific and technological development of countries, including in the field of digital economy;

- Creation and widespread introduction of a system of incentives for the use of digital and innovative technologies of entrepreneurs conducting small and medium-sized businesses in their economic (economic) activities through tax incentives, government orders and other events.

Thus, based on the foregoing, we can conclude that the digital economy as one of the manifestations of the scientific and technological development of the Republic has a significant beneficial effect on the development of small and medium-sized innovative entrepreneurship. The use of innovative technologies in our sector of the country's economy increases the efficiency, productivity and growth potential of the business, as well as the level of its competitiveness in the market. There fore, in our opinion, despite the on current problems of development and formation of the digital economy in the sphere of small and medium innovative enterprises, the state policy of the introduction and development of the digital economy is the only possible way of strengthening the strategic position of the Republic, both in the domestic market Article p Ana, so in the global economy.

## REFERENCES

1. Statement by the Prezident of Uzbekistan Sh.Mirziyoev to the Senate and Legislative Chamber of Oliy Majlis. 25.01.2020.
2. Abdullayev, M., & Ilyasova, M. (2018). OZBEKISTON RESPUBLIKASIGA XORIJIY INVESTITSIALARNI JALB QILISHNING HUQUQIY ASOSLARI. In Вопросы управления и экономики: современное состояние актуальных проблем (pp. 97-100).
3. Alimova, G. A. (2020). Increasing The Effective Use Of Human Capital In The Digital Economy. The American Journal of Applied sciences, 2(11), 127-130.
4. Asqarov, N. I. (2021). Prospects For The Development Of The Investment. The American Journal of Applied sciences, 3(01), 162-166.
5. Asqarov, N. I. (2021). Ways Of Developing Marketing Programs Of Enterprises In The Context Of The Formation Of Textile Clusters. The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research, 3(01), 76-81.
6. Kambarov, J. X., & Kuchkarov, D. (2019). Influence of brand on the company's trade policy. ISJ Theoretical & Applied Science, 05 (73), 277-280.
7. Karimov, M. A. U. (2021). Analysis Of The Food Industry Management System In Uzbekistan. The American Journal of Applied sciences, 3(01), 154-161.
8. Muftaydinov K. (2020). Factors changing and influencing the investment climate in the of Uzbekistan. TRANS Asian Journal of Marketing & Management Research (TAJMMR), (pp. 39-43).
9. Sotvoldiev, A. A. (2021). Innovation Aspects Modeling And Realization Regional Investment Projects. The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research, 3(01), 70-75.

10. UMAROV I.Y. FORECASTING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF ENTREPRENEURSHIP ACTIVITY IN THE FOOD INDUSTRY BY MEANS OF ECONOMETRIC MODELS. ЭКОНОМИКА И ФИНАНСЫ 2019, 2(122) (pp. 20-26).

11. Umarov Ilkhomjon Yuldashevich, "Analyzes of Consumption of Food Products in Gross Domestic Production in Uzbekistan", International Journal of Science and Research (IJSR), [https://www.ijsr.net/search\\_index\\_results\\_paperid.php?id=6121802](https://www.ijsr.net/search_index_results_paperid.php?id=6121802), Volume 7 Issue 12, December 2018, 489 – 492

12. Umarov, I. Y. (2021). Ways To Develop Entrepreneurship In The Food Industry. The American Journal of Applied sciences, 3(01), 148-153.

13. Камбаров Ж.Х., Махмудова Н.Ж.К. Задачи управления рисками на предприятии // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов, 2016. № 5. С. 88-89

14. Муфтайдинов, К. (2006). Проблемы развития предпринимательства в условиях экономической свободы.

15. Муфтайдинов, К. (2020). ОЦЕНКА ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ. Экономика и социум, (7), 604-609.

16. Нурматов, Д. Н., & Абдуллаев, М. Г. (2014). ЭФФЕКТИВНЫЕ ПУТИ ЗАНЯТОСТИ

НАСЕЛЕНИЯ. Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов, (2), 32-33.

17. Песиков, Э. Б., & Саримсаков, Д. Х. (2020). РИСК-МЕНЕДЖМЕНТ ВИРТУАЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ НА ОСНОВЕ ПРИМЕНЕНИЯ МЕТОДА АНАЛИЗА ИЕРАРХИЙ И СТАТИСТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ. In Анализ, моделирование, управление, развитие социально-экономических систем (АМУР-2020) (pp. 280-282).

18. Умаров, И. Ю. (2019). Пути повышения эффективности предпринимательской деятельности в повышении конкурентоспособности предприятий пищевой промышленности. Региональные проблемы преобразования экономики, (1 (99)).

19. УМАРОВ, И. Ю., & БЕГБУТОВА, М. М. (2016). ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ УСТОЙЧИВОЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ СТРАНЫ. In Актуальные вопросы совершенствования бухгалтерского учета, статистики и налогообложения организации (pp. 161-167).

20. Khusanova Zulfiya Rakhmatullaevna (2020) SUPPORT AND DEVELOPMENT OF THE MECHANISM OF WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP: American Journal of Economics and Business Management. Vol. 3 № 5 (2020). AJEBM."GLOBAL RESEARCH NETWORK" (США) Impact Factor: SJIF 2021= 5.937

УДК 368.9.06  
ГРНТИ 06.73.65

*Lisovska Olha*

*PhD Student of Department of Financial Markets,  
University of the State Fiscal Service of Ukraine,  
ORCID ID: 0000-0002-2842-3158*

## HEALTH INSURANCE MARKET PERFORMANCE UNDER THE COVID-19 PANDEMIC IN UKRAINE

*Лісовська Ольга Олегівна*

*аспірант кафедри фінансових ринків,  
Університет державної фіскальної служби України,*

## ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ МЕДИЧНИХ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ COVID-19 В УКРАЇНІ

**Summary.** The article examines the statistical data of confirmed COVID-19 cases broken down by continents. The analysis reveals countries with the highest and lowest number of COVID-19 infections and ranks Ukraine in this world top list. The analysis of the tendency among main statistical measures of the health insurance market over the last years, namely: a number of insurance companies, net insurance premiums and net insurance payments for health insurance. The paper provides a comparative description of COVID-19 insurance programs offered by the insurance companies «ARX», «Universalna», «Alfa Insurance», «INGO», «Krayina» and «Providna». It finds the pandemic's positive and negative impact on the performance of the health insurance market in Ukraine.

**Анотація.** У статті розглянута статистика зафіксованих випадків інфікування COVID-19 в розрізі континентів, висвітлено країни з найбільшою і найменшою кількістю випадків інфікування, та визначено місце України в даному світовому рейтингу. Проаналізовано тенденцію основних статистичних показників ринку медичних страхових послуг за останні роки, а саме: кількість страхових компаній, чисті страхові премії і чисті страхові виплати по медичному страхуванню. Наведено порівняльну характеристику страхових програм від COVID-19, які пропонують страхові компанії «ARX»,

«Universalna», «Alfa Insurance», «INGO», «Krayina» та «Providna». Визначено позитивні та негативні аспекти впливу пандемії на функціонування ринку медичних страхових послуг України.

*Key words: health insurance market, health insurance, insurance companies, insurance programs, digitalization, COVID-19.*

*Ключові слова: ринок медичних страхових послуг, медичне страхування, страхові компанії, програми страхування, діджиталізація, COVID-19.*

**Постановка проблеми.** Пандемія коронавірусу SARS-CoV-2 (далі – COVID-19), яка за лічені місяці сягнула світового масштабу, змусила людство швидко реагувати на нові виклики. Коронавірус забрав мільйони життів та дав зрозуміти, що він не має кордонів і заразитися може кожен, незалежно від стану здоров'я, національності, релігії, віку чи статі. Чималі збитки пандемія нанесла світовій економіці, які у кожній країні простежуються через падіння ВВП, зниження цін на нафту, падіння фондових індексів, банкрутство компаній, збільшення рівня безробіття, призупинення виробництва, припинення наземного та авіасполучення, тощо. Вплив пандемії також відчув ринок медичних страхових послуг, який є невід'ємною частиною ринку страхування. Але, незважаючи на негативні явища, пандемія задала новий вектор розвитку у напрямку діджиталізації та розробки страхових продуктів, які будуть мати попит в найближчий час.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** За останній рік серед вітчизняних науковців та практиків актуальним постає питання впливу пандемії COVID-19 на функціонування фінансових ринків в Україні, зокрема ринку медичних страхових послуг. Із точки зору нашого дослідження розглянемо деякі наукові праці. О. Подра, Н. Петришин аналізують стан українського ринку страхування, досліджують ключові тенденції його розвитку та визначають напрями активізації діяльності страхових компаній в умовах становлення цифрової економіки [1]. О. Сосновська, Г. Баліцька досліджують сучасний стан розвитку медичного страхування в умовах пандемії, аналізують статистику розповсюдження коронавірусу, розглядають програми страхування на випадок інфікування коронавірусом та розробляють алгоритм надання страхового захисту страховими компаніями у випадку захворювання коронавірусом в Україні [2]. А. Супрун, О. Бессінна аналізують вплив пандемії на страхову галузь, оцінюють прямі та непрямі збитки галузі, і можливості, які виникають перед страховиками [3]. І. Шубенко досліджує теоретико-практичні засади діджиталізації та виявляє основні її тенденції на страховому ринку України [4]. Страхові компанії також проводять власні дослідження впливу

коронавірусної інфекції на фінансові ринки задля оцінки ймовірних збитків, мінімізації ризиків та розробки нових страхових продуктів [5; 6; 7; 8; 9; 10; 11]. Національна служба здоров'я України проводить моніторинг розповсюдження коронавірусу по території України та публікує статистичні дані на своєму офіційному сайті [12].

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.** Незважаючи на різноманіття наукових поглядів, пов'язаних з впливом пандемії COVID-19 на світові ринки страхових послуг, дане питання потребує подальших наукових досліджень, адже вкрай важко спрогнозувати скільки часу пандемія ще буде тривати та які наслідки чекають як на світовий, так і на вітчизняний ринки медичних страхових послуг.

**Метою статті** є аналіз функціонування українського ринку медичних страхових послуг в часи пандемії COVID-19. Для досягнення мети були поставлені наступні завдання: розглянути розповсюдження COVID-19 у світі, проаналізувати динаміку показників діяльності на ринку медичних страхових послуг України, порівняти програми страхування від COVID-19, які пропонують вітчизняні страхові компанії, визначити позитивний та негативний аспекти впливу пандемії на український ринок медичних страхових послуг, зробити аргументовані висновки по проведеному дослідженню.

**Виклад основного матеріалу.** У досить короткий проміжок часу пандемія COVID-19 сколихнула всю планету. У континентальному розрізі, відповідно до таблиці 1, найбільший відсоток інфікованих на коронавірус по відношенню до загальної кількості населення припадає на Північну Америку, а найменший – на Океанію. Відповідно до світового рейтингу, найбільша кількість випадків інфікування коронавірусом зафіксована у: Сполучених Штатах Америки (Північна Америка), Росії (Європа), Індії (Азія), Бразилії (Південна Америка), Південно-Африканській Республіці (Африка), Австралії (Океанія); та, відповідно, найменша – у: Ангільї (Північна Америка), Ватикані (Європа), Лаосі (Азія), Фолклендських Островах (Південна Америка), Західній Сахарі (Африка), Вануату (Океанія) [13].



**Зафіксовані випадки інфікування COVID-19 у світі станом на 20 січня 2021 р.**

Континент	Загальна кількість зафіксованих:			Загальна кількість населення континенту, осіб	Відсоток зафіксованих випадків зараження по відношенню до загальної кількості населення континенту, %
	випадків зараження, осіб	одужавших, осіб	померлих, осіб		
Північна Америка	28 367 468	17 537 083	595 476	596 564 730	4,76
Європа	28 134 747	15 373 240	644 682	748 787 739	3,76
Азія	22 271 019	20 683 850	359 984	4 678 445 024	0,48
Південна Америка	14 823 630	13 127 989	392 229	434 260 151	3,41
Африка	3 327 992	2 757 750	81 005	1 373 480 428	0,24
Океанія	49 667	33 856	1 072	43 219 970	0,11

Джерело: складено та розраховано автором за даними [13; 14].

За кількістю офіційно зафіксованих випадків зараження COVID-19 станом на 20 січня 2021 року Україна входить в ТОП-20 серед 221 країни світу із показником у 1 185 750 осіб, з них рейтинг кількості інфікованих очолює місто Київ (127 420 осіб), а замикає Кіровоградська область (9 506 осіб) [12; 13].

Задля запобігання поширення коронавірусної інфекції по території України з 12 березня 2020 року був введений карантин, який до теперішнього дня послаблюється або посилюється відповідно до зонування областей (за рівнями епідеміологічної безпеки). Карантинні обмеження та закриття кордонів позначилися на функціонуванні вітчизняного ринку страхових послуг. Страхові компанії несуть чималі збитки, адже більшу частину прибутків вони отримують від інвестиційної діяльності [3, с. 125].

Проаналізуємо основні показники діяльності на ринку медичних страхових послуг України. З рис. 1 видно, що розмір чистих страхових премій та виплат за добровільним медичним страхуванням з кожним роком має тенденцію до помірного зростання. В період з 2016 по 2019 рр. обсяг чистих

страхових премій збільшився на 3327,3 млн. UAH, тобто у 2,03 рази. Відповідно за той самий період обсяг чистих страхових виплат збільшився на 1442,1 млн. UAH, тобто у 1,91 рази. Оскільки на момент написання статті ще не опублікована офіційна статистична інформація за 2020 рік, то проаналізуємо як змінився обсяг чистих страхових премій та виплат за підсумком третього кварталу 2020 року, порівняно з аналогічним періодом 2019 року (чисті страхові премії = 5180,6 млн. UAH; чисті страхові виплати = 2193,5 млн. UAH) [15]. Порівняно з III кварталом 2019 року, у III кварталі 2020 року показники вище, що свідчить про виконання страховиками своїх зобов'язань перед страхувальниками, навіть у період карантинних обмежень, які вплинули і на кількість страхових компаній. За період з 1 січня по 30 вересня 2020 року припинили свою діяльність 18 страхових компаній – кількість зменшилася з 233 до 215, з них: «life» – з 23 до 20 (на 3 одиниці); «non-life» – з 210 до 195 (на 15 одиниць). Дана статистика показує негативний вплив пандемії на рівень безробіття в країні, адже роботу втратили тисячі людей [5].



Рис. 1. Динаміка чистих страхових премій та виплат за добровільним медичним страхуванням за 2016 – 9 місяців 2020 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [5; 15].

У першому півріччі 2020 року страхувальники отримували відмови від страхових компаній за полісами добровільного медичного страхування, хоча, до отримання позитивного результату тесту або аналізу на COVID-19, поліс повинен покривати витрати на невідкладну медичну допомогу. Внеслися корективи і до страхових медичних полісів подорожуючих закордон, в які додали послуги обов'язкового тестування на коронавірус. З другого півріччя 2020 року на ринку медичних страхових послуг з'явився новий страховий продукт – страхування від COVID-19. Розглянемо, що включають в себе поліси страхування від COVID-19, які пропонують вітчизняні страхові компанії.

Як видно із таблиці 2, умови договору страхування є типовими. Договір укладається на короткостроковий період та для нього встановлюється період очікування, тобто він

починає діяти через 7-14 днів з моменту підписання. За цей період проявляються перші симптоми інфікування коронавірусом, що підтверджує факт інфікування страхувальника на момент підписання договору і дає право страховій компанії відмовити у виплаті відшкодування при настанні страхової події. Страховим випадком визнається підтвержене інфікування, лікування, інвалідність та смерть від COVID-19. Вартість полісу та страхова сума залежить від наповненості полісу послугами, строку дії полісу та віку страхувальника. Страхове покриття включає: проведення тесту/аналізу на коронавірус, амбулаторно-поліклінічне лікування, госпіталізацію, інвалідність або смерть в результаті важкого перебігу COVID-19. Для отримання страхового відшкодування страхувальник має пройти певну процедуру (рис. 2).

Таблиця 2

**Порівняльна характеристика програм страхування від COVID-19,  
які пропонують вітчизняні страхові компанії**

Страхова компанія	ARX	Universalna	Alfa Insurance	INGO	Krayina	Providna
Програма страхування	«Антивірус»	«Страхування на випадок COVID-19»	«Страхування від коронавірусу»	«КоронаЗащита +»	«Захист від COVID-19»	«Стоп Коронавірус»
Вік застрахованих, років	1-59	0-60	0-64	1-59	1-64	1-60
Строк дії договору, місяців	3 і 6	3, 6 і 12	6 і 12	6 і 12	12	6
Період очікування, днів з початку дії договору	14	н/д	7	14	н/д	14
Страхова сума, УАН	10-50 тисяч	2-100 тисяч	10-50 тисяч	40-75 тисяч	10-50 тисяч	до 50 тисяч
Страховий платіж, УАН	від 400 / 3 місяці	від 300 / 3 місяці	від 500 / 6 місяців	від 600 / 6 місяців	від 60 / місяць	від 225

*Джерело:* складено автором за даними [6; 7; 8; 9; 10; 11].

До ризикових категорій населення, з якими страхові компанії відмовляються заключати договір страхування від COVID-19, належать особи: у віці 60+; з інвалідністю; визнані недієздатними; хворі на цукровий діабет,

ВІЛ/СНІД, злякисні новоутворення, психічні розлади, алкоголізм, наркоманія, тощо. Медичні працівники також належать до ризикової категорії, та все ж деякі страхові компанії заключають з ними договір страхування, але за підвищеним тарифом.

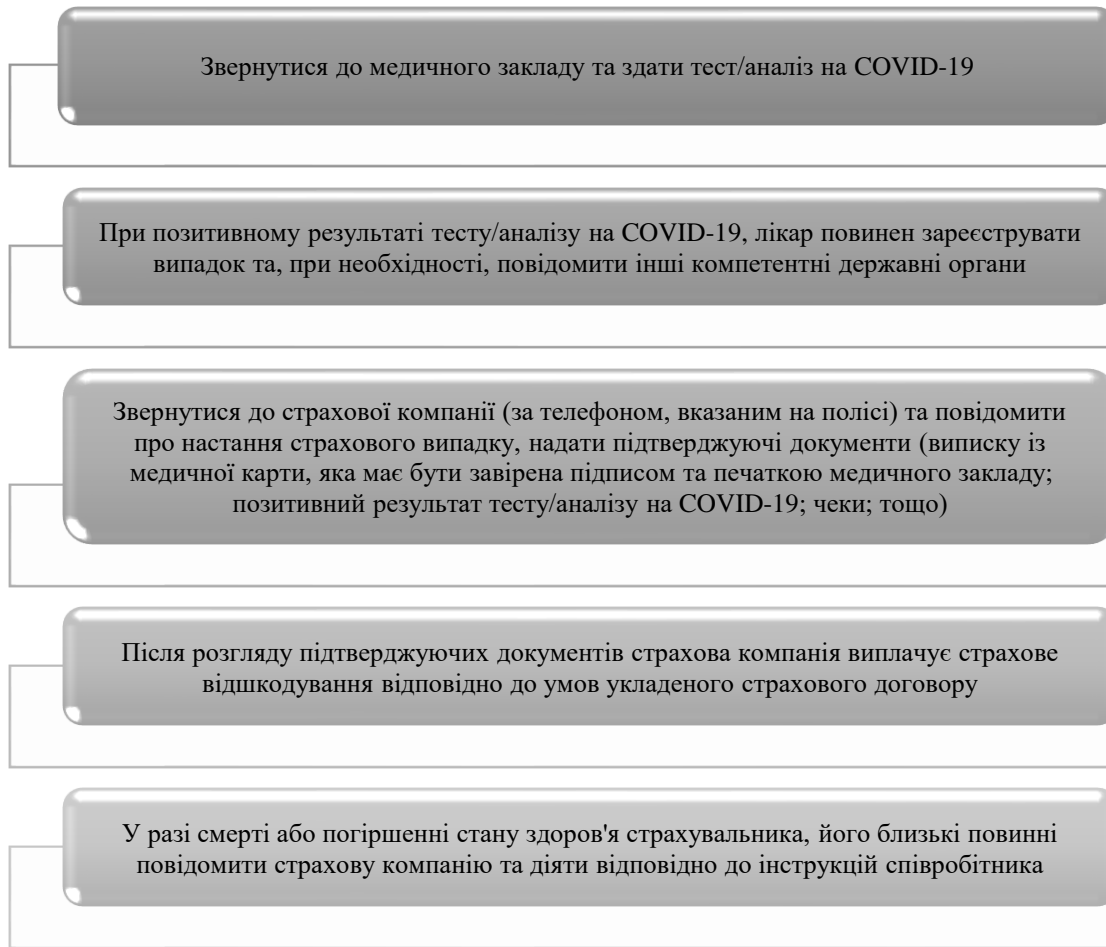


Рис. 2. Схема дій при настанні страхового випадку при страхуванні від COVID-19  
 Джерело: узагальнено автором за даними [2, с. 335; 6; 7; 8; 9; 10; 11].

Наприклад, страхова компанія «Universalna» пропонує чотири програми страхування на випадок COVID-19: «Економ», «Базова», «Преміум», «Максимум». Договір укладається на 3, 6 або 12 місяців. Страхова сума варіюється від 50 до 100 тисяч UAH за смерть від COVID-19, від 5 до 50 тисяч UAH за стаціонарне лікування від COVID-19, від 2 до 5 тисяч UAH за проведення тесту/аналізу на інфікування COVID-19. Страхувальників класифікують за віком на три категорії: до 40 років, від 41 до 50 років, від 51 до 60 років. При обранні опції лікаря-онлайн, страхувальники можуть отримати цілодобову медичну підтримку від кваліфікованих фахівців [6; 7; 8; 9; 10; 11].

Технологічні зміни на ринку страхування відбуваються досить тривалий час, але саме коронавірусна пандемія дала стрімкий ривок, що можна вважати позитивним аспектом її впливу. Діяльність страхових компаній, як учасників ринку медичних страхових послуг, зазнала зрушень у напрямку діджиталізації. Активне використання цифрових технологій з елементами штучного інтелекту спрощує процес узгодження інтересів страховиків та страхувальників, тим самим сприяє підвищенню цифрової грамотності українського населення.

Для страхувальників немає необхідності відвідувати офіс страхової компанії та чекати у

черзі, адже з доступом до мережі Інтернет та використанням мобільних додатків, страхових агрегатів, сайтів страхових компаній або соціальних мереж, можна отримати цілий спектр страхових послуг, а саме: отримати консультацію через чат-бот; підібрати та оплатити страховий поліс; розрахувати вартість полісу через онлайн-калькулятор; порівняти вартість полісів та наповненість послугами у різних страхових компаніях через страхові агрегати; дізнатися про акції та актуальні новини страхових компаній через соціальні мережі; сповістити страховика про настання страхового випадку, відправити необхідні документи; записатися на прийом до лікаря, підібравши за геолокацією медичний заклад, з яким співпрацює страхова компанія; провести відео-консультацію; отримати страхове відшкодування; використовувати особистий кабінет на сайті страхової компанії або у мобільному додатку дізнатися інформацію про власні страхові поліси, історію платежів; тощо.

Для страхових компаній, щоб розвивати свій бізнес та бути привабливими для клієнтів, необхідно впроваджувати в свою діяльність новітні технології, а саме: розроблення мобільних додатків у співпраці з IT-компаніями сприяє зменшенню витрат на страхових агентів та полегшує комунікацію із клієнтами; оплата полісів онлайн у

співпраці з вітчизняними банками спрощує процес оплати для клієнтів без необхідності відвідувати офіс страхової компанії чи відділення банку; електронний документообіг між співробітниками, державними органами, контрагентами, медичними закладами та клієнтами економить час та кошти, мінімізує ризик підробки документів; оформлення електронних страхових полісів має таку ж юридичну силу, як і паперового; комп'ютерні програми з базою даних, через які можна переглянути страхову історію клієнтів, перевірити термін дії та достовірність страхових договорів; тощо [1, с. 5; 4, с. 275-276, 278].

На фоні стрімкої діджиталізації виникає проблема кібербезпеки страхових компаній, яку можна віднести до негативних аспектів впливу пандемії на страховий ринок. Зростає попит на інноваційні продукти, які захищають від втрати або крадіжки персональної та комерційної інформації страхових компаній, наприклад, хмарні технології [1, с. 5; 4, с. 278].

**Висновки та пропозиції.** Отже, відповідно до поставлених завдань можна зробити висновки, що розповсюдження пандемії COVID-19 не оминувало і Україну. Наша країна входить у двадцятку країн за кількістю зафіксованих випадків інфікування у рейтингу серед 221 країни, що є доволі гнітючою статистикою.

Аналіз статистичних даних за основними показниками діяльності на ринку медичних страхових послуг засвідчив, що обсяг чистих страхових премій та виплат має зростаючу динаміку, а кількість страхових компаній, навпаки, – спадаючу. Тобто, пандемія внесла корективи і в діяльність страхових компаній, 18 з них припинили свою діяльність, а інші показали, що незважаючи на карантинні обмеження, вони виконують свої зобов'язання перед страхувальниками.

Порівнявши програми страхування від COVID-19, які пропонують клієнтам вітчизняні страхові компанії, можна сказати, що вони є схожими за умовами договору та наповненістю послугами. Але даний вид страхування, на відміну від добровільного медичного страхування, має свої характерні ознаки, такі як період очікування для договору страхування, перелік ризикових категорій (до яких належать і медичні працівники), вікові обмеження для страхувальників, тощо. Страхові компанії поділяють програми страхування на класи, для того, щоб вони були доступними для населення з різним рівнем доходу.

Введення карантину переорієнтувало діяльність страхових компаній у напрямку діджиталізації та розробки нових страхових продуктів. Існує висока ймовірність, що після закінчення пандемії COVID-19, страхові компанії не повернуться до попередніх моделей роботи, а навпаки – вони будуть йти в ногу з часом та впроваджувати інноваційні технології у свою діяльність. Тому дана тематика є актуальною для подальших наукових досліджень.

## Список літератури:

1. Подра О. П., Петришин Н. Я. Особливості розвитку вітчизняного страхового ринку та напрями активізації страхової діяльності в умовах становлення цифрової економіки // *Ефективна економіка*. 2020. №5. С. 1-9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7898> (дата звернення: 21.01.2021). DOI: 10.32702/2307-2105-2020.5.76.
2. Сосновська О. О., Баліцька Г. О. Розвиток медичного страхування в умовах COVID-19 // *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України*. 2020. №1-2. С. 325-337. DOI: <https://doi.org/10.33244/2617-5940.1-2.2020.325-337>.
3. Супрун А. А., Бессінна О. С. Діяльність страхової галузі в умовах пандемії COVID-19: проблеми і можливості // *Економічний простір*. 2020. №161. С. 124-129. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/161-23>.
4. Шубенко І. А. Тенденції діджиталізації на страховому ринку України // *Бізнес Інформ*. 2020. №2. С. 273-279. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-2-273-279>.
5. Статистика страхового ринку України / Сайт інформаційного агентства «Форіншурер». URL: <https://forinsurer.com/stat> (дата звернення: 20.01.2021).
6. Антивірус від ARX / Офіційний сайт страхової компанії «ARX». URL: <https://arx.com.ua/ru/produkty/antivirus-arx> (дата звернення: 20.01.2021).
7. Страхування на випадок COVID-19 / Офіційний сайт страхової компанії «Universalna». URL: <https://universalna.com/privatnim-klientam/osobiste-strahuvannya/virus/> (дата звернення: 20.01.2021).
8. Страхування на випадок захворювання на коронавірус COVID-19 / Офіційний сайт страхової компанії «Альфа Страхування». URL: <https://alfaic.ua/product/strahovanie-zdorovya/koronavirus> (дата звернення: 20.01.2021).
9. Короназахист+ / Офіційний сайт страхової компанії «INGO». URL: <https://ingo.ua/ru/individuals/koronazashhita> (дата звернення: 20.01.2021).
10. Страхова програма «Захист від COVID-19» / Офіційний сайт страхової компанії «Країна». URL: <https://krayina.com/service/strakhuvannya-vid-covid-19/strakhova-programa-zakhist-vid-covid-19> (дата звернення: 20.01.2021).
11. Стоп Коронавірус / Офіційний сайт страхової компанії «Провідна». URL: <https://www.providna.ua/retail/stop-koronavirus> (дата звернення: 20.01.2021).
12. Оперативний моніторинг ситуації довкола COVID-19 / Офіційний сайт Національної служби здоров'я України. URL: <https://nszu.gov.ua/e-data/dashboard/covid19> (дата звернення: 20.01.2021).
13. Reported Cases and Deaths by Country, Territory, or Conveyance / *WORLDOMETER*. URL: [https://www.worldometers.info/coronavirus/?utm\\_ca](https://www.worldometers.info/coronavirus/?utm_ca)

mpaign=homeAdvegas1#countries (дата звернення: 20.01.2021).

14. World Population Review. URL: <https://worldpopulationreview.com/continents> (дата звернення: 20.01.2021).

15. Консолідовані звітні дані страхового ринку України / Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Konsolidovani-zvitni-dani.html> (дата звернення: 20.01.2021).

УДК 2964  
ГРНТИ 06.35.35

*Melnikova Alina Nikolaevna*  
PhD candidate,  
FSBEI HE Kuban State Agricultural University  
named after I.T.Trubilin,  
Krasnodar

## CURRENT STATE OF THE ECONOMIC POTENTIAL OF THE AGRICULTURAL SECTOR IN THE KRASNODAR REGION

*Мельникова Алина Николаевна*  
Аспирантка  
ФГБОУ ВО Кубанский «Кубанский государственный аграрный университет имени И.Т. Трубилина»,  
г.Краснодар

## СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО СЕКТОРА КРАСНОДАРСКОГО КРАЯ

**Abstract.** Agriculture in the Krasnodar Region is considered to be the main link in the agricultural sector of the Russian economy. Currently, agricultural development and food security in the Russian Federation are among the most important strategic tasks. A highly efficient agricultural sector is the basis for the material and social well-being of society. Krasnodar Region's actively developing agriculture plays a huge role for all of Russia, fulfilling the strategic task of supplying food. It is one of the few regions that guarantee food security for all of our country's large population. The Krasnodar Region's geographic location and natural and climatic conditions, due to the borders of temperate and subtropical climate zones, and the availability of good agricultural land, have determined the main direction economy. The article reviews the main economic and production indicators, analyses and evaluates the economic potential of the industry.

**Аннотация.** Сельское хозяйство Краснодарского края считается основным звеном агропромышленной отрасли экономики Российской Федерации. В настоящее время развитие сельского хозяйства, обеспечение продовольственной безопасности Российской Федерации являются одними из важнейших стратегических задач. Высокоэффективный аграрный сектор является основой материального и социального благополучия общества. Активно развивающееся сельское хозяйство Краснодарского края играет огромную роль для всей России, выполняя стратегическую задачу поставок продовольствия. Это один из немногих регионов, являющихся гарантом продовольственной безопасности всего многочисленного населения нашей страны. Географическое положение и природно-климатические условия Краснодарского края, обусловленные границами поясов умеренного и субтропического климата, наличие хороших сельскохозяйственных угодий определили основное направление экономики края. В статье рассматриваются основные экономические и производственные показатели, проведен анализ и оценен экономический потенциал отрасли.

**Keywords:** *Krasnodar Region's agricultural sector, economic potential, agricultural products and raw materials*

**Ключевые слова:** *Агропромышленный комплекс Краснодарского края, экономический потенциал, сельскохозяйственная продукция и сырье*

**Introduction.** Agriculture plays an important role in the Krasnodar Region's economy, and this sector is a multiplier for the development of other economic sectors.

Another important macroeconomic aspect of the role of agriculture in the region's economy is the fact that agriculture and the food industry form a significant volume of financial flows in the region. The Krasnodar Region's agricultural sector, with its developed

processing, storage and trade network, is Russia's largest producer and supplier of agricultural products and raw materials.

**Objective:** The agricultural sector organisations are economically and legally independent commodity producers, which are fully responsible for the results of their activities, which are reflected in the completion of the turnover by exchanging products manufactured in production for the money of consumers of these

products, i.e. the sales process. An up-to-date study of the economic potential makes it possible to assess the potential in this sector.

**Materials and methods of research:** The information base for the analysis of the current state of agricultural organisations in the Krasnodar Region was provided by the Ministry of Agriculture of the Krasnodar Region, as well as the data contained in the statistical collection "Agriculture of the Krasnodar Region" for 2012-2018, prepared by the Territorial Body of the Federal State Statistics Service for the Krasnodar Region.

The total land area in the Krasnodar Region is more than 7.5 million hectares, including 3.7 million hectares occupied by crop cultivation. The area under crops in the Krai increased by 86.7 thousand hectares (2.4%) between 2012 and 2018, including an increase of 38.1 thousand hectares (1%) over 2017 alone. Almost since 2014, there has been a reduction in the area under technical crops and in 2018 alone, compared to the previous year, the area increased by 90.0 thousand ha (11.5%), becoming slightly more than in 2012. (by 6.8 thousand ha).

The area under potato and vegetable crops has been decreasing from year to year: from 2012 to 2018. - from 2012 to 2018 by 31.9%, or 44.7 thousand ha. Between 2017 and 2018, the area increased by almost 4 thousand ha, but the level of the base period was not reached (95.3 thousand ha in 2018 compared to 140 thousand ha in 2012). The area under fodder crops is also in decline: from 2012 to 2018, the baseline period was not reached (95.3 thousand ha in 2018 compared to 140 thousand ha in 2012). - by 134.4 thousand ha (-31.2%), and for 2018. - by 11.1 thousand ha, or 3.8%.

Agricultural organisations account for the largest share of the Krasnodar Region's cultivated area, with 66.2% or 2,411.7 thousand ha at the end of 2018. In addition, the area under crops as a whole is decreasing from year to year: in the seven years studied, it decreased by 82.4 thousand ha (-3.3%).

In 2018 alone, the decrease amounted to 19 thousand ha (-0.8%), including due to the reduction of areas under crops and legumes by 36.4 thousand ha in 2018 as compared to 2017. (-2.3%). Compared to the base year, the increase was 77.6 thousand ha, or 5.2%.

Compared to 2012, the area under technical crops decreased by 32.1 thousand ha or 5% in 2018. Potato and vegetable crops also decreased: by 1.4 thousand ha or 5.4% in 2018 compared to the base year, which was also typical for fodder crops. They decreased by 126.4 thousand ha, or 34.1%, during this period. However, if we consider 2018 as compared to 2017, the area under these crops increased by 12.4 thousand ha (+2.1%), 3.6 thousand ha (+17.2%) and 1.4 thousand ha (0.6%) respectively.

The acreage sown by households has tended to decrease across all crops. In 2018, compared to 2012, there was a decrease in the area under crops:

- all crops by 55.4 thousand ha, or 40.7%;
- including cereals and legumes - by 9.3 thousand ha (32.7%); technical crops - by 2.1 thousand ha (-65.6%); potatoes and vegetable crops - by almost 44

thousand ha (-46.4%) and fodder crops - by 0.1 thousand ha (-1%).

However, by the end of 2018, the area had already increased insignificantly compared to the previous similar period.

Peasant (farm) holdings account for 31.6% of the total area under crops or 1,164.6 thousand ha by the end of 2018, while the remaining 2.2% is owned by households of 80.6 thousand ha.

At the end of 2018 the area under crops decreased by 168.8 thousand ha, while the area under crops, which is the share of peasant farms, increased by 275.1 thousand ha, which indicates the potential development of farms and their expansion.

Accordingly, their structure has also changed with the changes in area.

Cereals and leguminous crops accounted for the largest share of the area under crops. Cereals and legumes accounted for 65.8% of the total area under crops at the end of 2018, up 6% from 2012-2018.

The share of industrial crops declined by 4% over this period (from 12% in 2012 to 8% at the end of 2018). The share of potatoes and vegetable crops declined from almost 4% to 2.6% over the period under study. A decrease in the share was also observed for fodder crops (from 11.6% to 7.7%).

At the end of 2018, the share of cereals in the sowing area structure was 66.2% (this year, winter cereal crops in the region were sown on 1.6 million hectares, including 1.5 million hectares of winter wheat and 125.2 thousand hectares of winter barley.) potatoes and vegetable crops -2.6%, fodder crops - 7.7% and industrial crops - 23.5%.

Agricultural organisations in the Krasnodar Region plant fodder crops for animal husbandry needs, with 86.5% of them, and the remaining 10.07 and 3.43% being owned by peasant (farm) and household farms, respectively. Fodder crops cover 283,000 ha of the Krasnodar Region's cultivated area.

The number of cattle in the Krasnodar Region as a whole declined by 59,000 (-10%) between 2012 and 2018, mainly due to a reduction in the number of cows. The number of sheep and goats also decreased: by 9,000 heads in 2018 compared to 2017. By contrast, the number of pigs has a positive trend. In 2012-2018, there was an increase of 216 thousand heads, or 69.5%.

The number of cattle of agricultural organisations had a negative trend. Between 2017 and 2018, the number of cattle decreased by 14 thousand or 4%, and compared to 2018, the number of cattle decreased by 66 thousand or 16.4%. In terms of cattle, the number of cows declined by 3,000 (-2.3%) in 2017-2018 and by 24,000 (-15.8%) in 2012-2018.

The number of pigs increased by 106 thousand heads (26.4%) between 2017 and 2018, and by 24 thousand heads (-15.8%) between 2012 and 2018. - in 2012-2018 by 223 thousand heads (+78.5%).

There were no significant changes in the number of livestock and poultry on farms in 2018 compared to the previous year, however, in 2012-2018 there was a negative trend in terms of the number of pigs:

- the number of cattle, which decreased by 6

thousand heads or almost 4%, including cows - by 12 thousand heads or 16%;

-pigs, which decreased by 7,000 heads (almost 78%) and horses, which decreased by 1,000 heads or 16.7%.

The number of sheep and goats increased by 48,000 (+34.5%) over the 7 years studied.

It should be noted that the decrease in pigs at the beginning of the survey period was due to the spread of African swine fever (ASF) in 2010. Despite the positive development of the number of pigs by 2018, the number of pigs has not recovered to the 2010 figures.

The proportion of sheep and goats increased by 2% over the survey period (from 14% in 2012 to 16% by the end of 2018). In the period from 2012 to 2016 inclusive, there was an increase in the revenue of agricultural organisations in the Krasnodar Region. The growth for this period was 85693 million rubles, or 80.2%. But already for 2017 the indicator has decreased by 54235 million rubles, or 28.2%. By the end of 2018 there was an increase compared to 2017 in the amount of 13769 million rubles. (+10%). The same dynamics was observed in revenue from crop production. In 2012-2018, revenue increased by RUB 6,0261 million (+10%). (88%), including only for 2018. - by RUB 1,335 million (88%) in 2018 alone. (+11.6%). Revenue from livestock products increased by RUB 1990 million (+11.6%). (+9.3%) in 2018, compared to 2012, and by 417 million rubles. (+1.8%) in 2017-2018, compared to 2012 and by 417 million rubles (+1.8%) in 2018.

Gross profit has been growing since 2014. For the period from 2012 to 2018, the increase was RUB 17489 million, or 179%. In 2018, compared to 2017, gross profit increased to 2,381 million rubles, or 179%. (+9.6%), despite the general trend of reduction in the number of operating agricultural organizations over the period under analysis.

In general, sales profit from 2012 increased up to 2016, and starting from 2016 the indicator decreased significantly. Profit from sales for the years 2012-2018 increased by 1,815 million rubles, or 114.9%, and for the year 2018. - profit from sales for 2012-2018 increased by 18815 million rubles, or 114.9%, and for 2018 by 4470 million rubles, or almost 14.6%. Including in crop production - by 20202 million rubles. Including in crop production - by 20202 million rubles (164.6%) and by 4677 million rubles, or almost 14.6%. (16.8%), respectively. Profit from livestock products sales decreased by RUB 212 million, or 7.2%, in 2018, compared to 2017, an increase of RUB 1,187 million, or 114.9%.

The increase in prices, which arose at the end of 2016 due to the volatility of the rouble, forced many agricultural producers to reconsider the production programme budget plan, plans to purchase seeds, fuel, fertilizers and crop protection products and to protect themselves from a shortage of funds by obtaining short-term and long-term loans. As a result of these measures, many organisations were unable to obtain positive financial results.

Increase and loss per unit of loss-making farms:

by RUB 1.9 million / year, or 7% for the period 2012-2018 and by RUB 8.4 million / year (15.8%) for 2017-2018.

Production profitability for 2012-2018 increased by 12% and in 2018 compared to 2017. - in 2018 compared to 2017 by 1.5%. But over the seven-year period there was not only an increase but also a decrease: in 2017 by 4.7% compared to 2016. The same dynamics can be seen in the profitability of crop production: the increase was almost 12% and 2% respectively, while in 2017 the decline was 8.4%. In general, 2017 was the least favourable year for agricultural organisations in the region.

The profitability of livestock farming increased from 7.7% in 2012 to 13.1% by the end of 2018, but in 2018 the figure decreased by 1.5% compared to the previous year.

Lending to agricultural organisations is increasing. For example, between 2012 and 2018, the volume of long-term financial liabilities of agricultural organisations in the Krasnodar Region increased by RUB 2,937 million. (32%), but only for 2017-2018. - Between 2012 and 2018, the volume of long-term financial liabilities of agricultural organisations in the Krasnodar Region increased by RUB 29937 million (32%), and between 2017 and 2018 alone by RUB 23468 million, or 23.5%.

Settlement and payment discipline is worsening:

- Debt obligations of debtors for the seven-year period increased by RUB 66698 million, or 132.4%, and in 2018 compared to 2017. - in 2018 as compared to 2017 by 6.6%;

- debts to creditors increased by RUB 1,2975 million, or 132.4%, and in 2018 by 6.6% compared to 2017; debts to creditors increased by RUB 1,2975 million, or 3.8%. (+145.4%) and by RUB 2,208 million, respectively, compared to 2017 by 6.6%. (+5.6%).

Moreover, if in 2012 the above mentioned debts balanced each other, by the end of 2018 the debts of debtors exceeded the debts of creditors by 1.6 times, which indicates the deterioration of settlements with counterparties and problems in debt management.

Looking at the debt and equity dynamics of agricultural producers, it should be noted that the growth of debt capital indicators was dictated by the state's support for the agricultural sector and favourable credit conditions during the period under review provided a number of opportunities for the development of the sector. With an average annual growth of RUB 2,7660 million, the borrowed capital at the end of 2018 increased 2.5 times. According to the study, the average growth of equity capital over the period under review was RUB 2,734 million, with an R2 value of 0.96, which indicates a high degree of approximation of the values under study.

The investment attractiveness of the agricultural sector is dictated by the sustainable and dynamic development of the industry. A topical and multifaceted task is to attract investments aimed at developing this most important sector of the economy.

EBITDA margin has been used to analyse the investment attractiveness of the agricultural sector in

the Krasnodar Region, and the application of this indicator provides a reliable picture regardless of accounting and taxation systems. It makes it possible to quickly compare the activities of several economic entities from at least one industry. The analysis of the

dynamics series presented in Figure 1 clearly shows the highest value of the indicator - 27.45%, which was observed in 2015, when the "peak" of liquidation and reorganization of economic entities in the agricultural sector was marked.

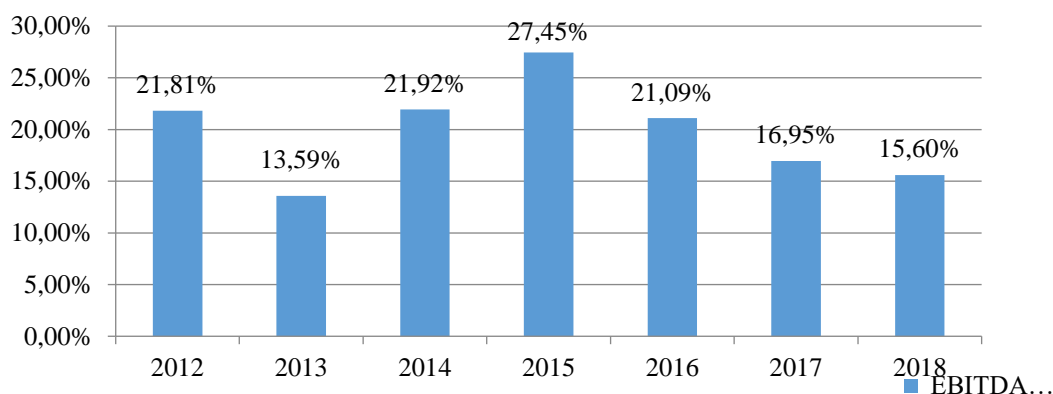


Figure 1 - Krasnodar Region agricultural industry profitability by EBITDA

Starting from 2016, there has been a decline in profitability indicators, and by the end of 2018 the profitability indicator will reach 15.60%. Over the analyzed period of the agricultural sector, the average profit per agricultural organization increased by 63.92 million rubles. (or 44.6%) in 2018. RUB 115.4 million (or 44.6%) in 2018.

Revenue from the sale of goods at the end of the analysed period increased by RUB 206.51 million compared to 2012, which was due to an increase in sales and production turnover in the agricultural sector as a whole.

The analysis of assets shows that non-current assets grew every year due to an increase in fixed assets and long-term financial investments. In 2012-2018, fixed assets increased by RUB 83,117.5 million. (+93%), and for 2018. - in 2018 by RUB 8,864.6 million, or almost 10%. Fixed assets are being renovated and organisations are investing in property necessary for agricultural production. Long-term financial investments are also growing: by 106270.5 million roubles, or almost 10%. (11 times) and about 12,000 million roubles. (11.6%), which indicates an increase in the ability of organizations to invest temporarily free funds.

Current assets for 2012-2018 increased by RUB 1,05713.3 million, or 3%, including through an increase in inventories (by RUB 4,4974 million, or 78.3%), which is positive against the background of revenue growth.

Short-term financial investments and cash investments grew by RUR 10956.2 million and RUR 10956.2 million, respectively. This is a prerequisite for improving the financial condition of Krai organisations.

The negative point is the growth of debts of debtors over 7 years by 43540.3 million rubles, or 162.9%. However, it should be noted that in 2018, all items of current assets showed an increase, while accounts receivable decreased (in 2018 by 4,651.4

million rubles, or 6.2%), which is a positive fact against the background of revenue growth.

Over the period under review, the ratio of non-current assets to current assets was approximately the same. At the end of 2018, non-current assets increased and current assets decreased by 7.8%. The decline in non-current assets was mainly influenced by inventories, which is considered to be a positive trend in terms of turnover as revenue growth.

The growth of liquid assets is also seen as a positive trend. Cash and cash equivalents at the end of 2018 represented 1.8% of the value of assets of agricultural organisations. Short-term accounts receivable increased by 1.25% to the end of 2018. 13.55%. The share of inventories in total assets decreased by 6.69 % between 2012 and 2018.

The share of financial investments increased most significantly (from 4.17% to 22.23%).

The share of fixed assets, or production assets, in agricultural organisations was 41.14-33.25% of total assets. Nevertheless, it should be noted that this indicator has decreased by 7.89% in 2012-2018, which was a result of renovation of fixed assets through leasing.

Against the background of the growth of financial investments as a result of mergers and acquisitions of the least liquid entities of the agro-industrial sector of the economy, there is a prevalence of growth in the value of non-current assets over the value of current assets.

For the period under analysis, the dynamics of current assets in the period 2012-2018, has an average annual growth of 19332 million rubles. The volume of non-current assets at the end of 2018 increased by 2.1 times.

According to the study, the average growth of current assets for the period under review was 3,5671 million rubles, the value of R2 was 0.963, which indicates a high degree of approximation of the values under study.



Let us consider the dynamics and structure of capital and liabilities of agricultural organisations in the region. According to the results of the analyzed period, the largest share in the structure of capital and liabilities is held by equity capital, its share at the end of 2018 was 49.2%, of which the largest share in the structure of equity had an indicator of undistributed profit - 78.1%. Between 2012 and 2018, the retained earnings ratio increased by 2 %. Timely decisions to increase equity capital through retained earnings increase the financial attractiveness of the agricultural industry for shareholders and investors. This procedure is in the interests of the founders and reflects the minimum guaranteed value of the company's assets.

Polynomial levelling of a number of dynamics of the share of retained earnings indicates an increase in the growth rate of the share of retained earnings in the structure of liabilities, the highest value of the indicator, was in 2015 and amounted to 81.2% in relation to the structure of own sources, at the end of the study period, the indicator dropped to 78.1%.

The largest share in the structure of sources at the end of 2018 was own capital (49.2%). During the period under review, support from the public sector and the agricultural sector managed to overcome the threshold of financial instability, reduce dependence on loans, increase capacity and, as a result, ensure the growth of equity capital.

To a lesser extent, there has been an increase in short-term liabilities, which increased by 4.8% by the end of the period under review. Long-term liabilities, as mentioned earlier, decreased by 2.1 % relative to the structure of liabilities.

At the end of the analysed period, 14.82% of the Krasnodar Region's agricultural organisations had their share in the structure of equity; at the end of 2018, compared to 2012, its share increased by 0.12%.

The reserve capital at the end of the analyzed period, has decreased by 0,54 %.

For the analyzed period from 2012 to 2014, there has been a decrease in the level of lending to the agricultural sector, improvement of financial performance indicators, allowed to increase the positive dynamics of profit. Beginning from 2015, the

need for credit funds is increasing, this factor is interrelated with the implementation of countermeasures.

Beginning in August 2014, products from the agricultural sector were added to the list of food embargoes.

In order to ensure the consumer market, agricultural organisations have improved their material and technical base, modernised and re-equipped, and improved production technologies for production and cultivation. As a result, it became necessary to use credit resources more actively.

There has been a significant growth in interest payments over the period 2015-2018. Analysing this ratio, at the end of 2012, 48% of net profit was required to repay interest on loans, and by the end of 2018, 93% of turnover had to be diverted.

During the period under review, a favourable trend was the outpacing growth of revenue over cost, which led to a 70.8% increase in sales revenue and an almost 1.5 times increase in pre-tax profit and net profit. Positive changes are associated with production results for 2017. (in particular, high winter wheat yields) and, as mentioned earlier, due to increased production and price increases following the introduction of a "counteraction policy".

The decrease in the number and share of profitable organisations, as mentioned earlier, was not only due to bankruptcies but also due to liquidation and consolidation. The minimum number of loss-making organisations recorded in 2016 was 13, or 13 % of the total share.

In 2018, the maximum number of loss-making organisations was 77, which is 25.0% of the total number of farms.

Looking at the dynamics of financial results, it should be noted that high profit per profitable organisation was recorded in 2015. - 245 million rubles, which was 2 times more than the maximum loss amount in 2013. On average, one agricultural organization earned 156 million rubles of net profit in 2015, which was 2.1 times more than the average figure for other periods.

Table 1

**Relative indicators of agricultural turnover organizations in the Krasnodar Region**

Indicator	Years							Deviation(+;-) 2018 from	
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2012 г.	2017 г.
	Turnover ratio of current assets	1,13	1,05	1,06	1,16	1,14	1,02	0,95	-0,18
Inventory turnover ratio	1,46	1,59	1,57	1,64	1,60	1,54	1,44	-0,02	-0,1
Cash turnover ratio	30,2	16,6	27,2	17,7	33,7	31,4	21,0	-9,26	-10,37
Ratio of accounts receivable turnover	4,33	4,43	3,45	3,4	3,3	2,84	2,82	-1,51	-0,02
Equity Turnover Ratio	1,06	1	1,03	1,08	0,93	0,86	0,78	-0,28	-0,08
Turnover ratio of accounts payable	3,83	4,1	4,04	3,72	4,39	3,8	3,58	-0,25	-0,22
Period of current assets turnover, days	686	726	690	632	730	849	957	271	108
Period of stock turnover, days	250	229	233	223	229	237	254	4	17
Period of accounts receivable turnover, days	84	82	106	107	111	128	130	46	2

Period of accounts payable turnover, days	95	89	90	98	83	96	102	7	6
---	----	----	----	----	----	----	-----	---	---

Over the period under review 2012-2018, there has been an upward trend in positive financial results and profits. It should also be noted that starting from 2013, the loss indicator per agricultural organisation is decreasing.

In 2018, the average net profit per agricultural organization was 89.4 million rubles. However, the average net profit per agricultural organisation in 2018 was 89.4 million roubles. However, it was reduced by 43% compared to the highest figure observed in 2015.

Business activity of agricultural organisations in the Krasnodar Region decreased between 2012 and 2018, which is indicated by an 81-day increase in the duration of turnover of current assets, including a 103-day slowdown in the turnover of debtors' accounts receivable. The inventory turnover period at the end of 2018 increased by 4 days compared to 2012.

Table 1 shows that the business activity of agricultural organizations in the Krasnodar Region decreased in 2012-2018, indicating an increase in the duration of turnover of current assets by 81 days, including due to a slowdown in the turnover of debtors by 103 days. The stock turnover period at the end of 2018 increased by 4 days compared to 2012. Compared to 2017, the duration of stock turnover increased by 17 days.

It should be noted that there is a shortage of funds to cover the debt obligations of creditors, because on average in 2018 the debt in the economy was returned in 300 days, and the obligations should be paid in 20 days on average.

Starting from 2012, the ROA had the following dynamics: the ROA increased from 6.6-14.09% as the turnover of assets increased, the profitability of assets decreased from the end of 2015 to 4.3% at the end of the analysed period, and as a result, the decrease in the ROA characterises the decrease in the level of income with the growth of investments.

While at the end of 2015 the Equity Turnover was 1.08, at the end of 2018 it was 0.78.

The duration of one current asset turnover for 2018 has increased by 271 days compared to 2012, which indicates that funds invested in 2018 in current assets are fully cycle and take cash back by 271 days longer than in 2012 and by 108 days longer than in 2017. The period of inventory turnover characterizes

the average number of days of cash "necrosis". In 2018, a 254-day period was required for inventory to be in cash, which was the highest level in the analysed period.

The maturities of accounts receivable and payable by the end of the analysed period tend to increase; at the end of the analysed period, they increased by 46 and 7 days, respectively. This trend is negative in terms of solvency, the number of days in the turnover of accounts receivable is increasing and the repayment period to creditors is decreasing.

The relative indicators of absolute critical and fast liquidity have shown for years that agricultural organisations are able to repay both the most urgent liabilities with cash and financial investments, as well as less urgent debts, taking into account the repayment of accounts receivable within the normatively established limits. The decrease in the dynamics of liquidity indicators as at the end of the analysed period did not cause any significant deviation for the interpretation of the results from the 2012 indicator, the indicators are within the normative limits throughout the analysed period.

At the same time, one of the most important indicators of financial stability - the availability of own working capital for 2012-2015 - is 0.07. The growth of equity capital recorded since the beginning of 2016 was previously considered to be theoretically insufficient, as the sufficient value of 0.1 is not reached.

This means that in order to repay all debts to creditors and lenders, organisations will have to sell non-current assets - the basis of the material and technical base. By the end of 2016, this indicator increased to 0.21, and at the end of the analysed period it was 0.22, i.e. it reached a sufficient standard value.

The analysis of absolute indicators of financial stability for the period under review shows that the most liquid assets were secured only in 2013, the growth rate of accounts payable is higher than that of the most liquid assets (Table 2). Of course, the type of financial position of all agricultural producers cannot be unambiguously described. The analysis of averaged input data makes it possible to form an image of the financial characteristics of the average agricultural organisation in the Krasnodar Region.

Table 2

**Determination of the type of financial situation of agricultural producers organizations in the Krasnodar Region in absolute terms**

Liquidity conditions	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.
$A_1 > L_1$	-	+	-	-	-	-	-
$A_2 > L_2$	-	-	+	+	+	+	-
$A_3 > L_3$	+	+	+	+	-	-	-
$A_4 < L_4$	+	+	-	-	+	+	+
Description of liquidity conditions	breached liquidity	breached liquidity	tolerable liquidity	tolerable liquidity	breached liquidity	breached liquidity	critical liquidity

Conclusions and proposals: Of course, the type of financial situation of all agricultural producers cannot

be unequivocally described. Analysis of averaged input data makes it possible to form an image of the financial

characteristics of the average agricultural organisation in the Krasnodar Region.

However, the analysis makes it possible to assess the current potential problematic aspects of the industry and negative trends, namely:

1) Analysis of absolute indicators of financial stability for the period under analysis shows that the availability of the most liquid assets was sufficient only in 2013;

2) Considering the dynamics of financial results, it should be noted that high profit per profitable organization was recorded in 2015. - 245 million rubles;

3) There has been a significant increase in the number and share of loss-making agricultural organisations, if starting from 2012 the number of loss-making organisations has been decreasing, then by the end of 2018 the number of loss-making organisations has reached the maximum value and amounted to 77 units, which is 5 units more than at the end of 2012;

4) the duration of one current asset turnover for 2018 increased by 271 days. The period of inventory turnover was 254 days, which is a negative trend;

5) the maturity of accounts receivable by the end of the analysed period has a tendency to increase. This trend is negative in terms of solvency.

All the problems mentioned above characterise the high financial and investment risk in the industry.

However, based on the analysis for 2012-2018, we can highlight the general positive trends in the development of agricultural organisations in our region:

1) relative indicators of absolute critical and fast liquidity in all years showed the ability of agricultural organizations to repay both the most urgent liabilities with cash and financial investments, and less urgent debts, taking into account the repayment of receivables within the established norms;

2) the share of equity capital in the structure of liabilities has been growing and in the last two years it exceeded 49.2%, which increases the level of independence of agricultural organisations from creditors;

3) Revenues of industry organisations in 2015 were the highest over the survey period (216,210 million rubles), which was 53.4% higher than in 2012. At the same time, revenue growth outpaced cost growth, which led to a 1.8-fold increase in sales revenue and a 1.5-fold increase in pre-tax profit and net profit. As a result, the turnover of assets and profitability of agricultural organizations have increased significantly;

4) Starting from 2012, there is a dynamic increase in the indicator of retained earnings, at the end of the analyzed period, the indicator increased by 2%.

Positive trends are due to a number of factors. First of all, the policy of "counteraction sanctions" had a positive impact on the competitiveness of domestic agricultural producers.

However, in 2018, agricultural producers in the region found themselves in an ambiguous situation. The devaluation of the rouble, accelerated inflation and, as a result, rising interest rates on loans have significantly restricted the use of borrowed funds and

the import of high-tech agricultural machinery and equipment, raw materials and supplies.

1. Akakayeva, M.D. Accounting and Analysis: textbook / M.D. Akayeva, V.A. Biryukov. - M. : INFRA-M, 2015. - -- 252 c..

2. Barilenko, V.I. Analysis of Financial Statements: a Textbook / V.I. Barilenko, O.V. Kairo, S.I. Kuznetsov, L.K. Plotnikova; team of authors; under general ed. V. I. Barilenko. -4th edition, interpretation. - M. : KNORUS, 2014. - -- 240 c.

3. Burali A.N. The importance of the principle of continuity of activity in modern conditions of economic development / A.N. Burali, Yu.I. Sigidov // Modern economy: problems, prospects, information support Materials of the VI International Scientific Conference devoted to the 95th anniversary of the Kuban GAU and the 15th anniversary of the Department of Accounting Theory (18-19 November 2016). - Krasnodar: Kuban GAU, 2017. - -- C. 312-318. - 0.37 p.l. (including author's 0.18 p.p.).

4. Accounting (financial) statements : training manual. - 2nd ed. pererabot. i dop. / edited by Prof. Ya V. Sokolov. - M. : Master : INFRA-M, 2015. -512 c.

5. Accounting and Financial Accounting: a textbook / Yuri I. Sigidov, G. N. Yasmenko, E. A. Oksanich, M. S. Rybantseva; edited by Yuri I. Sigidova, G. N. Yasmenko. - Krasnodar: Kuban State Administration, 2016. - -- 364 c.

6. A. N. Melnikova Influence of Foreign Capital on the Development of the Economic Potential of the Country, the Impact of Sanctions on the Activity of Certain Economic Entities Economic Development in the Conditions of Digitalization and its Information Support: Materials of the International Scientific Conf. of Young Scientists and University Teachers (Krasnodar, 06-07 December 2019) / A. N. Melnikova, Yu. Sigidov, Yu.I.; Vlasova, N.S. // Art. - Krasnodar : Kuban State Administration, 2019. - -- 328 c. C. 259-266.

7. Melnikova, A.N. Approaches to establishment of the activity interruption risk signs on the basis of the organization system accounting indices (in Russian) // International Journal of Natural-Humanitarian Studies. -- 2020. -- № 29 (3). - Page 514 (3). 460-466.

8. On state registration of legal entities and individual entrepreneurs" Federal Law of the Russian Federation of 08.08.2001 N 129-FZ (ed. from 26.11.2019) " (with amendments and additions, effective from 01.04.2020).

9. Popova L. V. Features of interpretation of the results of the analysis of the financial condition of agricultural organizations // Economic Sciences, <sup>1</sup> 2, 2016 - P.179-182.

10. Sigidov, Yu.I. Methods of analysis of the financial condition and estimation of potential bankruptcy of the agricultural organizations: monograph (in Russian) / Yu.I. Sigidov, S.A. Kucherenko, N.S. Zhminko. - MOSCOW: INFRA-M, 2015. - -- C. 120.

<http://openbudget23region.ru>

[www.ievbras.ru](http://www.ievbras.ru)

[www.specagro.ru](http://www.specagro.ru)

**Борзенко Олена Олександрівна**  
доктор економічних наук, професор  
завідуюча сектором міжнародних фінансових досліджень  
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»  
професор Ланжоуського університету (Китай)

**Панфілова Тамара Олександрівна**  
кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник  
сектору міжнародних фінансових досліджень  
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

## ПЕРЕДУМОВИ ДОВГОСТРОКОВОЇ ДЕПРЕСІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

**Borzenko Elena**  
Doctor of economics, professor,  
Head of the Sector of International Financial Research,  
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine,  
Professor Lanzhou University (China)

**Panfilova Tamara**  
Candidate of Sciences in Economics, Leading researcher  
Department of International Financial Research  
Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine

**Summary.** The article is devoted to the study of potentially threatening phenomena on the way to stabilizing and overcoming depressive trends in the global economy in the medium and long term in the context of the COVID-19 pandemic, taking into account the identification of areas of global risk. The reformatting of the global socio-economic landscape is substantiated, which is determined by the course of the pandemic, deformations and intensification of competition in world markets, different rates of decline and recovery of economic growth in general and individual industries, financial market volatility, destabilization of public finances. social protection. This is confirmed by the dynamics of international trade in goods and services, declining investment capital flows and exacerbation of the global debt problem. Emphasis is placed on the need to form in each country anti-crisis potential on a scientifically sound basis in order to counter external and internal threats and stimulate sustainable socio-economic development.

**Анотація.** Стаття присвячена дослідженню потенційно загрозливих явищ на шляху стабілізації та подолання депресивних тенденцій розвитку глобальної економіки у середньо- та довгостроковій перспективі в умовах пандемії COVID-19 з урахуванням ідентифікації сфер поширення глобальних ризиків. Обґрунтовано переформатування глобального соціально-економічного ландшафту, яке визначається власне перебігом пандемії, деформаціями і посиленням конкуренції на світових ринках, різношвидкісними темпами падіння та відновлення економічного зростання економіки в цілому та окремих галузей, волатильністю фінансових ринків, дестабілізацією сфери державних фінансів, загостренням проблем в сфері соціального захисту. Зазначене підтверджується динамікою міжнародної торгівлі товарами та послугами, зменшенням потоків інвестиційного капіталу та загостренням глобальної боргової проблеми. Наголошено на необхідності формування в кожній країні антикризового потенціалу на науково-обґрунтованих засадах задля протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам та стимулювання сталого соціально-економічного розвитку.

**Key words:** *pandemic, vaccination, depression, global risks, crisis, socio-economic consequences, resilience, instability, crisis management*

**Ключові слова:** *пандемія, вакцинація, депресія, глобальні ризики, прояв криз, соціально-економічні наслідки, стійкість, нестабільність, антикризове управління*

**Постановка проблеми.** Пандемія COVID-19 понад рік випробує світову та національні економіки на стійкість по усіх сферах суспільної життєдіяльності – фінансової, виробництва промислової та сільськогосподарської продукції, надання послуг, охорони здоров'я та соціального захисту тощо.

Ще у квітні 2020 року голова Міжнародного валютного фонду К.Георгієва у своєму виступі озвучила прогноз, що пандемія коронавірусу

приведе до найсильнішого економічного спаду з часів Великої депресії [1].

Практично усі держави виявилися беззахисними перед глобальною пандемічною загрозою, оскільки швидкість розповсюдження вірусу та його непередбачувана мутація не дозволяють приборкати пандемію та зменшити соціально-економічні наслідки традиційними методами державного і наддержавного регулювання у короткостроковій перспективі. Пандемія спричиняє переформатування

геоекономічного ландшафту та підриває соціально-психологічні та життєві підвалини людства, з огляду на непредбачуваність результативності глобальної вакцинації та перспектив адаптації людства до умов жорсткого дистанціювання.

**Останні дослідження та публікації.** МВФ прогнозує поглиблення довгострокових згубних економічних наслідків кризи та «тривале сходження» на шляху подолання кризи та побудови більш стійкої економіки. Йде пошук ефективних методів та інструментів подолання «Великого розходження» [2; 3].

В цьому зв'язку актуалізується увага наукового та експертного середовища щодо досліджень у напрямку забезпечення динамічного розвитку та стійкості в різних сферах життєдіяльності людства за умов нестабільності. Не викликає сумнівів положення, що стрижнем динамічного розвитку та стійкості будь якої галузі та сфери життєдіяльності є фінансова стабільність.

Феномен нестабільності як виклик економічному розвитку ґрунтовно розкрито в монографії В.Гейця [4]. Значну увагу проблемам фінансової нестабільності та забезпечення фінансової стійкості, зокрема щодо причин виникнення та поширення фінансових криз, механізмів попередження та подолання наслідків, – приділено у працях закордонних вчених М.Бордо, Д.Даймонда, Р.Дорнбуша, П.Дібвіга, Г.Камінські, Г.Кальво, П.Кругмана, Х.Мінські, Р.Манделла, М.Фрідмена, С.Фішера та ін. Зазначені проблеми аналізуються й українськими вченими, серед яких – В.Базилевич, В.Геєць, А.Гриценко, О.Дзюблук, Т.Єфименко, Д.Лук'яненко, І.Луніна, А.Поручник, О.Рогащ, А.Філіпенко та ін. Питання забезпечення соціально-економічної стабільності, досягнення інституційної стійкості держави та антикризового управління знайшли відображення в працях вітчизняних економістів, зокрема Т.Артёмової, В.Гейця, А.Гриценка, Е.Лібанової, В.Сіденка та ін. Дилеми монетарної політики в умовах глобальної нестабільності аналізуються в працях Н.Резнікової та В.Козюка.

З огляду на невизначеність перебігу пандемії, актуалізацію кризових явищ в багатьох сферах життєдіяльності людства, прогнози щодо ескалації глобальних екологічних, технологічних, геоекономічних ризиків, потребують вдосконалення існуючих антикризових методів та інструментів забезпечення стійкості національних економік.

**Основною метою статті** є визначення та систематизація потенційно загрозливих явищ на шляху стабілізації та подолання депресивних тенденцій розвитку глобальної економіки у середньо- та довгостроковій перспективі.

**Виклад основного матеріалу.** Глобальний соціально-економічний ландшафт визначається власне перебігом пандемії, деформаціями і посиленням конкуренції на світових ринках, різношвидкісними темпами падіння та відновлення економічного зростання економіки в цілому та

окремих галузей, волатильністю фінансових ринків, дестабілізацією сфери державних фінансів, загостренням проблем в сфері соціального захисту. Зазначене підтверджується динамікою міжнародної торгівлі товарами та послугами, зменшенням потоків інвестиційного капіталу та загостренням глобальної боргової проблеми.

Перебіг пандемії COVID-19 в окремих країнах та регіонах світу має хвилеподібний характер, що пов'язане із поширенням інфекції, мутацією коронавірусу, тривалістю та характером обмежень в різних сферах життєдіяльності, особливо щодо індивідуальних та масових контактів. Початок вакцинації наприкінці 2020 року дає надію на результативність боротьби з інфекцією, проте породжує нові виклики для людства. По-перше, спостерігається значна диференціація країн за можливістю доступу до вакцин та обсягами закупівель. Ринок вакцин поки що обмежений обсягами виробництва та поставок і не задовольняє потреб людства. По-друге, існують значні відмінності у темпах вакцинації. В багатьох випадках це залежить від стану системи охорони здоров'я та фінансово-організаційної здатності влади. По-третє, не встановлено тривалість періоду дієвості захисту вакцинованих від коронавірусу. Тобто існує ймовірність, що потреба у новій вакцинації виникне раніше, ніж буде вакциновано більшість охочих і сформовано суспільний імунітет. При цьому поки що не встановлено віддалений ефект дії коронавірусу, що загрожує здоров'ю як власне людини, так і людства в цілому.

Пріоритетна увага до подолання коронавірусної інфекції деформує національні системи охорони здоров'я – менше уваги приділяється хронічно хворим на інші хвороби, зокрема серцево-судинні, онкологічні, діабет тощо, що призводить до зростання смертності. Швидкими темпами збільшується потреба у фінансових ресурсах для ефективного функціонування галузі, передусім бюджетних.

Початок пандемії, з огляду на невизначеність її тривалості, «сколихнув» фінансові та біржові ринки падінням курсів акцій, коливаннями на валютних ринках, обвалом цін на сировину та енергоресурси. Найбільшу стійкість (здатність повернутися на траєкторію позитивної динаміки) продемонстрували провідні фондові ринки. Проте ціни на біржові товари та енергоресурси поверталися на докризовий рівень достатньо довго, залежно від поновлення попиту.

У більшості країн світу падіння ВВП спостерігалось у другому кварталі 2020 року і вимірювалося двозначними цифрами. Подальший значний підйом ділової активності уповільнився наприкінці того ж року і на початку 2021 року у зв'язку з новою хвилею інфікування та обмежень. В цілому, за попередніми оцінками МВФ, світовий випуск (World Output) скоротився на 3,5%, у тому числі в розвинутих країнах – на 4,9%, в країнах, що розвиваються та країнах з ринком, що формується, – на 2,4%. Єдиною потужною економікою з

позитивною динамікою економічного зростання на 2,3% виявився Китай. В економіці США падіння склало -3,4%, в країнах Єврозони – -7,2%, в Сполученому Королівстві – -10,0% [5].

Обсяги світової торгівлі товарами та послугами у 2020 році, за попередніми оцінками, скоротилися на 9,0% порівняно з 2019 роком: торгівля товарами зменшилася приблизно на 6%, а торгівля послугами – на 16,5% [6]. Пандемія сильно вплинула не тільки на попит, але і на конкурентоспроможність країн. Окремі держави спромоглися успішніше протистояти новим викликам і збільшити свою частку на світовому ринку. Наприклад, Китай зміг захопити частку ринків у багатьох секторах, у тому числі в деяких найбільш постраждалих (транспортне обладнання та дорожні транспортні засоби). Проте конкурентоспроможність Китаю погіршилась у секторах, які продемонстрували збільшення обсягів торгівлі, зокрема щодо обладнання зв'язку та офісної техніки. Задовольнити додатковий попит у цих секторах спромоглися В'єтнам, Таїланд та Тайвань (провінція Китаю).

На глобальному ринку у коротко- і середньостроковій перспективі посиляться позиції фармацевтичних компаній-гігантів з розроблення й виробництва вакцин проти коронавірусної інфекції та супутніх препаратів, які використовуються при її лікуванні.

Значного негативного впливу зазнала сфера прямого іноземного інвестування. За оцінками ЮНКТАД в 2020 році глобальні прямі іноземні інвестиції (ПІІ) зазнали краху, знизившись на 42% з 1,5 трлн. дол. США в 2019 році до приблизно 859 млрд. дол. США. Такий низький рівень востаннє спостерігався у 1990-х роках, також він є на понад 30% нижчим за інвестиційний рівень після світової фінансової кризи 2008-2009 років. Незважаючи на непевні прогнози відновлення світової економіки у 2021 році, ЮНКТАД прогнозує, що потоки ПІІ залишатимуться слабкими через невизначеність щодо розвитку пандемії COVID-19. ЮНКТАД очікує, що будь-яке збільшення глобальних потоків ПІІ в 2021 році відбуватиметься не за рахунок нових інвестицій у виробничі активи, а через транскордонні злиття та поглинання, особливо в галузі технологій та охорони здоров'я. Наприклад, південноафриканські інвестори планують придбати частки у постачальниках медичних послуг по всій Африці та Азії. А індійські ІТ-компанії оголосили про збільшення обсягів придбань на 30%, орієнтуючись на європейські та інші ринки послуг інформаційних технологій [7].

Пандемія COVID-19 актуалізувала серйозні проблеми в сфері державних фінансів. Внаслідок скорочення обсягу виробництва та падіння доходів, а також екстрених заходів підтримки реального сектору та населення, розміри дефіциту державного бюджету і боргу в більшості країн світу перевищили рівні, зафіксовані в період світової фінансової кризи 2008-2009 рр. Глобальні заходи бюджетної підтримки склали майже 14 трлн. доларів США. Масштаб і форма такої підтримки

варіювалися в залежності від впливу шоків, доступу до запозичень з низькою вартістю та докризових бюджетних умов. У результаті світовий обсяг державного боргу наблизився до 100% ВВП. Найбільше зростання розміру дефіциту і боргу було зареєстровано в країнах з розвинутою економікою. Деякі країни з ринком, що формується, і країни, що розвиваються, можуть бути змушені здійснити реструктуризацію свого боргу [3].

На початку 2021 року спостерігалися нові хвилі захворювань, розпочалася масова вакцинація, тривають карантинні заходи тощо. Це потребуватиме додаткових бюджетних витрат. Вже наприкінці лютого 2021 року у черговій публікації МВФ зазначалося, що навіть за найбільш сприятливого сценарію більшість країн з економікою, що розвивається, зможе забезпечити широку вакцинацію населення не раніше кінця 2022 року, що пов'язує з глибиною спаду та обмеженістю бюджетних коштів [3].

Песимізму щодо перспектив відновлення світової економіки додають прогнози оцінки Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum's) щодо перспектив поширення глобальних ризиків. Так, у Звіті про глобальні ризики за 2021 рік (The Global Risks Report) наголошується на необхідності не тільки оцінювання ефективності протидії пандемії та збитків, але й на важливості посилення стратегічного передбачення, пошуку більш ефективних способів виявлення та запобігання новітніх глобальних ризиків та загроз. У резюме Звіту зазначено, що безпосередні людські та економічні витрати на COVID-19 загрожують досягнутому прогресу у зменшенні бідності та нерівності, подальшому послабленню соціальної згуртованості та глобальної співпраці. Втрата робочих місць, збільшення цифрового розриву, порушена соціальна взаємодія та різкі зміни на ринках можуть призвести до жаклих наслідків та втрати можливостей для значної частини людства [9].

Серед найвищих ризиків впливу наступного десятиліття перше місце посідають інфекційні хвороби. За ними слідує: провал протидії кліматичним змінам та інші екологічні ризики, зброя масового знищення, життєві кризи, боргові кризи та «розвал» ІТ-інфраструктури. Серед загроз, Найімовірнішими загрозами в найближчі два роки є: кризи зайнятості та засобів до існування, широке розчарування молоді, цифрова нерівність, економічна стагнація, техногенна шкода навколишньому середовищу, ерозія соціальної згуртованості та теракти. Серед фінансово-економічних ризиків у найближчі 3-5 років відмічено: «бульбашки» активів, нестабільність цін, товарні шоки та боргову кризу. До геополітичних ризиків включені міждержавні відносини та конфлікти, геополітизація ресурсів, розпад держав та/або багатосторонніх установ [9].

Окремо зазначено, що пандемія COVID-19 прискорила четверту промислову революцію,

розширивши цифровізацію людської взаємодії, електронної комерції, онлайн-освіти та віддаленої роботи. Ці зміни будуть сприяти як вигодам, так і втратам в суспільстві через «цифрову нерівність». Прогресу до цифрової інклюзивності загрожує зростання цифрової залежності, швидке прискорення автоматизації, придушення та маніпулювання інформацією, прогалини в технологічному регулюванні та технологічних навичках і можливостях [9].

Попри наявний досвід попередження та подолання численних глобальних і локальних фінансово-економічних криз, зважаючи на неготовність людства до ескалації пандемії COVID-19, можна припустити, що світова економіка вступає в епоху довгострокової депресії або стагнації, передумовами якої є імовірні ризики екологічного, технологічного та фінансово-економічного характеру.

В цьому зв'язку, на нашу думку, урядові кола та незалежні наукові інституції мають ініціювати широкомасштабні дослідження щодо систематизації та оцінювання ефективності антикризових заходів, які запроваджувалися протягом першого року пандемії COVID-19 в різних країнах світу, а також розроблення сценаріїв подальшого перебігу сучасної кризи та актуалізації глобальних ризиків в фінансово-економічній, екологічній, геополітичній тощо сферах і розроблення системи раннього попередження криз за «класичною» схемою, включаючи методи та інструменти запобігання ескалації кризових явищ.

Антикризове регулювання національної економіки – це процес цілеспрямованого впливу органів державного управління на упередження, недопущення та мінімізацію негативних наслідків кризових явищ з метою забезпечення сталого економічного розвитку [10, с. 287].

Антикризове управління державою в умовах пандемії направлено на збереження крихкого балансу заходів щодо забезпечення стійкості фінансової системи та збереження потенціалу реального сектору національної економіки з мінімальної перспективою погіршення соціального та психологічного здоров'я нації. Для уряду будь-якої країни є вкрай важливим знайти баланс між збереженням населення в ізоляції і його психологічним здоров'ям; дотримати баланс між скороченням зайнятості та необхідністю нести тягар платежів і боргів; реалізувати заходи, що дозволяють зберегти населення, але при цьому уникнути соціального вибуху, який може привести до політичної дестабілізації.

Антикризові методи можна згрупувати залежно від: етапу розгортання кризи – превентивні, тактичні, стратегічні; сфери ескалації кризи: фінансової (на фондових та/або валютних ринках, грошово-кредитної, банківської, бюджетної, боргової), економічної – залежно від галузі-тригера (енергетичної, галузі сфери послуг, продовольчої тощо); пандемічної (сфері охорони здоров'я та санітарно-епідеміологічної);

соціального захисту тощо. В цьому зв'язку розрізняють передкризове управління, яке здійснюється для своєчасного виявлення та вирішення завдань запобігання кризи; управління в умовах кризи, що реалізується з метою стабілізації кризових явищ і збереження керованості певної сфери; управління процесами подолання кризи, що передбачає мінімізацію втрат та формування потенціалу позитивної динаміки подальшого розвитку [11, с. 112].

Основним критерієм ефективності антикризового регулювання та відповідних методів є зменшення глибини падіння, тривалості, масштабів та негативних наслідків кризи і посткризової депресії. Глибина падіння ВВП та інших макроекономічних показників, сукупність негативних наслідків визначаються специфікою, типом та видом кризи, а також залежністю від зовнішніх впливів. Вибір інструментарію антикризового регулювання залежить від цілей, виду, типу та фази розгортання кризи. Антикризові методи та інструменти різних видів державної політики (грошово-кредитної, бюджетно-податкової, інвестиційної, інноваційної, соціальної тощо) застосовуються комплексно з урахуванням можливості їх різноспрямованого впливу або синергійного ефекту. Економіко-правові методи антикризового регулювання використовуються для підтримки підприємництва, забезпечення усталеного функціонування інфраструктури, стимулювання ринкової ділової активності, створення умов мотивації виробництва і недопущення його спаду, зміцнення фінансово-кредитної системи, стимулювання інновацій, інвестицій, структурної перебудови, соціального захисту тощо.

Стратегічна мета антикризового управління національної економіки полягає у формуванні антикризового потенціалу задля протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам та стимулювання сталого соціально-економічного розвитку. Тактичні цілі антикризового регулювання формуються за сферами економічної діяльності, спрямовані на упередження, захист та мінімізацію негативних наслідків кризових явищ і процесів у відповідних секторах національної економіки. Важливе місце серед методів та інструментів антикризового регулювання належить прогнозуванню, антикризовим програмам і планам. «Складність проблеми стратегії і тактики антикризового управління полягає в тому, що, з одного боку, стратегічні рішення, спрямовані на запобігання кризи, повинні бути прийняті і реалізовані на ранніх стадіях управління, коли процес руху до кризи ще не набув кумулятивного характеру і не став незворотним. З іншого боку, рішення, прийняті на ранніх стадіях, базуються на дуже слабких і тому не завжди достовірних сигналах про виникнення несприятливих тенденцій» [11, с. 110].

Особливістю сучасної глобальної кризи в умовах пандемії COVID-19 є актуалізація

соціальних криз, які виникають при загостренні протиріч і зіткнення інтересів різних соціальних груп, є продовженням економічних криз. А вже останні супроводжуються такими негативними соціальними проявами, як падіння рівня зайнятості, зростання цін на споживчі товари, зниження рівня життя громадян, скорочення державних асигнувань на освіту і соціальний захист, передусім пенсійне забезпечення. Основними чинниками соціальних криз є: значне зниження якості життя громадян, безробіття, злидні, зростання числа серйозних захворювань, погіршення криміногенної обстановки, відплив мізків, корумпованість суспільства, руйнування системи цінностей, в тому числі і духовних. Різновидом соціальної кризи є демографічна криза, негативними проявами якої є перевищення показників смертності над показниками народжуваності, негативні міграційні процеси, що викликають відтік кваліфікованих фахівців, брак продуктивних кадрів в економіці, несприятливі зміни в статеві-віковій структурі населення [12].

Соціальні і демографічні кризи пов'язані з психологічними кризами, які найбільш яскраво проявляються в періоди великих змін в суспільстві, в умовах нестабільності і падіння рівня життя людей. Фактори психологічної кризи: це поява неврозів, які носять масовий характер, зростання незадоволеності громадян своїм соціальним становищем, емоційна спустошеність у людей, втома від змін, загострення почуттів невпевненості та страху, масове зростання кількості серцево-судинних та інших захворювань внаслідок посилення стресового навантаження, погіршення соціально-психологічного клімату тощо. У бізнесі психологічна криза проявляється як відсутність у підприємців бажання інвестувати в виробництво, невіра в поліпшення ситуації, прагнення вивести капітали з країни [12].

Методи антикризового регулювання соціальних, демографічних та психологічних кризових явищ потребують значних фінансових ресурсів як держави, так і власне людини, а їх подолання потребуватиме тривалого часу, скоріш за все – десятиліть.

Урядами більшості країн світу було вжито екстраординарних заходів щодо державної фінансової підтримки медичної галузі, у т.ч. витрат на лікування хворих на інфекцію covid-19, компенсації окремим групам працюючих тимчасових втрат доходів (заробітної плати), забезпечення певних доходів зростаючої кількості безробітних, компенсації окремим групам підприємств втрат від вимушеного зупинення виробництва (переважно через інструменти непрямого регулювання – скасування або зниження податкового навантаження) тощо. Усе це актуалізувало перегляд державних бюджетів (зростання дефіциту), зміни фіскальної політики та розроблення заходів щодо забезпечення стійкості державних фінансів у новітніх реаліях, яких світ ще не знавав. Відсутність досвіду реагування

державних інституцій на функціонування національних економік в умовах пандемії спричинила розмаїття запроваджених антикризових методів та інструментів регулювання. Запроваджені програми боротьби з пандемією та її фінансово-економічними та соціально-психологічними наслідками з часом розширюються і вимірюються величинами, співмірними від декількох відсотків ВВП до 10-20 відсотків.

#### **Висновки.**

Світова економіка виявилася беззахисною перед глобальною пандемічною загрозою, оскільки швидкість розповсюдження вірусу та його непередбачувана мутація не дозволяють приборкати пандемію у короткостроковій перспективі. Усе частіше прогнози щодо переходу національних економік до періоду відновлення спираються на середньострокову перспективу у зв'язку із відносно низькими темпами вакцинації.

Під впливом пандемії відбувається переформатування геоекономічного ландшафту: поглиблюється диференціація щодо зменшення темпів скорочення виробництва, скорочуються та змінюють напрямки потоки капіталу, експорту та імпорту товарів і послуг, міграції робочої сили.

Нестабільність та невизначеність перспектив переходу до відновлення позитивної динаміки соціально-економічного зростання дозволяють висловити припущення, що світова економіка увійшла до етапу довгострокової депресії. Підриваються соціально-психологічні та життєві підвалини людства, з огляду на непередбачуваність результативності глобальної вакцинації та перспектив адаптації людства до умов жорсткого дистанціонування.

Посилюються процеси дивергенції, пов'язані із здатністю владних структур ефективно реагувати на ескалацію кризових явищ глобального характеру. Поряд із пандемією у глобальній економіці у середньостроковій перспективі прогнозується розгортання кризових явищ в екологічній, технологічній та геоекономічній сфері.

Вкрай важливою є готовність до реагування на кризові явища на будь-якому рівні, координування всіх використовуваних для попередження криз методів та інструментів антикризового управління.

Національним владним структурам варто запровадити антикризове регулювання – процес цілеспрямованого впливу органів державного управління на упередження, недопущення та мінімізацію негативних наслідків кризових явищ з метою забезпечення сталого економічного розвитку. Політика запобігання кризових явищ має вирішувати такі завдання: розробка комплексу заходів, націлених на зниження рівня ризику і нівелювання можливих втрат при визначених сценаріях розвитку подій для різних ризик-сфер; забезпечення ефективного застосування комплексу антикризових і превентивних заходів, у т.ч. швидкого реагування на зміну зовнішніх умов шляхом вироблення адаптаційних і перехідних



заходів від одного сценарію розвитку подій до іншого.

#### Список літератури:

1. Georgieva K. Confronting the Crisis: Priorities for the Global Economy. IMF April 9, 2020. URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/04/07/sp040920-SMs2020-Curtain-Raiser>.
2. Georgieva K. The Long Ascent: Overcoming the Crisis and Building a More Resilient Economy. October 6, 2020. URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/10/06/sp100620-the-long-ascent-overcoming-the-crisis-and-building-a-more-resilient-economy>
3. Georgieva K. The Great Divergence: A Fork in the Road for the Global Economy FEBRUARY 24, 2021. URL: <https://blogs.imf.org/2021/02/24/the-great-divergence-a-fork-in-the-road-for-the-global-economy/>.
4. Геєць В.М. Феномен нестабільності – виклик економічному розвитку. – К. : Академперіодика, 2020. – 456 с.
5. Оновлення світової економічної перспективи. МВФ. Січень 2021 року. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/01/26/2021-world-economic-outlook-update>
6. Global Trade Update. February 2021. URL: [UNCTAD/DITC/INF/2021/1](https://unctad.org/DITC/INF/2021/1).

[https://unctad.org/system/files/official-document/ditcinf2021d1\\_en.pdf](https://unctad.org/system/files/official-document/ditcinf2021d1_en.pdf).

7. Global foreign direct investment fell by 42% in 2020, outlook remains weak. UNCTAD. 24 January 2021. URL: <https://unctad.org/news/global-foreign-direct-investment-fell-42-2020-outlook-remains-weak>.

8. World Investment Report 2020. URL: [https://unctad.org/system/files/official-document/wir2020\\_en.pdf](https://unctad.org/system/files/official-document/wir2020_en.pdf).

9. The Global Risks Report 2021, 16th Edition. World Economic Forum. p.11. URL: [http://www3.weforum.org/docs/WEF\\_The\\_Global\\_Risks\\_Report\\_2021.pdf](http://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2021.pdf).

10. Олешко А.А. Антикризисное регулирование национальной экономики: теория і практика: [монографія]. Національний університет ДПС України. – Ірпінь: Видавництво НУД ПСУ, 2012. 350 с.

11. Сапа Н.В. Теоретико-методологічні засади механізму антикризового державного управління. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2009. – Вип.38. – с.106-116.

12. Авдошина З.А. Антикризисное управление: сущность, диагностика, методики. URL: [https://www.cfin.ru/management/antirecessionary\\_management.shtml](https://www.cfin.ru/management/antirecessionary_management.shtml).

#### **I.A. Toymentseva**

*Doctor of Economics, Professor Department of Marketing, Logistics and Advertising Samara State University of Economics, Soviet Army Str., 141, Samara, Russia*

#### **R.V. Fedorenko**

*Candidate of economic sciences, head of the department of postgraduate studies, doctoral studies and work of dissertation councils Samara State University of Economics, Soviet Army Str., 141, Samara, Russia*

#### **T. Czegledy**

*University of Sopron, Sopron, Str., 9, Hungary*

### ECONOMY AND TRANSPORTATION OF HUNGARY IN THE COVID-19 PANDEMIC

#### **Тойменцева Ирина Анатольевна,**

*д.э.н, профессор кафедры маркетинга, логистики и рекламы Самарский государственный экономический университет, ул. Советской Армии, 141, Россия*

#### **Федоренко Роман Владимирович,**

*к.э.н, начальник отдела аспирантуры, докторантуры и работы диссертационных советов Самарский государственный экономический университет ул. Советской Армии, 141, Россия*

#### **Цегледи Тамаш**

*Университет Шопрона, Венгрия, Шопрон, ул. Erzsebet 9*

### ЭКОНОМИКА И ТРАНСПОРТ ВЕНГРИИ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ COVID-19

**Annotation.** The article discusses the issues of economic development of Hungary in the context of the COVID-19 pandemic. The authors identified the problems of transport policy, assessed the country's transport infrastructure, analyzed export - import foreign trade operations, identified strategic partners.

**Аннотация.** В статье рассмотрены вопросы экономического развития Венгрии в условиях пандемии COVID-19. Авторами выявлены проблемы транспортной политики, дана оценка транспортной инфраструктуры страны, проведен анализ экспортно – импортных внешнеторговых операций, определены стратегические партнеры.

*Key words: transport policy, infrastructure, gross domestic product, export, import, foreign trade relations.*

*Ключевые слова: транспортная политика, инфраструктура, валовый внутренний продукт, экспорт, импорт, внешнеторговые отношения.*

Венгрия относится к странам Восточной Европы и ее экономику можно охарактеризовать как индустриальную с высоким уровнем развития аграрной сферы. На прирост ВВП существенное влияние оказывают такие отрасли как: машиностроение, текстильная, пищевая и химическая промышленности, а также фармацевтика и туризм. А что касается транспорта и его инфраструктуры, то здесь отмечаются существенные проблемы. Через Венгрию проходит несколько трансевропейских железнодорожных магистралей, которые соединяют ее с более, чем 25 городами Европы. Общая протяженность железных дорог составляет около 8000 км.

Так как Венгерская Республика отличается преимущественно равнинным характером местности, то это облегчает строительство автомобильных дорог, но их крайне не достаточно. Протяженность дорожной сети в стране составляет 30000 километров. Реки Дунай, Раба и Тиса в Венгрии являются судоходными и обеспечивают связь внутри страны. В Будапеште имеется несколько морских портов, самым крупным из которых является порт Байя, который специализируется на перевалке генеральных грузов и крупнотоннажных контейнеров. В столице Венгрии развит прогулочный водный транспорт, преимущественно представленный суднами на подводных крыльях.

Учитывая рост индустрии туризма и интеграцию в европейскую экономику, для Венгрии возникла острая необходимость в разработке новой транспортной политики.

Поэтому к основным проблемам, которые должна решить транспортная политика следует отнести [4]:

- максимально полное обеспечение транспортных потребностей в различных сферах экономики:

- формирование программ финансирования транспортной инфраструктуры страны, защиты окружающей среды, обеспечения безопасности и надежности перевозок, сохранности грузов;

- создание условий для повышения эффективности интермодальных перевозок и качества транспортных услуг;

- интеграция транспортной системы страны в европейскую транспортную систему.

Также в транспортном секторе необходимо разработать:

- проекты по строительству новых и реконструкции имеющихся железных и автодорог;

- программы развития внутренних водных путей сообщения и речных портов;

В Венгрии на железнодорожные перевозки приходится более 20% всего объема грузоперевозок, поэтому следует рассматривать страну в качестве транспортно-логистического хаба, а также центром консолидации грузов и дальнейшей их транспортировки железнодорожным транспортом в другие страны, прежде всего в Китай. Выбор вида транспорта зависит от тарифов, качества обслуживания (безопасности и надежности), предоставления услуг по разукрупнению, хранению, переработке и консолидации партий грузов для отправки их конечным потребителям, а также предоставления дополнительных сервисных услуг. Однако в случае пандемии эти критерии подвергаются неблагоприятному воздействию, что следует учесть при разработке транспортной политики [2].

До возникновения коронавирусной инфекции Венгрия показывала хорошие, стабильные результаты роста экономики страны, не смотря на всеобщее снижение экономических показателей развития большей части стран Европейского Союза. Так в 2019 г. валовый внутренний продукт (ВВП) страны вырос на 4,9%, что значительно выше, чем в других странах. Это отчасти связано со снижением международного влияния на экономику страны. В IV квартале 2020 года экономический рост в Венгрии опять показал динамику роста на 4,5%. Это произошло в основном за счет увеличения объема предоставляемых услуг. Также на рост экономики оказали инвестиции, вложенные в расширение производственных мощностей крупных предприятий, целевого использования фондов ЕС и программ по стимулированию строительства жилья. Рост экономики страны положительным образом сказался на увеличении доходов населения, что привело к росту потребления.

**Макроэкономические показатели Венгрии (2015-2019 гг.)**

Показатели	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.
Экономический рост (изменение %)	3,8	2,2	4,3	5,1	4,9
Промышленное производство (изменение %)	7,4	0,9	4,6	3,5	5,4
Потребление (изменение %)	3,8	4,9	4,4	4,9	5,0
Уровень безработицы (%)	6,8	5,1	4,2	3,7	3,4
Экспорт (млрд. евро)	90,5	93,1	101	105	108,9
Импорт (млрд. евро)	81,9	83,3	92,6	99,3	104

Источник: Центральное статистическое агентство Венгрии

Венгерский экспорт увеличился на 4,0 % в 2019 г. по сравнению с аналогичным периодом 2018 года, импорт – на 4,8 %.

Положительное сальдо внешней торговли составило около 5 млрд. евро, что на 500 млн. евро меньше по сравнению с прошлым 2018 годом.

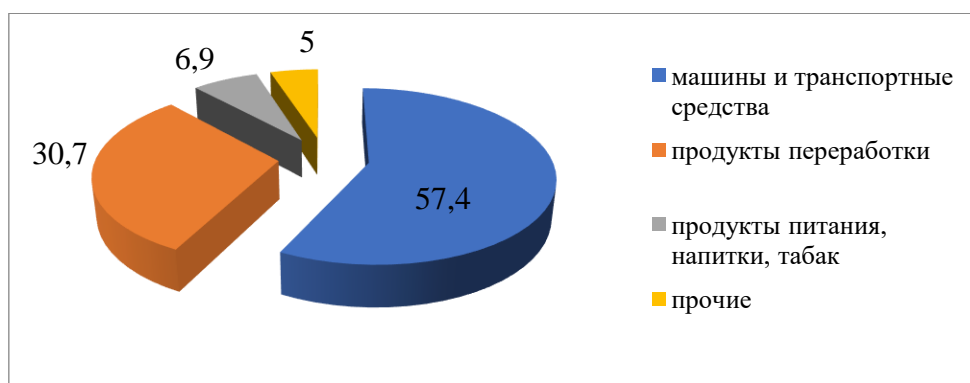


Рисунок 1 - Экспорт продукции Венгрии по товарным группам

Наибольший удельный вес экспортной продукции Венгрии приходится на машины и транспортные средства, где лидирующие позиции занимают дорожные транспортные средства около

30% в общем объеме. В товарной номенклатуре продуктов переработки основная доля приходится на фармацевтическую продукцию и препараты (16%).

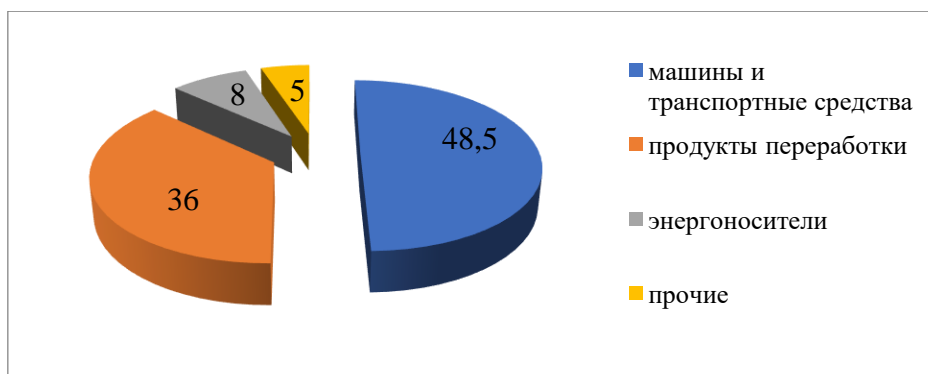


Рисунок 2 - Импорт продукции Венгрии по товарным группам

Наибольший удельный вес импортной продукции Венгрии также приходится на машины и транспортные средства, где лидирующие позиции занимают электрические машины и оборудование, дорожные транспортные средства. Наименьшая доля импорта приходится на энергоносители – около 8%.

Главным партнером Венгрии по внешнеторговым отношениям является Германия, внешнеторговый оборот с которой составляет более 27 % от общего оборота страны. На втором месте находится Китай с оборотом 6% и на девятом Россия – 3,9 %. Пандемия COVID-19 привела в 2020 г. к серьезным сбоям в экономике, снижению

объемов закупок и продаж в международной торговле [2]. Но уже в 2021 г. согласно прогнозу Министерства финансов Венгрии ожидается рост экономики на 4%. Территориальный мониторинг и разработка регионально дифференцированной политики являются основными задачами при подготовке к новым волнам пандемии [1].

Таким образом, можно сделать вывод, что наличие развитой логистической инфраструктуры, удачное географическое расположение страны позволили перестроить ключевые товаропотоки и добиться быстрого восстановления экономики. Высокий уровень цифровизации обеспечил эффективную работу логистической индустрии

даже в условиях ковидных ограничений, поэтому экономика Венгрии укрепляет свои позиции на международном рынке, имеет положительное сальдо внешнеторговых операций и успешно развивается.

*Исследование выполнено при финансовой поддержке РФФИ и Фонда «За русский язык и культуру» в Венгрии в рамках научного проекта № 19-510-23001*

#### Список литературы

1. Kovács, S.Z., Koós, B., Uzzoli, A., Páger, B., & Egyed, I. (2020) Regional effects of the COVID-19 pandemic and policy responses in Hungary. *R-economy*, 6(3), 208–221. doi: 10.15826/recon.2020.6.3.018
2. Péter Bucsky / Modal share changes due to COVID-19: The case of Budapest// *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*. Volume 8, November 2020, 100141. <https://doi.org/10.1016/j.trip.2020.100141>
3. Всемирный банк, 2020 год. «COVID-19 и человеческий капитал». Доклад об экономике региона Европы и Центральной Азии, осень 2020 года. Всемирный банк, Вашингтон, округ Колумбия. Doi: 10.1596/978-1-4648-1643-7.
4. Федоренко Р. В., Тойменцева И.А., Цегледи Тамаш / Современное состояние логистики внешнеторговых перевозок в России и странах Европейского Союза// *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. - Изд-во: Наука и образование. - Краснодар, № 1, 2020, С. 152-155. DOI: 10.23672/SAE.2020.1.53262

УДК 330.341

ГРНТИ 06.52.13

*Fortunova uliana vladimirovna*

*a competitor for the academic degree of candidate of economic Sciences,  
Peter the Great Saint Petersburg Polytechnic University,  
Saint Petersburg, Russia*

## FEATURES OF THE FUNCTIONING OF HIGH-TECH ENTERPRISES OF THE RADIO-ELECTRONIC INDUSTRY

*Фортунова ульяна владимировна*

*соискатель ученой степени кандидата экономических наук,  
Санкт-Петербургский политехнический университет Петра Великого,  
Санкт-Петербург, Россия*

## ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ВЫСОКОТЕХНОЛОГИЧНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ РАДИОЭЛЕКТРОННОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

**Аннотация.** В статье проанализированы особенности функционирования предприятий радиоэлектронной промышленности. Главная особенность и принципиальное различие традиционных производственных предприятий и высокотехнологичных предприятий заключается в том, что в своей деятельности высокотехнологичные предприятия, ориентированы на создание, развитие и практическое использование инноваций. Рассматриваются различные определения авторов относительно понятий «высокая технология», «высотехнологичное предприятие», «научоёмкость» и «высотехнологичная продукция». Выделяются особенности функционирования высокотехнологичных промышленных предприятий радиоэлектронной промышленности.

**Abstract.** The article analyzes the features of the functioning of radio-electronic industry enterprises. The main feature and fundamental difference between traditional manufacturing enterprises and high-tech enterprises is that in their activities, high-tech enterprises are focused on the creation, development and practical use of innovations. Various definitions of the authors regarding the concepts of "high technology", "high-tech enterprise", "knowledge intensity" and "high-tech products" are considered. The features of the functioning of high-tech industrial enterprises of the radio-electronic industry are highlighted.

*Ключевые слова: высокие технологии, высокотехнологичное предприятие, особенности функционирования, научоёмкость, высокотехнологичный продукт*

*Keywords: high technologies, high-tech enterprise, features of functioning, knowledge intensity, high-tech product*

Современные предприятия различных отраслей вынуждены осуществлять свою деятельность в условиях высокой сложности, неопределенности и динамичности окружающей социально-экономической среды. Внедрение новых информационных и коммуникационных технологий на предприятиях приводит к

нарушению организационной стабильности предприятий и необходимости поиска или формирования новых организационных структур, позволяющих перестроить их деятельность [1]

Если рассматривать предприятие как комплексную систему, то работа предприятия, особенно промышленного, определяется

соответствующими технологическими методами производства. Под технологическим методом производства понимается комплекс взаимосвязанных технических и технологических принципов, которые определяют технологическое содержание процессов производства, которые составляют технологическую базу экономического роста.

В современном мире высокотехнологичные отрасли являются приоритетным направлением развития в любой стране мира. Именно доля наукоемкой продукции в ВВП определяет уровень конкурентоспособности национальной экономики, а также обеспечивает национальную экономическую безопасность. Главная особенность

высокотехнологичных производств заключается в том, что в производственном процессе большая часть затрат идет на исследования и разработки, развитие передовых достижений науки и технологий, а также внедрение инноваций.

В настоящее время в научном сообществе структурированное понятие термина «высокотехнологичная продукция в радиоэлектронной промышленности» отсутствует. Многие авторы предлагают свое видение похожих определений, таких как: «высокая технология», «высокотехнологичное предприятие» и «наукоемкая технология».

Рассмотрим некоторые определения из существующих вариантов (таблица 1).

Таблица 1

**Определение термина «высокая технология» различными исследователями**

Авторы	Определение термина «высокая технология»
Большая российская энциклопедия[2]	Совокупность информации, знаний, опыта, материальных средств, используемых при разработке, создании и производстве как новых (ранее неизвестных) продукции и процессов, так и для улучшения качества и удешевления производства известных продуктов
Лоусон Т., Гэррод Д.[3]	Термин, которым обозначаются передовые технологии, имеющие инновационный революционный характер
Черкасский С.[4]	Любое сложное по исполнению, но при этом, простое в использовании устройство, применение которого позволяет добиться таких результатов, о которых раньше не приходилось и мечтать
Комаров Н.М., Иванова Н.В., Сафронов В.М., Новожинов С.Г.[5]	Любое технологическое ядро, которое оказывает влияние на всю архитектуру (структуру и организацию) компонентов сети поддержки технологии и требует стратегического управления, ибо имеет стратегическую перспективу развития и позволяет совершать существенные приращения экономических показателей эффективности деятельности
Васина Е.И.[6]	Инновационная, наукоемкая технология, имеющая характеристики высшего мирового уровня, основанная на совокупности современной информации, достижений науки, опыта, ноу-хау и пользующаяся спросом на рынке

Анализ приведенных определений и другие работы отечественных исследователей[7-10] показывают, что до настоящего времени еще нет единой методологии, которая позволяла бы соответствующим образом идентифицировать термин «высокие технологии».

Существующие различные подходы к определению «наукоемкая технология», объясняются особенностями сфер применения подобных технологий, динамичным развитием науки и техники. Так Г.И. Латышенко в определении «наукоемкая технология» вносит термин «наукоемкость» как показатель, характеризующий технологию, отражающий степень взаимосвязи технологии с научными исследованиями и разработками.[11]

Согласно такому подходу, наукоемкими считаются технологии, превышающие среднее значение показателя наукоемкости в конкретной области экономики (например, в радиоэлектронной промышленности и т.п.). Наукоемкие технологии также определяются как технологии, основанные

на высокоабстрактных научных теориях и использующие научные знания о глубинных свойствах вещества, энергии и информации.[12]

Наукоемкие отрасли, самые современные отрасли экономики, которые создают и выпускают высокоинтеллектуальную продукцию, которая выполняет работы и услуги с использованием последних достижений науки и техники. Отрасль радиоэлектронной промышленности входит в перечень отраслей высокого технологического уровня.[13] Анализ, проведенный Н.Ю. Ярошевич также показал, что предприятия радиоэлектронной промышленности – высокотехнологичные.

Если уровень наукоемкости составляет от 3,5 до 8,5 %, то такие производства относят к наукоемким технологиям высокого уровня. Если же этот показатель превышает 8,5 %, в таком случае производство относится к группе ведущих наукоемких технологий, говорят исследования некоторых авторов.[14-18]

Рассмотрим некоторые определения из существующих вариантов (таблица 2).

**Определение термина «высокотехнологичное предприятие» различными исследователями**

Авторы	Определение термина «высокотехнологичное предприятие»
Комаров Н.М., Иванова Н.В., Сафронов В.М., Новожинов С.Г.[5]	Предприятие, имеющее высокую компетентность персонала и выпускающее не менее 50% высокотехнологичной продукции
Лаптев А.А.[19]	Предприятие, основное производство товаров (услуг) которого носит инновационных характер.
Гаврилова С.В.[20]	Предприятия, носители высоких технологий, использующие для производства только самые передовые прогрессивные технологии в своей области, обеспечивающие максимальное качество продукции и минимальные издержки производства
Мишуткина Н.А., Скороход О.В.[21]	Компании, функционирующие в высокотехнологичных отраслях, таких, как: авиация, радиоэлектроника, медицина и многие другие. То есть в отраслях, в которых уровень наукоемкости составляет 3,5% и более
Абрамова К.А., Восканов А.С.[22]	Компания, базирующаяся на инновационном характере деятельности и создании высокотехнологичной продукции, имеющая определенный производственный цикл, необходимость формирования патентов и многого другого, влияющего в том числе и на структуру внеоборотных активов

Определим **высокотехнологичное предприятие** как предприятие, выпускающее высокотехнологичную продукцию, имеющее уровень наукоемкости 3,5–9 %, использующее новейшие технологии, работающее в 6 технологическом укладе и выше.

Высокотехнологичные продукты – это продукты, в которых используются «высокие технологии» в производственном процессе, и отрасли, ответственные за создание этого типа продуктов, находятся на переднем крае современной экономики.

По приказу Министерства промышленности и торговли Российской Федерации от 17.02.2020 № 521 "Об утверждении критериев отнесения товаров, работ и услуг к инновационной продукции и (или) высокотехнологичной продукции для целей формирования плана закупки такой продукции по отраслям, относящимся к установленной сфере деятельности Министерства промышленности и торговли Российской Федерации" и по Постановлению Правительства Российской Федерации от 15 июня 2019 года N 773 "О критериях отнесения товаров, работ, услуг к инновационной продукции и (или) высокотехнологичной продукции, критерии отнесения товаров, работ, услуг к инновационной продукции и (или) высокотехнологичной продукции":

1. Критерием отнесения товаров, работ и услуг к инновационной продукции является новизна продукции.

1.1. Данный критерий в отношении товаров характеризуется одним из следующих признаков:

а) потребительские свойства товара являются улучшенными по сравнению с имеющимися аналогами или имеются качественно новые потребительские (функциональные) характеристики (в отсутствии прямых аналогов);

б) товар является принципиально новым.

2. Критерии отнесения товаров, работ или услуг к высокотехнологичной продукции является использование при изготовлении товара, выполнении работы, оказании услуг сложных технологий.

2.1. Данный критерий характеризуется следующими признаками:

а) товар изготавливается, работа выполняется, услуга оказывается с использованием и (или) техники, соответствующих приоритетным направлениям развития науки, технологий и техники в РФ и (или) перечню критических технологий РФ, утвержденным Указом Президента РФ от 7 июля 2011 г. №899;

б) товар изготавливается, работа выполняется, услуга оказывается организациями высокотехнологичных и наукоемких отраслей;

в) товар изготавливается, работа выполняется, услуга оказывается с использованием новейших образцов технологического оборудования, технологических процессов и технологий;

г) товар изготавливается, работа выполняется, услуга оказывается с привлечением высококвалифицированного персонала[24].

Рассмотрим некоторые определения понятия «высокотехнологичная продукция (таблица 3).

**Определение термина «высокотехнологичная продукция» различными исследователями**

Авторы	Определение термина «высокотехнологичная продукция»
Армашова-Тельник Г.С., Канавцев М.В., Сердитов В.А.[24]	Продукция пятого и более высоких технологических укладов
Батьковский А.М., Батьковский М.А., Божко В.П. [25]	Сложные технические изделия, созданные на основе применения уникальных производственных процессов, либо продукция, реализующая свои потребительские функции с использованием новейших физико - технических эффектов.
Минпромторге России[26]	Промышленная продукция, соответствующая следующим товарным кодам ТН ВЭД ЕАЭС
Бендиков М.А., Фролов И.Э.[27]	Изделия, в себестоимости или добавленной стоимости которых затраты на НИР выше, чем в среднем по изделиям отраслей данной сферы хозяйства
Михайлова-Станюта И.А.[28]	Новые технически сложные товары, произведенные на базе новейших технологий с уникальной комбинацией признаков, имеющие, как правило, короткий жизненный цикл и ориентированные на формирование инновационного рыночного спроса

**Высокотехнологичная продукция** в радиоэлектронной промышленности – это продукция, имеющая на основе постоянного технологического обновления характеристики высоких мировых технологических укладов, основанная на инновационных достижениях науки, ноу-хау и пользующаяся высоким спросом на телекоммуникационном рынке.

Приняв во внимание исследования различных авторов[29-31], можно выделить особенности функционирования высокотехнологичного предприятия:

-осуществление полного цикла «исследование-производство», включающего в себя этапы изучения, производства и использования продуктов (изделий, товаров);

-создание факторов эффективности за счет формирования гибких технологий управления предприятием в условиях цифровизации экономики;

-создание и использование человеческого капитала можно считать основой ускорения конкурентного развития предприятий в условиях развития цифровой экономики, которое складывается из целенаправленных вложений в развитие среднего специального и высшего профессионального образования служащих, повышение квалификации и профессиональной переподготовки;

-повышения уровня устойчивости к возможным изменениям внутренней и внешней сред, которая создается путем достижения поставленной цели, т.е. при ориентации на результат, освоению нового и неизведанного.

Таким образом, можно с уверенностью утверждать, что современное высокотехнологичное предприятие является одним из основных элементов экономики России.

Основные особенности данного предприятия – направление на инновационное развитие, основанное на знаниях и исследованиях, где необходимо новейшее оборудование и высококлассные специалисты различных областей.

**Список литературы**

1. Ершов А.С. Особенности функционирования современных высокотехнологичных предприятий / А.С. Ершов // Социальное и экономическое развитие АТР: опыт, проблемы, перспективы. - 2012. - № 1. - С. 96-107.
2. Большая российская энциклопедия: в 30 т. – М., 2006.
3. Лоусон Т., Гэррод Д. Социология А –Я / Пер. с англ. . – М., 2000.
4. Черкасский С. Как не стать мастерской ненужных вещей / Новые рынки. №2. 2001. С. 16-20.
5. Комаров Н.М., Влияние высокотехнологичности на формирование требований к профессиональной компетентности специалистов/ Н.М. Комаров, Н.В. Иванова, В.М., Сафронов, С.Г. Новожинов // Интернет-журнал Науковедение. - 2012. - № 4 (13). - С. 33.
6. Васина Е.И. Особенности функционирования высокотехнологичных предприятий в современной экономике / Е.И. Васина // Научный альманах. 2019. № 12-1 (62). С. 33-39.
7. Бабкин А.В. Развитие научно-исследовательского сектора в национальной инновационной системе России / А.В. Бабкин, Т.Ю. Хватова // Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. - 2009. - № 4 (60). - С. 41-49.
8. Варшавский А.Е. Нукоемкие отрасли и высокие технологии: определение, показатели,

техническая политика, удельный вес в структуре экономики России/ А.Е. Варшавский // Экономические науки современной России. - 2000. - №2. - С.61-83.

9. Бабкин А.В., Уткина С.А. Формирование инновационно-промышленного кластера на основе виртуального предприятия/ А.В. Бабкин, С.А. Уткина// Экономика и управление. - 2012. - № 10 (84). - С. 58-61.

10. Tsatsulin, A.N., Babkin, A.V., Babkina, N.I. Analysis of the structural components and measurement of the effects of cost inflation in the industry with the help of the index method // Proceedings of the 28th International Business Information Management Association Conference - Vision 2020: Innovation Management, Development Sustainability, and Competitive Economic Growth, 2016. С. 1559-1573.

11. Латышенко Г.И. Научно-технологические и их роль в современной экономике России / Г.И. Латышенко // Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета им. Академика М.Ф. Решетнева. - 2009 - №3 - С. 136-141.

12. Шполянский А.А. Высокотехнологичные отрасли: определение и условия развития / А.А. Шполянский // Молодой ученый. - 2015. - №22. - С. 518-522.

13. Приказ Росстата от 15.12.2017 N 832 (ред. от 17.01.2019) "Об утверждении Методики расчета показателей "Доля продукции высокотехнологичных и наукоемких отраслей в валовом внутреннем продукте" и "Доля продукции высокотехнологичных и наукоемких отраслей в валовом региональном продукте субъекта Российской Федерации"

14. Ярошевич Н.Ю. Высокотехнологичные отрасли промышленности: проблемы идентификации и определения / Н.Ю. Ярошевич // Евразийское Научное Объединение. - 2020. - № 11-4 (69). - С. 300-303.

15. Бажанов В.А., Об одном способе комплексной оценки уровня наукоемкости продукции / В.А. Бажанов, К.В. Денисова // Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: Социально-экономические науки. - 2011. - Т. 11. № 2. - С. 53-61.

16. Бендигов М.А. Рынки высокотехнологичной продукции: тенденции и перспективы развития / М.А. Бендигов, И.Э. Фролов // Маркетинг в России и за рубежом. - 2001. - № 2. - С. 57-71.

17. Авдонин Б.Н., Хрусталёв Е.Ю. Методология организационно-экономического развития наукоемких производств. М.: Наука, 2010. 368 с.

18. Анискина А.О. Анализ основных характеристик и особенностей финансирования высокотехнологичных компаний/ А.О. Анискина //Инженерные инновации и экономика промышленности: труды научно-практической

конференции с международным участием. - 2015. - С. 334–338.

19. Лаптев А.А. Понятие "высокотехнологичной компании" в современной микроэкономической теории/ А.А. Лаптев // Инновации. - 2007. - № 7 (105). - С. 35-41.

20. Гаврилова С.В. Концептуальные основы определения высокотехнологичного сектора экономики и функционирования высокотехнологичных компаний / С.В. Гаврилова // Экономика, статистика и информатика. Вестник УМО. - 2014. - № 2. - С. 53-57.

21. Мишуткина Н.А., Состояние и развитие высокотехнологичного сектора экономики./ Н.А. Мишуткина, О.В. Скороход // Секция «Экономика и бизнес». Актуальные проблемы авиации и космонавтики. - 2015. - № 2 - С. 237–239.

22. Абрамова К.А. Инструментарий антикризисного менеджмента и необходимость его адаптации для компаний высокотехнологичного сектора экономики/ К.А. Абрамова, А.С. Восканов // Стратегии бизнеса. 2020. Т. 8. № 9. С. 250-254./

23. Приказ Министерства промышленности и торговли Российской Федерации от 17.02.2020 № 521 "Об утверждении критериев отнесения товаров, работ и услуг к инновационной продукции и (или) высокотехнологичной продукции для целей формирования плана закупки такой продукции по отраслям, относящимся к установленной сфере деятельности Министерства промышленности и торговли Российской Федерации".

24. Армашова-Тельник Г.С. Управление кадровым потенциалом на высокотехнологичных предприятиях в условиях перехода к шестому технологическому укладу/ Г.С. Армашова-Тельник, М.В. Канавцев, В.А. Сердитов // В сборнике: Завалишинские чтения 19. Сборник докладов конференции. - 2019. - С. 284-287.

25. Батьковский А.М., Батьковский М.А., Божко В.П. и др. Регулирование развития базовых высокотехнологичных отраслей. - М.: МЭСИ, 2014. 400 с

26. Приказ Минпромторга РФ от 16.09.2020 27. N 3092

28. Бендигов М.А., Фролов И.Э. Высокотехнологичный сектор промышленности России: Состояние, тенденции, механизмы инновационного развития. – М.: Наука, 2007

29. Михайлова-Станюта И.А. Проблемы становления и развития высокотехнологичного сектора промышленности Беларуси. Проблемы становления и развития высокотехнологичного сектора промышленности Беларуси // Экономика, статистика и информатика. - 2014. - № 2. - С. 53-57.

30. Зайцев А.В. Особенности функционирования высокотехнологичного предприятия в инновационной экономике/ А.В. Зайцев // Вопросы инновационной экономики. - 2014. - № 1. - С. 21-35

31. Селезнева С.А. Особенности и характерные черты высокотехнологичного предприятия/ С.А. Селезнева // В сборнике:



UDC 658.2:336.767.017.2 (477)

JEL Classification: L21, R32, E27

**Чубук Леся Петрівна**

кандидат економічних наук,

доцент кафедри економіки підприємства

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ ІМІТАЦІЙНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ДОХОДІВ ВІД НЕРУХОМОГО МАЙНА****Chubuk Lesia**

Candidate of Economic Sciences,

Associate Professor of the Department of Business Economics

Taras Shevchenko National University of Kiev

**APPLICATION OF SIMULATION MODELING METHOD TO INCREASING NET OPERATING INCOME FROM REAL PROPERTY**

**Abstract.** The article substantiates the possibility of applying methods for assessing the effectiveness and risks of investing for the analysis of income in the strategic management of real property. The methodical bases of sensitivity analysis and simulation modeling of cash flows of real property income are revealed. The critical factors of costs and revenues affecting net present value of total cash flow from grain elevator real property object have been revealed. It is shown that the most significant factors influencing the amount of cash flows are the volume of sales of grain elevator services, to a lesser extent the total costs and the lack of sensitivity of net present value to staff salary variations. Simulation modeling of the change in net present value due to the change of the most significant uncertain factors was performed, which confirmed the assumptions about the efficiency of the investigated real property. The expected profitability of grain elevator real property is largely determined by the factor of the volume of sales of basic services (storage, drying, shipment and transport of products). This creates the preconditions for the subsequent assessment of the value of grain elevator real property on the basis of the methodology of the income approach.

*Keywords:* strategic real property income management, sensitivity analysis, simulation modeling method, cash flows, net operating income, net present value, grain elevator real property.

**Statement of the issue.** The issues of increasing real property income, in particular, net cash flows and net operating income, along with reducing costs and maximizing value are of great practical importance in the process of strategic real property management.

At the time of managing real property, choosing investment alternatives, developing management strategies, there is a need to assess the effectiveness of real property investments and cash flows from real property, and therefore there are prerequisites for using methods of assessing efficiency and risk based on discounting techniques and dynamic investment analysis.

**Analysis of recent research and publications.**

Publications of such national scientists as M. Prodanchuk [1], S. Skibenko, V. Chimeris [2], S. Tyutyunnyk, Y. Tyutyunnyk [3], T. Vlasenko, O. Starodubtseva [4] and others are devoted to the issue of strategic cost and profit management of enterprises. However, these works focus mainly on the theoretical aspects of the study of strategic management of the enterprise as a whole, without detailing the management strategies of certain important types of assets and property of the enterprise, especially real property.

**The purpose of the article.** Demonstrate the possibilities and advantages of using methods to assess the effectiveness and analysis of investment risks, in particular, simulation modeling method to justify areas of increasing in real property income in strategic management.

**Presentation of research material.** Today in the scientific literature are almost not studied as highly specialized issues of application of risk analysis methods in assessing the effectiveness of grain elevator real property, however, they are of great practical importance. In practice, it is traditionally preferred to take into account the static indicators of efficiency assessment (profit after payment of interest and taxes, investment rate, specific investment income per unit of storage capacity, simple payback period). However, there is a need to use in the study of efficiency and in the development of management strategies indicators, based on the technique of discounting, supplementing such an assessment by risk analysis. First of all, the indicators of net present value of cash flows from real property and present value of net operating income are required to be more widely introduced in the field of grain elevator real property profitability analysis. These indicators are traditionally not only the basis for

estimating the value by discounting, but are used to evaluate real options and build optimal strategies. [5, p. 1119, 1121; 6, pp.516, 518 – 519; 7, pp. 121 – 135, 137 – 188].

The development of strategies to increase net cash flow and net operating income through the use of real property is based on identified factors and income growth potential through methods of assessing effectiveness and risks: sensitivity analysis, scenario analysis (or decision tree), simulation modeling method.

The method of sensitivity analysis is one of the basic methods of quantitative risk analysis, which consists in changing the values of critical parameters, substituting them into the financial model of the object and calculating the key performance indicators of the property at each change.

The sequence of sensitivity analysis in the general case is as follows (ref: [8, pp. 400 – 401; 9, pp. 28 – 29]).

Selection of a key indicator of investment efficiency (most often – NPV).

The choice of factors in relation to which the developer of the investment project does not have the same judgment (i.e. is in a state of uncertainty). The following factors are typical: capital investments and working capital; market factors – the price of goods and sales; components of the cost of products, services; time of construction and commissioning of fixed assets, etc.

Establishment of nominal and limit (lower and upper) values of uncertain factors selected in the previous step of the procedure. There can be several limit values, for example, +/- 5%, +/- 10% of the nominal value.

Calculation of the key indicator for all selected limit values of uncertain factors.

Plotting the sensitivity graph for all uncertain factors. This graph and / or the calculated coefficient of elasticity of the key performance indicator for each individual uncertain factor allows us to make inferences about the most critical factors that are affecting the operation of the facility. The aim is to pay the greatest attention to these factors in order to reduce risks. The advantages of the method are the clarity of the results, the possibility of implementation using software. The disadvantage is the separate analysis of

the influence of factors on the key performance indicator, while in reality such influence is simultaneous.

The sensitivity analysis of the net present value of cash flows to changes in income and expense factors was performed on the basis of the cash flow model (formed by the equity scheme) from income and expenses of grain elevator real property of “Zernokompleks “Sivash” LLC (Kozyatyn, Vinnytsia region). This company is part of the association of “Tesla Group” companies [10]. Elevator real estate has significant features in valuation, as these objects are simultaneously operating business, integral property complexes and it is impossible to separate real property cash flows from business cash flows for such objects (except in the case of renting). In the formation of the model of total cash flow from all activities, the data of the operational reporting of the enterprise for the five-year period (from 2015 – 2016 marketing year to 2019 – 2020) and the forecast for 2020 – 2021 were used. For reference, the main characteristics of the studied elevator property are as follows: fair value (property purchased in 2010) – \$3.2 million (UAH 25.92 million), capacity is 53 thousand tons, annual turnover for 2015 - 2016 is 60 thousand tons (1.13 times per year), there are significant costs for equipment and repairs during 2015 – 2018 , which were associated with the construction of a warehouse with a capacity of 8 thousand tons of grain.

According to the initial data on the construction of cash flows from the grain elevator property (for years 2015 – 2021), a sensitivity analysis of income and expense factors for the retrospective and forecast period as a whole was done using Project Expert software. The actual values of tax rates (income tax, value added tax, single social contribution) were used for calculations. The discount rate was chosen as 16%, which corresponds to the level of the average market deposit rate on long-term deposits for businesses for the year of the study (2015) according to the National Bank of Ukraine.

The results of the sensitivity analysis are given in table 1 – 2. The volume of sales of services (sales price), general expenses, staff salaries and tax rates were chosen as uncertain factors for sensitivity analysis in the model.

Table 1

**Change in the net present value of cash flows of the grain elevator property in 2015 – 2021 depending on changes in income and expense factors from 0 to -50%**

Income/ expense factor	NPV, UAH					
	-50%	-40%	-30%	-20%	-10%	0%
Sales volume	-17767214	-10020531	-2871825	3874512	10352716	16811541
General expenses	35029985	31421075	27806195	24189519	20552376	16811541
Staff salary	21274879	20392810	19509868	18619797	17719112	16811541
Tax rates	21606502	20570048	19574134	18616529	17696083	16811541

Source: calculation according to the company LLC “Zernokompleks “Sivash” data (association of enterprises “Tesla Group”).

Calculations shows that the volume of sales of grain elevator real property services is the most significant factor influencing the amount of cash flows.

Reducing sales by 30% from the regulatory (baseline) level causes a negative value of cash flow at constant fixed costs and becomes critical for the efficiency of the

grain elevator property. Based on the value of the coefficient of elasticity of NPV on income, an income

reduction by 1% causes a decrease in the present value of cash flows by approximately 3.88%.

Table 2

**Change in the net present value of cash flows of the grain elevator property in 2015 – 2021 depending on changes in income and expense factors from 0 to + 50%**

Income/ expense factor	NPV,UAH					Coefficient of elasticity (NPV / Factor of income (expenses))
	+10%	+20%	+30%	+40%	+50%	
Sales volume	23044678	29154287	35254339	41353402	47451949	3,88
General expenses	12902051	8982783	5001201	982155	-3116574	2,27
Staff salary	15893249	14966356	14040082	13114912	12191968	0,54
Tax rates	15961174	15135309	14337151	13569536	12829752	0,52

Source: calculation according to the company LLC “Zernokompleks “Sivash” data (association of enterprises “Tesla Group”).

When determining income targets for certain types of grain elevator real property services and total income, it is advisable to establish a specific relationship between the change in income and the present value of cash flows to develop a strategy. Thus, the prognostic function of real property management can be implemented.

Total costs as an uncertain factor taking into account the entire period of the initial data of the model shows a smaller degree of influence on the resulting present value of cash flows (for comparison: the coefficient of elasticity NPV to change costs in the analysis of cash flows only the first marketing year (2016 – 2016) is 14.21 ). According to the results of the calculation, the critical from the standpoint of loss of efficiency is the growth of total costs by 40% or more. The factor of salary loses priority according to the degree of influence; the coefficient of elasticity behind it becomes less than one, which indicates the insensitivity of net present cash flow to changes in salary. The factor of change in tax rates demonstrates the lack of significant impact on net present value.

Given the shortcomings of the method of sensitivity analysis (separation of the influence of

factors on the resulting indicator), it should be considered only as a preliminary step in the study of income to develop a management strategy. To ensure the complexity of the study, changes in the profitability factors of a real property object should be considered in connection with changes in other uncertain factors, primarily costs, using the methods of scenario analysis, decision tree, simulation modeling method.

In the case when accurate estimates of risk parameters (as in the methods of scenario analysis or decision tree (probability tree)) can not be set, and only the intervals of probable fluctuations of cash flow can be determined by experts, it is advisable to use the simulation modeling method (Monte Carlo method).

Simulation modeling method (Monte Carlo method) is a procedure by which a mathematical model for determining a certain financial indicator (in particular, the net present value of cash flows from real property) is subjected to a number of simulations using a computer [7, pp. 160 – 162; 8, pp. 402 – 404; 11, pp. 291 – 292]. The analysis process can be divided into the following stages (Fig. 1).

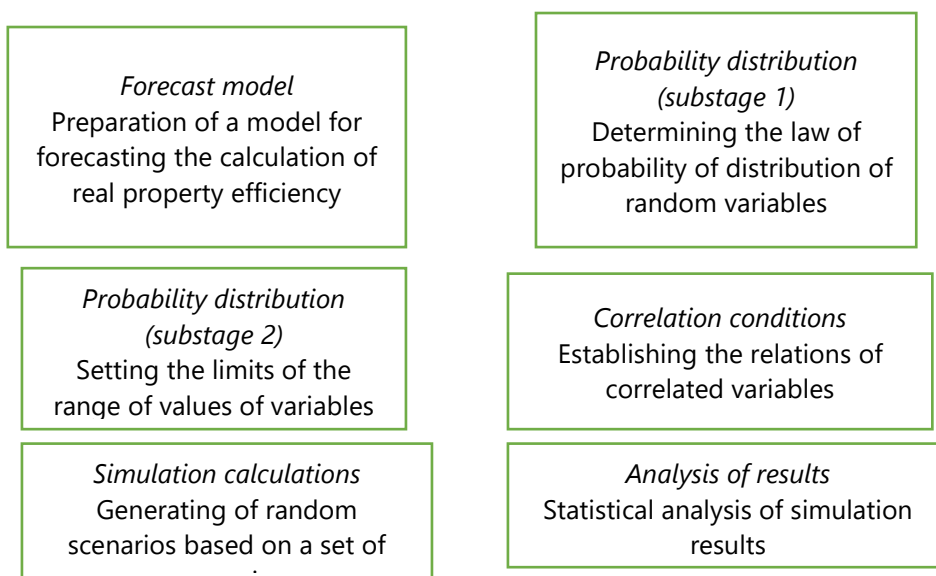


Fig. 1. Stages of the process of simulation of real property efficiency

During the simulation process, sequential scenarios are built using the original data, which are uncertain, based on the context of the situation, and therefore in the analysis they are taken as random variables. The simulation process is performed in such a way that the random selection of values from certain probability distributions does not violate the existence of known or assumed correlation relations among variables. The results of the simulation are summarized and analyzed statistically, in particular, in order to assess the degree of risk.

The first stage in the process of simulation is the creation of a predictive model. This model determines the mathematical relationships between numerical variables that relate to the forecast of the selected indicator. As a basic model for the analysis of the efficiency of real property use (income generation) will be used the model of cash flow and the calculation of net present value (NPV).

In the simulation process, the values of the variables are chosen randomly within the specified ranges and in accordance with the probability distribution and correlation conditions. Generation of random numbers application packages are carried out according to a certain algorithm. The peculiarity of software data processing is that correlated random numbers are generated. For each set of such variables, the value of the performance indicator (use of the real property object) is calculated. All obtained values are stored for further statistical processing.

The final stage of risk analysis is the processing and interpretation of the results obtained at the stage of model calculations. Each individual calculation (experiment) is characterized by the probability of the event, which is equal to:

$$p=100/n, (1)$$

where:

p – probability of single calculation (experiment);

n – sample size.

When modeling the net present value of cash flow from the use of real estate, it is advisable to use the probability of obtaining a negative value of NPV as a measure of risk. This probability is calculated on the basis of statistical results of simulation as the product

of the number of results with a negative value and the probability of a single calculation (experiment).

After performing several hundred calculations, a set of NPV values is obtained, for which the average value ( $m$ ) is calculated, as well as the risk indicator (standard deviation,  $d$ ). According to the statistical rule of three sigma, the value of NPV should be in the following intervals:

- with a probability of 68,3% – in the range  $(\overline{NPV}) \pm d$ ;

- with a probability of 94,5% – in the range  $(\overline{NPV}) \pm 2d$ ;

- with a probability of 99,7% – in the range  $(\overline{NPV}) \pm 3d$ .

To analyze the efficiency of the operation of elevator real property and to study the critical factors of income, simulation modeling method based on cash flows for the period 2015 – 2021 was used. Instead of unambiguous values of operating parameters, uncertainty intervals were set, based on the assumption of a uniform probability distribution on each of the intervals. According to the central limit theorem of probability theory, if the sample is large enough, then under certain, fairly common conditions, the sum of a set of random variables will follow the normal distribution regardless of the type of distribution of each individual random variable. Based on the default normal distribution in the software product Project Expert, the simulation of key factors was carried out and taking into account the obtained values, the indicators of economic efficiency were calculated. The key factors of calculation are the main services that form the net operating income and critical total costs, namely: the volume of grain storage services; volume of grain drying services; the volume of shipment services for road transport; the volume of shipment services for railway transport; fuel costs for drying; electricity costs; land lease costs; fuel costs for grain transportation; staff salaries.

For each factor in the software product Project Expert using the simulation module “Monte Carlo” the corresponding limits of change were set (determined by experts taking into account the average annual growth rate) (table 3).

Table 3

**Limits of change in key factors for simulating modeling cash flows from a grain elevator property**

No	Factor	Deviation, -%	Deviation, +%
1	2	3	4
1	The volume of grain storage services	-20	+20
2	The volume of grain drying services	-10	+10
3	The volume of grain shipment services for road transport	-20	+20
4	The volume of grain shipment services for railway transport	-20	+20
5	Fuel costs for drying	-40	+40
6	Electricity costs	-40	+40
7	The cost of renting land	-30	+30
8	Fuel costs for transportation	-30	+30
9	Salary	-30	+30

The results of simulation modeling (series of 100 calculations) are given in table 4. The discount rate for calculations was chosen at the level of 16%.

**Indicators of efficiency and risks of operation of the grain elevator real property object in 2015 – 2022.**

№	Indicators of efficiency	Average value	Uncertainty (coefficient of variation)
1	Discounted payback period, months	27	0,29
2	Profitability index	4,52	0,16
3	Net present value of cash flows, UAH	17073158	0,14
4	Internal rate of return,%	122,67	0,20
5	Simple payback period, months	23	0,34
6	Average rate of return (accounting)	126,58	0,16
7	Modified internal rate of return,%	48,57	0,08

Source: calculation according to the company LLC “Zernokompleks “Sivash” data (association of enterprises “Tesla Group”).

Statistical analysis of the model's behavior under the influence of random factors shows that the most probable value of the net present value (NPV) of cash flows of real estate will fluctuate around the value ( $\overline{NPV}$ ) = 17073158 (UAH). According to the rule of three sigma, with a probability of 99.7%, the value of NPV will fit in the range  $\overline{NPV} \pm 3d$ , even the lower limit of which will be positive (9,902 thousand – 24,244 thousand UAH).

The operation of grain elevator real property in the studied model is generally efficient and characterized by a low degree of risk, because with a high probability NPV cash flow is positive, despite the imitation of a significant change in electricity and fuel consumption factors for grain transportation. The expected profitability is largely determined by the sales price factor (sales volume) of basic services – storage, drying and shipment by road and railway transport. The high value of the internal rate of return can be explained in particular by the fact that the cash flow model was built as cash flow to equity (excluding the financial cost of paying interest on loans). Simple and discounted payback periods also confirm the efficiency of operation of the researched object of grain elevator real property. The discounted payback period of investments in construction and purchase of equipment is 2.25 years, and the coefficient of variation on this indicator is within 30%, which indicates a generally acceptable level of risk.

Among the indicators of the model, which allow to diagnose problematic aspects of the operation of the object and the formation of cash flows – an indicator of the level of stability, which in this case is 0%. This indicator shows the share of calculations of their total number (as a percentage), which would not cause a shortage of cash and desynchronization of cash flows. Thus, randomly generated real estate cash flows in all cases require planning to cover cash outflows with sources of cash inflows.

**Conclusions.** Therefore, the use of methods for assessing the effectiveness and risks of investing in real estate, based on the technique of discounting, in particular, sensitivity analysis and simulation modeling method is convenient and clear from an analytical point of view to develop a strategy for real estate income management.

Another positive aspect of using the simulation modeling method for the analysis of income from the operation of real property, the development of

strategies to maximize them is the ability to assess the effectiveness (risks) at the stage of construction or acquisition of real property.

**References:**

1. Prodanchuk, M.A. (2012). Stratehichne upravlinnia vytratamy ahrarnykh pidprijemstv [Strategic cost management of agricultural enterprises]. Oblik i finansy APK: bukhhalterskyi portal. Retrieved from: <http://magazine.faaf.org.ua/ekonomika-pidprijemstv.html> (accessed 2 February 2020) [in Ukrainian].
2. Skybenko, S.T., Chymerys, V.M. (2011). Formuvannia stratehii upravlinnia prybutkom pidprijemstva [Formation of profit management strategy of the enterprise] Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Part 2. No 6 (51). Pp. 153–154 [in Ukrainian].
3. Tiutiunnyk, S.V., Tiutiunnyk, Yu.M. (2016). Mekhanizmy faktornoho analizu pokaznykiv finansovoho stanu haluzei ekonomiky [Mechanisms of factor analysis of indicators of financial condition of branches of economy] Aktualni problemy ekonomiky. No 5. Pp. 421–429 [in Ukrainian].
4. Vlasenko, T.O., Starodubtseva, O.S. (2018). Prybutkovist pidprijemstva: sutnist ta efektyvnist upravlinnia [Profitability of the enterprise: the essence and efficiency of management] “Molody vchenyi”. No 12 (64). Pp. 256–258 [in Ukrainian].
5. Hitchner, James R. (2006). Finance Valuation. Applications and Models. 2nd edition. John Wiley&Sons, Inc.
6. Pratt, Shannon P., Niculita, Alina V. (2008). The Analysis and Appraisal of Closely Held Companies. 5th Edition. McGraw-Hill.
7. Manganelli, B. (2015). Real Estate Investing: Market Analysis, Valuation Techniques, and Risk Management. Springer.
8. Savchuk, V.P. (2020). Upravlenie finansami predpriyatija [Enterprise financial management] / derivat. el. izd. na osnove pechatnogo analoga. 4-e izd. (el.). Moscow: BINOM. Laboratoriya znaniy [in Russian].
9. Dmitriev, M.N., Koshechkin, S.A. (2001). Metodyi kolichestvennogo analiza riskov investitsionnykh proektov [Methods for quantitative analysis of the risks of investment projects] Ekonomika stroitelstva. No 5. Pp. 27–34 [in Russian].

10. «Tesslagroupe». Компанії (2020) ["Tesslagroupe". Companies] Elevatirist.com. Retrieved from: <https://elevatirist.com/kompanii/253--gk-tesslagroupe> (accessed 2 May 2020) [in Russian].

11. Blank, I.A. (2003). Enterprise Investment Management. Kiev: Nika-Tsentr, Elga-N [in Russian].

**Список використаних джерел:**

1. Проданчук М.А. Стратегічне управління витратами аграрних підприємств. Облік і фінанси АПК: бухгалтерський портал : вебсайт. 03.2012. URL: <http://magazine.faaf.org.ua/ekonomika-ridpriemstv.html> (дата звернення 02.02.2020 р.).

2. Скибенко С.Т., Чимерис В.М. Формування стратегії управління прибутком підприємства. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2011. Ч. 2. № 6(51). С. 153 – 154.

3. Тютюнник С.В., Тютюнник Ю.М. Механізми факторного аналізу показників фінансового стану галузей економіки. Актуальні проблеми економіки. 2016. № 5. С. 421 – 429.

4. Власенко Т.О., Стародубцева О.С. Прибутковість підприємства: сутність та ефективність управління. "Молодий вчений". 2018. № 12 (64). С. 256 – 258.

5. Hitchner James R. Finance Valuation. Applications and Models. 2nd edition. John Wiley&Sons, Inc., 2006. 1368 p.

6. Pratt Shannon P., Niculita Alina V. The Analysis and Appraisal of Closely Held Companies. 5th Edition. McGraw-Hill, 2008. 1098 p.

7. Manganelli B. Real Estate Investing: Market Analysis, Valuation Techniques, and Risk Management. Springer, 2015. 210 p.

8. Савчук В.П. Управление финансами предприятия / дериват. эл. изд. на основе печатного аналога. 4-е изд. (эл.). Москва : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2020. 484 с.

9. Дмитриев М.Н., Кошечкин С.А. Методы количественного анализа рисков инвестиционных проектов. Экономика строительства. 2001. №5. С. 27 – 34.

10. «Tesslagroupe». Компанії. Elevatirist.com. URL: <https://elevatirist.com/kompanii/253--gk-tesslagroupe> (дата обращения 02.05.2020).

11. Бланк И.А. Управление инвестициями предприятия. Киев : Ника-Центр, Эльга-Н, 2003. 480 с.

## ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

*Sayed Mohammad Faiza*

*PhD student in political science,  
Faculty of Humanities and Social Sciences,  
Peoples' Friendship University of Russia,  
Department of Comparative Political Science*

### WOMEN IN AFGHANISTAN'S POLITICAL LIFE

*Сайед Мохаммад Фаиза Хашиими*

*аспирант  
Российского университета дружбы народов,  
факультет гуманитарных и социальных наук,  
кафедра сравнительной политологии.*

### ЖЕНЩИНЫ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ АФГАНИСТАНА

**Abstract.** The political participation of citizens in modern states is seen as one of the prerequisites for its political development. People, who are the main creators of political and social life, share their political participation in political decision-making and the management of society. Political participation guarantees the legitimacy of sovereignty, moreover, it consolidates sovereignty in the international arena.

With political participation, political power will be motivated and peaceful. Citizens should be free to participate politically, and political parties should be able to compete for political participation. But from past to present in many societies, political participation has not been equally beneficial for all citizens. Since women constitute a significant part of society, they play a fundamental role in determining the political fate of a country. Women have always faced various hardships in the past, and their participation in political life has been limited. Until the 19th century, women were denied the right to vote it was argued that women's participation in public and political life undermined their relationship with the family.

**Аннотация.** Политическое участие граждан в современных государствах рассматривается как одна из предпосылок для его политического развития. Люди, являющиеся основными создателями политической и общественной жизни, разделяют свое политическое участие в принятии политических решений и управлении обществом. Политическое участие фактически гарантирует легитимность суверенитета, более того – закрепляет суверенитет на международной арене.

При политическом участии политическая власть будет мотивированной и мирной. Граждане должны иметь свободы в политическом участии, а политические партии – возможность конкурировать за участие в политической жизни. Но от прошлого к настоящему во многих обществах участие в политической жизни не было одинаково благоприятным для всех граждан. Поскольку женщины составляют значительную часть общества, они играют основополагающую роль в определении политической судьбы страны. Женщины всегда сталкивались с различными лишениями в прошлом, а их участие в политической жизни ограничивалось. Вплоть до XIX века женщины были лишены права голоса: утверждалось, что участие женщин в общественной и политической жизни подрывает их отношения с семьей.

*Keywords: political participation, Afghanistan, political life, women*

*Ключевые слова: Политическое участие, Афганистан, политическая жизнь, женщины.*

Во II половине XIX века был поднят вопрос о равенстве женщин в социальной и политической жизни. А в период между 1918 и 1928 годами женщины в большинстве европейских стран стали рассматриваться как активные граждане, играющие значительную роль в политической судьбе государства. Афганистан развивался по своему самобытному пути. Со времени образования Афганистана до времени Амануллы-хана женщины не участвовали ни в одной сфере. Женщины не только не принимали участия, но и не имели права показываться на глаза общественности. Во времена правления Амануллы-хана положение женщин несколько изменилось. Королева Сорайя, жена Амануллы-хана, появилась публично в день празднования Дня независимости, и этот случай

стал прецедентом. Впоследствии женщины могли иногда появляться на публике. С крахом правления Амануллы-хана и приходом к власти Мухаммеда Надир-шаха ситуация вернулась в прежнее состояние.

После событий 11 сентября 2001 г. политика Афганистана стала меняться в связи с влиянием Соединенных Штатов, имевших свои геополитические интересы. Именно с этого времени женщины стали играть важную роль в политической жизни, хотя это право было регламентировано еще Конституцией Афганистана 1923 г., участие в разработке которой приняли пять женщин. Согласно Всеобщей декларации прав человека, принятой ООН в 1948 г., гендерное равенство относится к «равным правам,

обязанностям и возможностям женщин и мужчин, девочек и мальчиков». Равенство указывает на то, что права и обязанности человека не будут зависеть от того, родились они мужчинами или женщинами. Уравнивание женщин в правах с мужчинами делало особый акцент на положение женщин в Афганистане. По данным Канадской парламентской информационно-исследовательской службы (PIRS), статус женщин в стране был подорван в советское время. Положение афганских женщин ухудшилось во время гражданской войны 90-х годов XX века. PIRS утверждает, что права женщин были еще больше подорваны после прихода к власти талибов в середине 1990-х годов. Афганские женщины оставались самым уязвимым классом на протяжении 23-летнего конфликта, в результате которого пострадали более миллиона человек. Женщины во время этого страшного режима страдали от систематических нарушений своих прав, к которым можно отнести сексуальное насилие, похищения, принудительные браки. Указами талибов женщины лишались практически всех прав. Например, им запрещалось покидать дом без сопровождения близкого родственника-мужчины, работать в социальной сфере (исключение составляла сфера здравоохранения), девочкам старше восьми лет не разрешалось посещать школу.

После свержения режима «Талибана» ощутимым стало поощрение прав женщин. Правительство государства разработало стратегические документы, очерчивающие политические рамки для обеспечения равноправия женщин, к которым относятся Афганское соглашение, Национальная стратегия развития Афганистана и Национальный план действий для женщин Афганистана. Удалось достичь определенных целей, связанных с расширением политического и правового положения, «устранив жестокие дискриминационные законы в отношении женщин и способствовав беспрецедентному участию женщин в национальных выборах».

Внешняя политика Европейского Союза в качестве центрального аспекта включила аспект соблюдения прав женщин в Афганистане. Опросы общественного мнения, проводимые в различных провинциях государства, показывают, что социально-политическое положение женщин улучшается. Стоит отметить, что в исследовании Азиатского фонда от 2011 г. было установлено, что 82% афганских мужчин поддерживают принципы равенства независимо от пола, этнической принадлежности или религии, 85% поддерживают равные возможности для женщин, а 79% – право женщин голосовать или баллотироваться на выборах.

В начале XXI века международному сообществу удалось повлиять на политическую ситуацию в стране, оговорив на Международной конференции по Афганистану в Бонне, что в составе нового правительства два места займут

женщины. После разгрома «Талибана» временным правительством в декабре 2003 г. была созвана конституционная Лойя Джирга (КЛД). КЛД приняла новую конституцию, подтвердившую исламскую направленность государства, учитывающую права и политические возможности, в том числе и возможности женщин. Если предыдущие конституции уделяли значительное влияние религиозной общности народа и правовому равенству его граждан, то принятая в 2004 г. Конституция Афганистана закрепила положение о минимальном количестве мандатов в парламенте для женщин – оно составляет 25% от общего числа депутатов. Также в Конституции указано, что в палату представителей (Волеси Джирга) должны быть избраны как минимум две женщины от каждой провинции. А в сенате (Мешрано Джирга) среди трети членов, назначаемых президентом страны, половина мест должна принадлежать женщинам. К тому же конституция содержит ряд статей с позитивным подходом к правам женщин, основываясь на человеческих ценностях и равенство прав граждан. Во введении к Основному закону страны афганский народ создает гражданское общество без дискриминации и насилия на основе верховенства права, социальной справедливости, уважения достоинства и прав человека.

Продвигая идеи демократии, государство учредило Министерство по делам женщин, вырабатывающее инициативы по обеспечению гендерного равенства в правительстве. Например, в настоящее время женщины составляют 26% от числа государственных служащих, 24% занимают место в государственных СМИ, а 21% – в частных медиакомпаниях. Две женщины являются послами Афганистана в других государствах. Увеличение присутствия женщин, в частности в рамках Национальной программы солидарности, которая обеспечила участие женщин в Совете по развитию общин (24%), можно считать позитивным шагом на пути к более активному включению в политический процесс афганских женщин.

После падения режима талибов в 2001 г. возобновило свою деятельность Министерство по делам женщин, существовавшее и ранее, однако изменившее цель с проведения благотворительных акций на воплощение в жизнь политических прав женщин. Структура Министерства включает 9 центральных и 34 провинциальных департамента, трудятся в которых в основном женщины, прежде работавшие в женских организациях. Благодаря Министерству по делам женщин была создана инициативная группа, отвечающая за поддержку включенности женщин в политику и юриспруденцию. С 2006 г. данная группа сосредоточилась на расширении возможностей Министерства в качестве надежного и эффективного адвоката в правительстве и гражданском обществе для улучшения статуса женщин. Основными направлениями работы инициативной группы являются пропаганда



политики, коммуникаций и образовательная деятельность в провинциях.

К основным целям инициативной группы относятся следующие:

- координация работы с Министерством по делам женщин для более эффективного сотрудничества с правительственными учреждениями, сообществами с целью выработки политики, направленной на участие женщин в политической жизни страны;

- укрепление потенциала провинциальных департаментов по делам женщин для работы в качестве ресурсных и реферальных центров для женщин.

5 марта 2003 г. Афганистан присоединился к Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (CEDAW). Само подписание проблемы не решит, но шаг сделан, соответственно, Афганистану необходимо постоянно разрабатывать новые методики для осуществления власти женщинами. Статья 7 Конвенции коррелируется с положениями Конституции Афганистана, требуя обеспечения равных условий на политической арене для мужчин и женщин: женщинам предоставляется право «участвовать в формулировании и осуществлении политики правительства и занимать государственные посты, а также осуществлять все государственные функции на всех уровнях государственного управления».

Кроме того, Афганистан является одной из двух стран Южной Азии с Национальным планом действий, действующим для осуществления резолюции Совета Безопасности ООН № 1325, заключающейся в приверженности делу поощрения женщин как участников политического процесса и миростроительства.

В 2001 г. начала свою деятельность неправительственная организация «Женщины для афганских женщин» (WAW). Свои усилия она направила на то, чтобы помочь афганским женщинам и девочкам найти справедливость в отношении жестоких условий, установленных талибами. С тех пор небольшой штат и группа добровольцев разрослись, предоставляя сегодня гамму услуг, включая кризисное управление, правозащитную деятельность, юридические услуги и консультирование по вопросам насилия в семье. Благодаря усилиям этой организации было оказано содействие более 15000 женщинам и девочек.

В 2003 г. организация «Женщины для афганских женщин» привлекла 35 женщин со всего Афганистана для составления Билля о правах женщин. В условиях жесткой безопасности женщины разработали законопроект, в котором изложили 20 основных прав. Эти права включают обязательное образование для женщин через среднюю школу, современные медицинские услуги для женщин и направлены на выполнение Афганистаном своих обязательств по Конвенции. Позже «Женщины для афганских женщин» предоставили копию Билля о правах президенту Х.

Карзаю и Конституционной комиссии. Как президент, так и Комиссия заверили женщин в том, что все требования будут включены в проект конституции, за исключением положения, касающегося возраста вступления в брак. К сожалению, когда первый проект Конституции был выпущен через несколько недель, многие требования организации были оставлены без внимания.

Важно отметить, что Конституция наделяет государство обязанностью «разработки и реализации эффективных программ по равномерному распространению образования среди женщин», что, безусловно, является положительным моментом. Однако Конституция 2004 года включает не все политические важные пункты из Билля о правах женщин. К примеру, отсутствует положение о полном включении женщин в судебную систему, что подняло бы уровень их участия на более высокую ступень.

В 2002 г. правительство учредило Афганскую независимую комиссию по правам человека (AIHRC), целями которой являются «исследование положения прав человека в Афганистане, а также содействие в их продвижении и защите». На комиссию возлагается ответственность за выполнение обязательств, взятых на себя государством, в области прав человека. В рамках данной комиссии существует еще и Афганская независимая комиссия по правам женщин (WRU), борющаяся за устранение дискриминационного отношения к женщинам в афганском социуме. Комиссией по правам женщин были проведены семинары с представителями правосудия, также были предложены рекомендации для судебной реформы касательно внесения изменений в антидискриминационные законы. Весомый вклад в расширение прав женщин в Афганистане был сделан благодаря созданию Группы переходного правосудия (TJU) Афганской независимой комиссии по правам человека. Задачей данной группы является документирование нарушений прав человека и рассмотрение вопросов их практического разрешения.

Неоценимый вклад в области защиты прав женщин, в том числе поддержки женщин-жертв войны и зверств, совершенных воюющими группами, вносит Революционная ассоциация женщин Афганистана, созданная в 1977 г. Организация постоянно публикует данные о нарушениях прав женщин в государстве, призывая международное сообщество помогать им; оказывает помощь семьям в эвакуации из районов чрезвычайных происшествий; осведомляет женщин о правах человека и их месте в обществе.

Среди созданных относительно недавно организаций следует выделить Исследовательский институт по вопросам мира и безопасности женщин (RIWPS). Институт был учрежден В. Фрог и С. Сакеб в 2012 году. В своей деятельности он фокусируется на повышении лидерства женщин и их интеграции в обеспечение мира и безопасности

в Афганистане путем проведения исследований, уделяя особое место значению участия женщин в мирном процессе и сотрудничеству с местными организациями и активистами, а также активизации пропагандистских кампаний, проводимых многими другими организациями. Институт привлекает афганских женщин для улучшения социальной сплоченности, восстановления разрушенных войной общин, а также отношений на провинциальном и национальном уровнях. Институт проводит кампанию по имплементации первого в своем роде Закона «Об искоренении насилия в отношении женщин» путем мониторинга деятельности подразделений государственного обвинения в некоторых провинциях, особенно в районах, где женщины подвержены наибольшей опасности, и выбора направлений юридической и социальной поддержки. В декабре 2012 г. Исследовательским институтом по вопросам мира и безопасности женщин был проведен Форум по вопросам мира и безопасности женщин с участием президента страны и членами правительства. Обсуждаемые вопросы, несомненно, касались политических и гражданских прав женщин, что в дальнейшем способствовало привлечению большего внимания к данной проблеме.

Успехи, которые были достигнуты афганскими женщинами в отношении их конституционных и политических прав, не изменили коренным образом культуру племен Афганистана, характеризующуюся зачастую исключением женщин от принятия политических решений. Распространены случаи исключения женщин из шуры – племенного органа. Этот орган включает в себя старейшин, землевладельцев, военных командиров. Женщина может участвовать в шуре, если будет мужчина, представляющий ее. Таким образом, в противостоянии сходятся традиционные институты, проявляющие дискриминацию по отношению к женщинам, и демократические структуры. Шура даже влияет на выборы в Лойя Джирга, что ставит под сомнение демократический характер таких выборов. Поэтому реформирование стоит проводить, начиная с местного уровня, постепенно достигая национального.

Афганистан добился успехов в обеспечении участия женщин в политической жизни страны. Женщины представлены в чрезвычайной Лойя Джирга, конституционной Лойя Джирга, во временных и переходных администрациях, принимают участие в парламентских и муниципальных выборах. Однако просто участие не является достаточным. Для всеобъемлющей реализации Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин необходимым считаем внедрение «временных специальных мер, направленных на ускорение

установления фактического равенства между мужчинами и женщинами», в частности финансирование кампаний женщин-политиков, продвижение положительного образа благодаря средствам массовой информации. Кроме того, образование в области недискриминации женщин должно быть включено в подготовку квалифицированных судей и прокуроров.

### Список литературы/ References

1. Важность участия женщин и их роль в политической жизни. 19.01.2015 [Электронный ресурс] / Am.af. – Электрон. дан. – Режим доступа: <http://8am.af/1393/01/19/import-role-woman-in-diplomacy-live/> (дата обращения: 26.02.2018).
2. Бойко, В.С. Политика США в Афганистане после событий 11 сентября 2001 г.: научно-экспертный анализ / В.С. Бойко // Дневник Ашпи. – 2002. – № 17. – С. 96.
3. Khan, A. Women & Gender in Afghanistan [Electronic resource] / A. Khan. – Afghanistan Resource Desk, 2012. – Electr. data. – Available at: [http://www.operationspaix.net/DATA/DOCUMENT/6969~v~Women\\_and\\_Gender\\_in\\_Afghanistan.pdf](http://www.operationspaix.net/DATA/DOCUMENT/6969~v~Women_and_Gender_in_Afghanistan.pdf) (accessed 19.01.2018).
4. Grenfell, L. The Participation of Afghan Women in the Reconstruction Process / L. Grenfell // Human Rights Brief. – 2004. – Vol. 12. – No. 1. – P. 22.
5. Wakefield, S., Bauer, B. A Place at the Table: Afghan Women, Men and Decision Making Authority [Electronic Resource] / S. Wakefield, B. Bauer // Kabul: AREU. – 2005. – Electr. data. – Available at: [http://www.areu.org.af/index.php?option=com\\_docman&itemid=&task=doc\\_download&gid=32](http://www.areu.org.af/index.php?option=com_docman&itemid=&task=doc_download&gid=32) (accessed 12.01.2018).
6. Liebsch, K. Female Political Participation in Afghanistan: Social Realities and Internal Security / K. Liebsch. – 2011. – P. 5.
7. Женщины Афганистана на страже мира [Электронный ресурс] / Сообщество безопасности. – 2015. – № 3–4.
8. Электрон. дан. – Режим доступа: <http://www.osce.org/ru/magazine/238296> (дата обращения: 20.02.2018).
9. Конституция Исламской Республики Афганистан от 26.01.2004
10. Конституция Исламской Республики Афганистан. Ст. 84.
11. Kaur, H., Ayubi, N. Status of Women in Afghanistan // State Building, Security, and Social Change in Afghanistan. Reflections on a Survey of the Afghan People. The Asia Foundation. – 2008. – P. 91.
12. Положение женщин в современном Афганистане. 27.02.2008 [Электронный ресурс] / Afghanistan.ru. – Электрон. дан. – Режим доступа: <http://afghanistan.ru/doc/11394.html> (дата обращения: 15.01.2008).

# ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 342.7, 342.97

ГРНТИ 10.17.22

*Askarov Z.S.**PhD in law,**Peter the Great Saint-Petersburg polytechnic university,**Tashkent State University of law*

## REFORMS CARRIED OUT IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN TO ENSURE THE PROTECTION OF THE RIGHTS AND LEGITIMATE INTERESTS OF CITIZENS ENGAGED IN TEMPORARY LABOR ACTIVITY ABROAD

*Аскарлов Зоҳиджон Садиқжанович**доктор философии по юридическим наукам,**Санкт-Петербургский политехнический университет Петра Великого,**Ташкентский государственный юридический университет*

## РЕФОРМЫ ПРОВОДИМЫЕ В РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ЗАЩИТЫ ПРАВ И ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ ГРАЖДАН ОСУЩЕСТВЛЯЮЩИХ ВРЕМЕННУЮ ТРУДОВУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЗА РУБЕЖОМ

**Summary.** The article analyzes a number of normative legal acts regulating the issues of rights and protection of interests of citizens of the Republic of Uzbekistan carrying out temporary labor activities abroad. The mechanism of organized recruitment, pre-departure training of citizens, as well as issues of integration after returning to their homeland are analyzed.

**Аннотация.** В статье проведен анализ ряда нормативно-правовых актов регламентирующих вопросы прав и защиты интересов граждан Республики Узбекистан осуществляющих временную трудовую деятельность за рубежом. Проанализирован механизм организованного набора, пред выездной подготовки граждан а также вопросы интеграции после возвращение на родину.

**Keywords:** *Labor migration, pre-departure preparation, monocenter, integration, reforms in the field of external labor migration, protection of the rights of labor migrants*

**Ключевые слова:** *Трудовая миграция, пред выездная подготовка, моноцентр, интеграция, реформы в сфере внешней трудовой миграции, защита прав трудовых мигрантов*

### Introduction

In past few years, the Republic of Uzbekistan has specially focused to the issues of state policy in the sphere of external labor migration. It should be noted that the intensive development of modern labor migration makes it possible to make the assumption that the direction of migration processes in the future will have an increasing influence on the policy of the state. However, despite the measures taken to streamline the processes of external labor migration, the conclusion of international agreements on the organized recruitment of citizens to work abroad, the creation of favorable conditions to ensure their safe passage to the place of work outside the republic, there are many unresolved problems in this area. For example, there are still large flows of illegal labor migration, the indicators of organized employment of citizens abroad, as well as the provision of employment for persons returning from labor migration, remain low [1]. Based on this, it is necessary to consider the ongoing reforms in this area in the Republic of Uzbekistan.

### Main part

By the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures to further strengthen the guarantees of protection of citizens of the Republic of

Uzbekistan carrying out temporary labor activity abroad, and members of their families" dated August 20, 2019 No. PP-5785, the Republican Commission on External Labor Migration was established. Its main tasks are defined as follows [2]:

- coordination of the activities of state authorities on organized labor migration, effective protection of the rights and legitimate interests of labor migrants, providing them with material and social support;
- organization of the development and implementation of state programs in the field of external labor migration, further improvement of national legislation and law enforcement practice in this area;
- establishing cooperation with authorized state bodies of foreign countries on issues of external labor migration, considering proposals for the accession (ratification) of Uzbekistan to international agreements in the field of labor migration;
- assistance in the realization by citizens of their rights to work abroad, fair and safe working conditions, ensuring their social and legal protection, as well as reintegration after returning to their homeland;
- hearing reports from the heads of state bodies on the work done in the field of external labor

migration, making decisions on this basis to encourage them or hold them accountable;

- carrying out a systematic analysis and monitoring of the state of work in the sphere of external labor migration with the development of specific measures, based on the results, aimed at increasing the efficiency of instruments of legal, financial and material support for labor migrants [2].

It was established that the heads of local authorities and authorized state bodies, at least once every six months, report to the Republican Commission on the work done in the field of support and protection of the rights of labor migrants and members of their families. In addition, the post of Adviser to the Prime Minister on the protection of the rights of labor migrants was introduced, a Department for the protection of the rights of citizens carrying out temporary work abroad was formed in the structure of the Cabinet of Ministers. The Department carries out a comprehensive analysis of migration processes, identifies the causes and factors of external labor migration, systemic problems associated with ensuring the rights and legitimate interests of labor migrants, as well as improving the conditions for their stay abroad. On its basis, the development and implementation of annual plans and programs to ensure organized employment of citizens of Uzbekistan abroad, specific measures ("road maps"), providing for the implementation of targeted measures in the field of external labor migration. Much attention was paid to the expansion of international cooperation, the implementation of interaction with the competent authorities of foreign states in the field of external labor migration, as well as the organization of the effective work of authorized bodies to consider appeals of labor migrants, to establish a direct and open dialogue with them.

According to the Decree of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan № 713 of 23.08.2019 "On additional measures to protect the rights and legitimate interests of citizens of the Republic of Uzbekistan carrying out temporary labor activities abroad" [3], Centers for pre-departure orientation of citizens going to work abroad have been created in the structure of vocational training centers for the unemployed and unoccupied persons of the Ministry of Employment and Labor Relations of the Republic of Uzbekistan. Today, pre-departure orientation centers carry out short-term training, retraining and advanced training in specialties and foreign languages that are in demand in the foreign labor market, as well as testing and confirmation of the professional competence of citizens leaving for work abroad, including on the basis of direct contracts with vocational training centers for the unemployed and unoccupied persons, for vocational training of citizens sent to work abroad through organized labor migration from the Agency or private employment agencies, in pre-departure orientation centers or other vocational education institutions, including non-state ones, at the expense of The Employment Promotion Fund allocates grants in the amount of no more than 4 basic calculated

values per month for each trainee, vocational training of citizens in pre-departure orientation centers or other vocational education institutions can be carried out at the request of foreign employers or organizations authorized to carry out intermediary activities in the labor market of foreign states.

A set of measures has been developed and is being implemented aimed at increasing the incomes and living standards of families of labor migrants in Uzbekistan by assisting in solving social issues, improving housing conditions, providing employment and social support for members of families of labor migrants. On a systematic basis, effective monitoring and control over the processes of preliminary vocational training, adaptation measures, employment of labor migrants abroad, legal and social assistance, including after returning to their homeland, has been established.

The heads of local executive authorities were instructed to establish, on an ongoing basis, close partnerships with the heads of local authorities of foreign countries on issues of registration of permits for the implementation of labor activities and residence of labor migrants, compliance with their labor rights when hiring, creating decent housing and living conditions, using the services of healthcare and educational institutions, as well as solving other problems related to the stay of labor migrants abroad.

In general, over the past four years, the attitude towards citizens working abroad has radically changed, a dialogue has been established with labor migrants, a new system has been introduced to study and solve their problems and meet their needs. The measures taken made it possible to solve a number of problems, however, there are many shortcomings, the elimination of which requires systematic and daily work. After a critical analysis of the situation in this area in September 2020, the President of the country Sh. Mirziyoyev signed a decree "On measures to introduce a system of safe, orderly and legal labor migration" [4], in which the activities of the Ministry of Employment and Labor Relations, the Agency for External Labor Migration, local executive authorities in this area were recognized as unsatisfactory. Therefore, it is necessary to take comprehensive measures to improve the mechanisms of support for labor migrants, ensure the reintegration of persons who have returned from labor migration, and create favorable conditions for them to engage in entrepreneurial activity.

The new document contains more than 150 points covering a wide range of issues related to external labor migration. For example, the status of the heads of regional branches of the Agency for External Labor Migration has been significantly increased - they are also assistants to the head of the region (khokim) on external labor migration. The document provides for the signing of intergovernmental agreements with a number of countries, including Finland, Canada, Israel. It is planned to open special call centers in the diplomatic missions of Uzbekistan. The regional offices of the Agency for External Labor Migration received the right to conclude direct contracts with

foreign employers and, on these basis, send citizens abroad, cooperate with organizations of compatriots abroad, and also attract technical assistance funds and grants from international financial institutions and organizations for the development of migration.

Since 2021, a procedure for compulsory vocational training for persons traveling abroad for labor migration has been introduced, for which 13 mono-centers "Ishga Markhamat", 30 vocational training centers, 11 short-term vocational training courses and 136 vocational training points for the population in mahallas are being created. In total, in 2020-2021, it is planned to train 74 thousand citizens, for which 95 billion soums will be directed. Family members included in the "Unified Register of Social Protection" will be provided with microcredits to travel abroad to earn money. In addition, legal migrants will be equated with self-employed, payment of social tax and calculation of subsequent pension will be applied to them.

In 2020, a representative office of the passport and visa service of the Ministry of Internal Affairs of Russia was opened in Uzbekistan, and it is also planned to create branches of the Agency for External Labor Migration in Yekaterinburg, Samara, Novosibirsk, Ufa, Shymkent and Istanbul. About 10 thousand citizens who, amid a pandemic, found themselves in a difficult financial situation abroad, were allocated one-time financial assistance [4]. To provide legal assistance to migrants, a call center is launched on an online platform operating throughout Russia. Migrants who returned from abroad have the right to count on a subsidy of 2.2 million soums, payment for the first three months of renting premises and facilities from the date of registration as an individual entrepreneur, and a number of other benefits.

In general, the implementation of the decree will allow in 2020-2021 to train 70 thousand people in professions and foreign languages, to send 144 thousand citizens to temporary work in an organized manner, to provide employment for 148 thousand people who returned from labor migration, to provide targeted assistance to family members of 120 thousand migrants who worked abroad.

#### Conclusion

Thus, the analysis of the reforms carried out in the state policy of Uzbekistan in the field of external labor

migration allows us to highlight the following trends in it:

- systematic training in professions and foreign languages of citizens before going to work abroad, the introduction of a system for issuing certificates to them, confirming their professional qualifications abroad;
- a system of financial and social support for labor migrants in difficult situations, insurance of their life and health, organization of cultural and educational events for them is being formed;
- a system is being created for the reintegration of labor migrants upon their return home, ensuring their employment, providing financial and organizational assistance in improving their professional qualifications and engaging in entrepreneurial activity;
- the work of diplomatic missions is intensifying to support and ensure the rights of labor migrants abroad, to create favorable conditions for them.

#### References

1. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan 05.07.2018 № PP-3839 "On additional measures to further improve the system of external labor migration of the Republic of Uzbekistan" // "Collection of legislation of the Republic of Uzbekistan", 09.07.2018, № 27, art. 552.
2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan 20.08.2019 № UP-5785 "On measures to further strengthen the guarantees of protection of citizens of the Republic of Uzbekistan carrying out temporary labor activity abroad, and members of their families" // National Database of Legislation, 21.08.2019, № 06/19/5785/3605; 13.12.2019, № 06/19/5893/4150; 11.01.2020, № 06/20/5903/0039
3. Decree of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan 23.08.2019 № 713 of "On additional measures to protect the rights and legitimate interests of citizens of the Republic of Uzbekistan carrying out temporary labor activities abroad" // National Database of Legislation, 24.08.2019, № 09/19/713/3633
4. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan 15.09.2020 № PP-4829 "On measures to introduce a system of safe, orderly and legal labor migration" // National legislation data base, 16.09.2020 г., № 07/20/4829/1281.

УДК: 347.772

*Ишинов И.Ю.<sup>1</sup>*

*патентный поверенный, директор ООО «Эрфис»*

*Травушкина Л.Ф.<sup>2</sup>*

*патентный поверенный, канд. фарм. наук*

*<sup>1</sup>ООО «Эрфис», Россия, Санкт-Петербург*

*<sup>2</sup>Magpharm lab, Алжир, Дар Эль Бейда*

## К ВОПРОСУ ВЫБОРА НАИМЕНОВАНИЯ ДЛЯ ЛЕКАРСТВЕННОГО ПРЕПАРАТА

**Аннотация.** В настоящей работе представлен анализ особенностей нейминга в фармацевтической промышленности в Российской Федерации. В статье рассматривается роль статуса МНН при создании инновационных лекарственных препаратов, а также значение в формировании и развитии новых лекарственных брендов на российском и международном рынках таких средств идентификации, как

товарный знак, торговое наименование. Обращается внимание на необходимость создания национальной системы экспертного отбора непатентованных наименований и законодательное закрепление правовой охраны МНН и ННН, а также осуществление жесткого контроля со стороны государства.

*Ключевые слова:* товарный знак, интеллектуальная собственность, нейминг, торговое наименование, дженерика.

Развитию теории нейминга и его методологии за последние десятилетия способствовала конкурентная борьба за рынки сбыта в различных секторах экономики, в том числе и в фармацевтической промышленности. В России в XVIII веке Фармация (ятрохимия или лечебная химия) начала медленно развиваться в рамках аптек и аптечных огородов, которые занимались заготовкой и переработкой лекарственного растительного сырья и изготовлением лекарственных препаратов по рецептам. Только в 1898г. было разрешено производство сложных фармпрепаратов в лабораториях, химических заводах и предприятиях. Практически до Революции роль химфармпромышленности выполняли и фармацевтические фабрики по производству настоек, сиропов, экстрактов и мазей. Последнее явилось причиной изменения в деятельности аптек. Они стали учреждениями по продаже патентованных средств. Их каталог с каждым годом расширялся. Изменилась ситуация в 1920 году, когда был открыт Научно-исследовательский химико-фармацевтический институт (ВНИХФИ), который занимался разработкой и выпуском новых лекарственных средств. Особенно их ассортимент расширился в послевоенный период за счет создания антибиотиков, сердечно-сосудистых препаратов, онкологических и др. Академиком Михаилом Давыдовичем Машковским был создан и выпущен в 1954 г. справочник «Лекарственные средства» в двух томах, описывающий название каждого препарата, его структуру, физико-химические свойства, их применение. Этот двухтомник выдержал 17 изданий и являлся незаменимым в работе не только для медицинских работников и фармацевтов, но и широко использовался среди населения. В 1980 г. в СССР впервые Министерством медицинской промышленности совместно с Госкомизобретений были разработаны методические указания по товарным знакам для лекарственных средств.

Правила разработки наименований новых лекарственных форм на протяжении многих десятилетий менялись. Так, до 1961 года мировые стандарты для названий новых лекарственных препаратов не были разработаны. Название новому препарату соответствовало его химической формуле и присваивалось ему Международным союзом теоретической и прикладной химии (International Union of Pure & Applied Chemistry). Ситуация изменилась с 1961 года, когда такие медицинские организации как U.S. Pharmacopoeial Convention, American Medical Association и American Pharmacists Association основали Совет США (U.S. Adopted Names (USAN) Council).

Именно эта организация утверждала наименования новых лекарственных препаратов. В 1967 году к ним присоединилась US Food and Drug Administration (FDA). Основной задачей Совета являлось создание легко запоминающихся и простых в употреблении названий для препаратов и передаче их Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), которая после одобрения предоставляла этот препарат потребителям по всему миру под Международным Непатентованным Наименованием (МНН). МНН является одним из важнейших названий для специалистов в области медицины и фармации. Именно МНН характеризует действующее вещество в лекарственном препарате и является ядром информации о лекарственном средстве. В настоящее время регулярно выпускается журнал «WHO Drug Information» и справочник «International Nonproprietary Names for Pharmaceutical Substance. CumulativeList» со списком МНН. Следует отметить, что если в Японии, США, Великобритании наряду с МНН также действуют национальные непатентованные названия (ННН), то в России, в настоящее время, такая система отсутствует, несмотря на то, что в XX веке фармакологический Комитет МЗ СССР осуществлял этот вид деятельности. Однако следует отметить, что в СССР системе МНН не уделялось должного внимания в виду отсутствия фармацевтического рынка и контроля за соблюдением прав интеллектуальной собственности. И на данный момент в России представлены только 1305 наименований, что составляет 16% от общего (около 8000) числа зарегистрированных МНН ВОЗ (материалы с сайта [http://www.antibiotic.ru/cmac/pdf/9\\_2\\_121.pdf](http://www.antibiotic.ru/cmac/pdf/9_2_121.pdf); Лошаков Л.А., 2008), несмотря на то, что создается большое число фармацевтических предприятий, разрабатываются новые лекарственные средства, выпускаются дженерики. Так, в аптечном секторе российской фармации присутствуют лекарства более чем с 19 000 наименований, которые охватывают как оригинальные препараты, так и их дженерики. Как показала практика, число зарегистрированных дженериков, относящихся к одному оригинальному препарату, варьирует от нескольких до 100 и более наименований. Например, препарат Диклофенак (товарный знак «Вольтарен» зарегистрирован в России в более 70 вариантах наименований лекарственных препаратов). К концу XX века, на фоне перехода к рыночным отношениям, введения Института патентования лекарственных средств, ассортимент лекарственных препаратов резко увеличился за счет появления гомеопатических средств, БАДов, витаминов и многих других средств.

Фармацевтический рынок России, как для отечественных, так и для иностранных производителей и поставщиков, становится одним из наиболее привлекательных, с большим потенциалом к росту. В связи с увеличением выпуска новых лекарственных препаратов вопрос о выборе наименований для них стал наиболее актуален. Для разработчиков этот вопрос является серьезной задачей, поскольку в наименовании вновь созданного препарата должно отразиться большое количество информации.

Выбор правильного названия для лекарственного препарата также является не только вопросом социальной значимости, но и вопросом безопасности. Так например, в США при исследовании причин возникновения ошибок в применении лекарств, которые привели к летальному исходу, обнаружили, что в 10% случаев причиной смерти больных было смешение названий лекарственных средств (Phillips J. et all. JAMA, 1998).

Лекарственное средство, как правило, поступает в гражданский оборот под торговым названием, которое идентифицирует препарат, производителя, и охраняет потребителя от опасностей (ст.4). То есть, торговое наименование лекарства входит и как составная часть наряду с МНН в словесное наименование лекарственного средства (п.3 Правил рационального выбора наименования лекарственного препарата для медицинского применения. Приказ МЗ РФ № 429н от 29.06.2016 введен в действие 18 ноября 2016 г.). Торговое наименование присваивается разработчиком, держателем или владельцем регистрационного удостоверения.

Выбор названия для лекарственного средства имеет социальную значимость и должен нести ту информацию, которая гарантирует безопасность для потребителя. В Российской Федерации создание и использование наименования осуществляется в связи с требованиями Федерального закона № 61-ФЗ «Об обращении лекарственных средств». Также согласно Приказу Минздрава РФ от 29.06.2016 № 429 н «Об утверждении правил рационального выбора лекарственных препаратов для медицинского применения» МНН не должно использоваться в качестве торгового наименования, но может быть использовано только в составе фирменного наименования организации, которая его регистрирует (Занина И.А., Раздорская И.М., 2017). Кроме того, торговое наименование может быть товарным знаком (обозначение лекарственного препарата для его индивидуализации). Следует заметить, что товарный знак может быть и корпоративным, например АКРИХИН, СОЛОФАРМ.

В свою очередь товарный знак может эволюционировать в общеизвестный товарный знак (Ст. 1508 – 1509 ГК РФ). Это происходит в процессе приобретения товарным знаком

популярности на рынке и доверия целевой аудитории. Для создания положительного имиджа лекарства в развитие бренда необходимо постоянное вложение денег. Бренд является абстрактным понятием, рыночным инструментом воздействия на сознание потребителя. Очевидно препарат-бренд имеет выразительное название и, при применении, несомненный терапевтический эффект (пример, НО-ШПА). При этом каждый бренд является товарный знак, но не каждая знак может стать брендом (Занина И.А., Раздорская И.М., 2017).

Торговое наименование как средство индивидуализации товара также может быть и товарным знаком (логотип, слоган, упаковка, комбинированная форма и т.д.) - обозначением как способ отличия лекарства одного юридического лица от однородного лекарства других юридических лиц, которому предоставляется правовая охрана (исключительное право) и выдается свидетельство (Гражданский Кодекс РФ. Часть 4) от 18.12.2006 N 230-ФЗ (ред. от 03.07.2016)/Парламентская газета. 21.12.2006. N 214, 215). Правообладателем товарного знака может быть любое юридическое лицо и индивидуальный предприниматель (Ст.1477 ГК РФ).

Критерии оценки товарного знака на лекарство не имеют особенностей по сравнению с другими объектами. Товарный знак является юридическим термином, а не экономическим, а значит не обладает характеристиками, например, бренда (исключительность, ассоциации, эмоции). Товарный знак имеет точную дату регистрации, за которую оплачивается определенная сумма. А бренд создается и развивается в течение продолжительного времени и требует больших материальных вложений. То есть, товарный знак характеризует юридическую составляющую процесса обращения лекарственных препаратов, однако, являясь важной составной частью бренда, определяет их продвижение на рынке.

Любое лекарственное средство может быть представлено на фармацевтическом рынке в виде:

- оригинального препарата, имеющего торговое наименование, где технология, состав, а также товарный знак находятся в сфере защиты интеллектуальной собственности;

- брендового препарата, когда товарный знак становится брендом воспроизведенного препарата (дженерика), имеющего своё торговое наименование;

- дженерика, реализуемого под МНН.

Следует отметить, что при наличии товарного знака на препарат после окончания действия патента на него и выхода на рынок большого количества дженериков, объем продаж у производителя практически не падает. Это происходит в случае, если обозначение, защищенное в качестве товарного знака, стало брендом. В качестве примера можно привести препарат компании Новартис (Диклофенак, МНН

Диклофенак), имеющий обозначение, защищенное в виде товарного знака ВОЛЬТАРЕН. Патентная защита препарата закончилась, но население покупает, в большей степени, препарат Вольтарен, поскольку именно он стал брендом, который поддерживается, несмотря на то, что на фармацевтическом рынке более 70 зарегистрированных дженериков диклофенака. Высокая конкуренция на рынке медикаментов и целевое назначение лекарств требуют профессионального подхода к созданию наименования (неймингу лекарств). В фармацевтическом нейминге принимают участие специализированные фирмы (брендинговые компании), однако и фармацевтические компании могут самостоятельно разрабатывать новые наименования, используя, как правило, метод мозгового штурма - сотрудники предлагают 50 «красивых слов», из которых руководитель выбирает одно. Однако эти подходы не гарантируют рациональность выбора и могут привести к конфликтам.

Название лекарственного препарата должно быть с отчетливым написанием и звучанием, не должно быть созвучным с имеющимися наименованиями и желательно отражать родовую связь лекарственных препаратов. Создание нового наименования – это сложный и трудоемкий процесс, поскольку в названии лекарства заложено много информации, среди которой может быть информация о его химической формуле, фармакологических свойствах препарата, могут отражаться органы-мишени, его функциональные и лечебные свойства и т.д.

Таким образом, лекарственный препарат практически имеет 3 названия:

- полное химическое название (описание строения молекулы по международной химической номенклатуре) – например, препарат Диклофенак – это 2- {2,6- диклофенил} амино} бензолуксусная кислота (и в виде натриевой соли);

- международное непатентованное название (МНН, INN) (регистрируется и выдается специальным комитетом ВОЗ и может быть использовано любым производителем лекарства при соблюдении действующих патентных правил (например, Диклофенак);

- торговое наименование (товарный знак) – например, Диклофенак, Вольтарен, Диклофенак-Акри.

Рациональный выбор названия для лекарственного препарата также должен отражать и дифференцировать лекарства, различные по своим свойствам, действующим веществам и составу:

- названия должны быть краткими, легко произносимыми и запоминаемыми не только для специалистов, но и для потребителей, например, «Бебинос», «Бронхикум»;

- возможно использование непатентованного названия в составе наименования для лекарственных средств, содержащих одну

фармацевтическую субстанцию, имеющую МНН или ННН;

- рекомендуется включать в название препаратов наименование или аббревиатуру предприятия-производителя, что актуально для препаратов с наименованием МНН или ННН: например, Бромгексин Берлин-Хеми, Бромгексин-Акри. Например, авторы Занина И.А. и Раздорская И.М. (2017) считают, что приоритетным значением имеет близость торгового наименования к МНН и имиджу производителя (корпоративный бренд);

- возможно включение в название лекарственных препаратов латинских или греческих слов и/или частиц, используемых в научной медицинской среде: например, Мономицин, Диазолин, Гендевит, Бициллин.

Для создания нового наименования лекарственного препарата могут быть использованы определенные корни слов, подобные латинским и греческим корням, встречающихся во многих языках мира. Например, приставка 'эс-' говорит о зеркальности молекулы препарата, о его S-конфигурации, а приставка 'зу-' - характеризует пространственное строение молекулы. Зная значение составных частей лекарственного наименования, можно понять механизм действия лекарственного препарата (например, Эстрожель – 17бета-эстрадиол химически и биологически идентичен эндогенному человеческому эстрадиолу, а «гель» - обозначает форму выпуска (гель).

Кроме того, при выборе названия, принимают во внимание нормы и особенности языка, привлекая специалистов с высшим филологическим образованием, а также психологов, аналитиков, юристов, учитывая специфику рынка и обеспечивая правовую охрану для наименования лекарственного препарата.

Представляет большой интерес при выборе наименования для фармацевтической продукции метод семантического дифференциала, который был разработан Ч. Осгудом с его коллегами в 1952 году и позднее применен в России доктором филологических наук Журавлёвым А.П.. Фоносемантический анализ помогает оценивать влияние звуков на эмоции человека и подбирать удачные названия, используя эмоционально значимые звукосочетания (Особенности нейминга в фармбизнесе, 2009).

Соблюдение всех правил при создании новых наименований лекарственных препаратов позволяет гарантировать не только безопасность для потребителей, но и экономический успех для производителей. Однако, необходимо учитывать ограничения при создании нового наименования. Так, не рекомендуется регистрировать названия лекарственных препаратов, которые могут ввести в заблуждение потребителя или его изготовителя, если эти названия противоречат общественным интересам или принципам гуманности; использовать для обозначения новых лекарственных препаратов идентичные или



сходные фонетически или графически названия уже зарегистрированных препаратов, имеющих иной состав и отличающийся по их действию; включать в названия лекарственных препаратов слова или части слов, характерные для препаратов других фармакологических или химических групп; использовать лекарственную форму препарата в его названии за исключением лекарственного растительного сырья и лекарственных препаратов изготовленных из него и не имеющих аналогов; использовать одинаковые наименования для лекарственных препаратов, содержащих различные комбинации фармацевтических субстанций, отличающихся составом и соотношением их дозировок; использовать названия для лекарственных препаратов, которые могут ввести в заблуждение потребителя о составе и его фармакологических свойствах; использовать такое название для лекарственных средств, которые его рекламируют как самые эффективные, уникальные и не имеющие побочных эффектов; применять в названиях лекарственных средств названия заболеваний или их симптомов, бытовую лексику, географические названия, имена собственные, физиологическую или анатомическую терминологию, нецензурные выражения; вводить в обозначения лекарственных препаратов тождественные или имеющие фонетическое или графическое сходство наименования объектов культурного наследия РФ или имеющие мировое значение, а также объектов природного наследия.

Следует отметить, что существует подготовленный Минздравом России «Перечень торговых названий отечественных лекарственных средств, зарегистрированных до 1992 года» (№ 2510/4805-99-15 от 28.04.99), которые не могут быть зарегистрированы в качестве товарных знаков. Указанный «Перечень» учитывается при проведении экспертизы товарных знаков.

После того как наименование для фармацевтического препарата выбрано, его необходимо проверить по базам зарегистрированных и неопубликованных товарных знаков, а также товарных знаков, находящихся в процессе экспертизы, и по иным поисковым системам. В процессе поиска важно уделить внимание классам МКТУ (Международная классификация товаров и услуг для регистрации знаков), в отношении которых получена защита того или иного товарного знака на предмет однородности товаров, что может сформировать у потребителя ложное представление об их принадлежности одному изготовителю.

В заключение, хотелось бы отметить, что в России за последние годы число зарегистрированных новых наименований лекарственных средств существенно возросло по сравнению с числом вновь созданных и зарегистрированных оригинальных препаратов. При этом учитываются не только имеющиеся нормативные и правовые требования, результаты мониторинга используемых наименований,

международный опыт, но и научно обоснованные методические подходы с учетом юридических, медицинских, экономических возможных последствий. Так, в Федеральном законе от 22 июня 1998 г. "О лекарственных средствах" N 86-ФЗ даны не только основные определения лекарственных средств, но и их перечень (номенклатура лекарств - НЛ), который ежегодно публикуется уполномоченным органом в Государственном реестре лекарственных средств и является важной характеристикой фармацевтического рынка.

Однако для выхода российских инновационных препаратов на международный рынок является важным получение ими статуса МНН, для чего представляется необходимым воссоздание национальной системы экспертного отбора непатентованных наименований и законодательное закрепление правовой охраны МНН и ННН.

Кроме того, при регистрации лекарственных препаратов и подготовке их к выпуску на фармацевтический рынок должен осуществляться жесткий контроль и тщательная проверка действующих товарных знаков и зарегистрированных наименований с целью избежать смешения с лекарствами других компаний.

#### Литература:

1. Гражданский Кодекс РФ. Часть 4) от 18.12.2006 N230-ФЗ (ред. от 03.07.2016)//Парламентская газета. 21.12.2006. N 214, 215
2. Государственная программа реформирования «Фарма 2020». М.: Октябрь, 2009, 70 с.
3. Егоров В.А., Абдулманова Е. Л. История фармации: Учебное пособие для студентов фармацевтического факультета. Самара: ООО "Офорт", ГОУВПО "СамГМУ" изд-е 2-е, 2004 г
4. Радченко Н.А. Однородность и ее влияние на судьбу товарного знака" Журнал Суда по интеллектуальным правам", № 8, июнь 2015 г., с. 49-58
5. Занина И.А., Раздорская И.М. Понятие «Бренд» на фармацевтическом рынке: значение и взаимосвязь с основными средствами идентификации лекарственных препаратов. Вестник ВГУ, Серия: Химия. Биология. Фармация. 2017. № 4. С. 112-116.
6. Информационное письмо от 5 ноября 2008 г. № 10/37 - 646/23 «О классификации биологически-активных добавок к пище в соответствии с Международной классификацией товаров и услуг и об установлении их однородности с другими товарами и услугами для целей регистрации товарных знаков».
7. Лошаков Л.А. Система международных и национальных непатентованных названий лекарственных средств. //Вестник Росздравнадзора. 2008, № 6. С. 31-33.

8. Натрадзе, А.Г. . Химико-фармацевтическая промышленность – медицине. – М.: Знание, 1985, 64 с.
9. Национальный приоритетный проект «Здоровье». М.: Проф, 2008, 327 с.
10. О международных непатентованных наименованиях материалы с сайта [http://www.antibiotic.ru/смаc/pdf/9\\_2\\_121.pdf](http://www.antibiotic.ru/смаc/pdf/9_2_121.pdf).
11. Погребняк А.В. Молекулярное моделирование и дизайн биологически активных веществ. Ростов-на-Дону: Издательство СКНЦ ВШ, 2003. – 229 с.
12. Минздравсоцразвития России, Росздравнадзор МЗиСР. Приказ Минздрава России №429 от 29 июня 2016 г. «Об утверждении Правил рационального выбора наименований лекарственных препаратов для медицинского применения». Закон № 86-ФЗ от 22.06.1998
13. Минздравсоцразвития России, Росздравнадзор МЗиСР. Рациональный выбор названий лекарственных средств: методические рекомендации. Приказ № 429н от 29.06.2016 Минздрав России «Об утверждении Правил рационального выбора наименований лекарственных препаратов для медицинского применения».
14. Сало В.М. К истории открытия первой аптеки в русском государстве. Фармация №1, 2003 г.;
15. Федеральный закон от 22 июня 1998 г. "О лекарственных средствах" № 86-ФЗ.
16. Чупандина Е.Е., Сливкин А.И., Сафонова Состояние и перспективы развития фармацевтического менеджмента в России // Фармация. – 2006. – №5. – С. 16-18.
17. Яворский Д.Я. Фармацевтическая торговая марка: проблема выбора // Фармация. – 2007. – №8. – С. 22-24.
18. ерики Event Reporting System (FDA, CDER, MedWatch program, , Office of Post-Marketing Drug Risk Assessment, National Cooidonating Council for Safe Medication Practices)/ Phillips J. [et al.]. - JAMA, 1998, 279, 1200-5.
19. Особенности нейминга в фармбизнесе. // Казахстанский фармацевтический вестник, 2009 [http://pharmnews.kz/news/osobennosti\\_nejminga\\_v\\_farmbiznese/2009-07-15-2411](http://pharmnews.kz/news/osobennosti_nejminga_v_farmbiznese/2009-07-15-2411)

**Marchuk V.**

*aspirant of the Department of security management, law enforcement and anti-corruption activities Private Joint-Stock Company «Higher education institution «Interregional Academy of Personnel Management»*  
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8263-7934>

## PROBLEMS OF CRIMINAL VIOLENCE AMONG THE CONVICTS IN PLACES OF DETENTION OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE OF UKRAINE

**Марчук Валерій Трохимович**

*здобувач кафедри управління безпеки, правоохоронної та антикорупційної діяльності  
 ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»*  
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8263-7934>

## ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА СЕРЕД ЗАСУДЖЕНИХ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

**Summary.** The problems of criminal violence in places of detention of the State Penitentiary Service of Ukraine were discovered in the article. Theoretical and practical problems of violence in places of detention were defined. More than half of the criminal offenses registered in correctional colonies of the State Penitentiary Service were found to be characterized by pronounced violent motivation.

**Анотація.** У статті на підставі опрацювання вітчизняних праць розкрито проблеми кримінального насильства в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України. Виокремлено теоретичні та практичні проблеми насильства в місцях несвободи. Доведено, що більш ніж для половини кримінальних правопорушень, що реєструються у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби, характерна виражена насильницька мотивація.

*Key words: state of scientific research, violence, institution, punishment, convicted person, motivation.*

*Ключові слова: стан наукового дослідження, насильство, установа, покарання, засуджений, мотивація.*

**Постановка проблеми.** Проблема кримінального насильства в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України завжди привертала увагу вчених пенітенціаріїв та кримінологів, оскільки таке насильство вчиняється засудженими і персоналом виправних колоній і характеризується воно не тільки терроризованная засуджених у виправних

колоніях, нападом на адміністрацію виправної колонії, проявами сексуального насильства серед засуджених, а також погрозами насильством як прояв психічного впливу на засудженого та персонал місць несвободи.

Ми вважаємо, що взагалі кримінального насильства в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України не повинно бути. У зв'язку з тим, що засуджені перебувають в місцях несвободи під постійним контролем і наглядом, виключення може бути нічний час, але оперативний склад працівники виправних колоній мають забезпечити оперативний нагляд за засудженими і в нічний час.

Щодо персоналу, який вчиняє кримінальне насильство в місцях несвободи то його варто віднести до професійних здібностей роботи із засудженими. Цій проблемі мабуть повинні більше приділяти уваги під час навчання майбутніх працівників Державної кримінально-виконавчої служби України та проходження перепідготовки у відповідних центрах. Тому враховуючи той факт, що кримінальне насильство в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України є і замовчувати про його не варто.

Оскільки кримінальне насильство в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України має свою присутність серед злочинів вчинених засудженими під час відбування покарання, серед яких: злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України); дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК України); втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК України [1], ми поставили перед собою завдання на основі теоретичних і практичних напрацювань у цій сфері вивчити проблеми кримінального насильства в містах Державної кримінально-виконавчої служби України і запропонувати власний алгоритм вирішення даної проблеми.

**Метою статті** є викладені теоретичні та практичні проблеми кримінального насильства в містах Державної кримінально-виконавчої служби України.

**Джерельна база статті.** В процесі підготовки статті ми спиралися на основні наукові доробки вітчизняних вчених у галузі пенітенціарного права, серед основних із яких праці А.І. Богатирьова, І. Г. Богатирьова, І. В. Боднара, В. Б. Васильця, О. В. Ведмідського, Б.М. Головкина, О.М. Гуміна, О. М. Джужі, З. В. Журавської, О. Г. Колба, В. Я. Конопельського, І. М. Копотуна, О.Г. Михайлика, В. В. Лопухи, С. Ю. Лукашевича, О. О. Некрасова, В. А. Носенка, В. Г. Павлова, Е. Г. Стоматова, А. В. Ткаченка, В. В. Шаблістого, Л. Г. Якименко та ін.

**Основний зміст статті.** Розкриваючи проблеми кримінального насильства в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України варто звернути увагу на той факт, що кримінальне насильство - це різновид

злочинності, яка вчиняється в місцях несвободи і визначається вітчизняним вченим професором І.Г. Богатирьовим, як сукупність кримінально карних діянь, вчинених як засудженими так і персоналом у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України, які пов'язані між собою кримінально-виконавчим процесом, мають свою динаміку, свої закономірності, кількісні і якісні характеристики й у сукупності негативно впливають на порядок і умови виконання і відбування покарання[2, с 292]).

Крім того, кримінальне насильство можна розглядати як частину рецидивної злочинності в місцях несвободи, оскільки воно вчиняється засудженими у повторних кримінальних правопорушеннях. Такої ж думки дотримується вітчизняний кримінолог О.М. Джужа, який у власних дослідженнях зазначає про так званий «пенітенціарний рецидив» [3, с 134]).

Цікавою в контексті нашого дослідження є праця вітчизняного дослідника В. Б. Васильця «Правові та кримінологічні проблеми попередження втеч засуджених з виправно-трудоустанов» [4], у якій автор розглядає прояви кримінального насильства засудженими відносно персоналу виправних колоній під час вчинення втечі.

Інша не менш прогресивна наукова робота є праця вітчизняного вченого С. Ю. Лукашевича «Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі» [5]. В ній автор всебічно розглянув проблему особи злочинця і потерпілого в місцях позбавлення волі, а показав вплив кримінальної субкультури на прояви кримінального насильства серед засуджених в місцях несвободи.

До речі, вітчизняний вчений О. Г. Колб досліджуючи «Установу виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам» [6]. розглянув пласт проблем, вирішення яких вимагало не тільки законодавчих змін у діяльності виправних колоній щодо запобігання злочинності в місцях несвободи, а і вирішення теоретичних та організаційно-тактичних засад її запобігання в тому числі, і кримінального насильства, під яким вчений розглядав умисне каране діяння, яке посягає на життя та здоров'я засудженого або працівника виправної колонії Державної кримінально-виконавчої служби України.

Певної уваги заслуговує також дослідження, проведене Е. Г. Стоматовим «Протидія створенню та функціонуванню груп негативної спрямованості в місцях позбавлення волі» [7]. У якому дослідник детально зупинився на ролі пенітенціарного мікросередовища в механізмі кримінального насильства у місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України. Окремі результати дослідження, проведеного Е. Г. Стоматовим, варто враховувати персоналом виправних колоній Державної кримінально-виконавчої служби під час проведення службової підготовки з метою формулювання заходів

запобігання кримінального насильства серед засуджених.

Із позиції підготовки даної статті ми звернули увагу і на дослідження проведене вітчизняним вченим І. В. Боднаревим «Кримінологічні засади запобігання вчинення злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу» [8]. У цій праці дослідник ґрунтовно опрацював насамперед кримінологічні заходи (загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуально-кримінологічні) запобігання вчиненню злочинів засудженими у кримінально-виконавчих установах закритого типу. Саме пропонуючи застосування таких заходів, вчений не міг не звернути увагу на прояви кримінального насильства у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби, а також їх вплив на вчинення засудженими під час відбування покарання нового кримінального правопорушення.

Певний внесок у вивченні кримінального насильства в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України належить вітчизняному вченому І. М. Копотуну «Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях» [9], який послідовно визначив теоретико-прикладні передумови виділення групи складів злочинів, які вчиняються в місцях несвободи України, а також показав значення кримінального насильства при їх вчиненні засудженими у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України. Важливо є також є думка вченого про те, що кримінальне насильств в місцях несвободи призводять і до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України.

Цікавою в контексті нашого вивчення проблеми кримінального насильства в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України є наукова робота вітчизняного вченого О. В. Ведмідського «Кримінологічні засади запобігання втечам із виправних колоній» [10], який комплексно та системно здійснив дослідження запобігання втечам із виправних колоній Державної кримінально-виконавчої служби України, розкрив їх причини та умови вчинення засудженими, виокремив кримінальне насильство як складова вчинення втечи з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК України [1] дослідив насильницькі способи вчинення втечі засудженими з виправних колоній Державної кримінально-виконавчої служби України.

Звертаємо також увагу, що в процесі вивчення проблеми кримінального насильства в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України. дослідження ми проаналізували також праці:

– вітчизняного вченого О. О. Некрасова «Кримінальна відповідальність за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти» [11], де було узагальнення зарубіжного досвіду кримінально-

правової протидії втечам з місць позбавлення волі або з-під варти, а також вивчено прояви насильства з боку засуджених під час вчинення втеч, а також запропонував шляхи запобігання цьому негативному явищу в місцях несвободи. Дослідником зазначено, що більш ніж для половини втеч з місць несвободи характерна виражена кримінально- насильницька мотивація, яка характеризується фізичним насильством;

– вітчизняного вченого В. А. Носенка «Запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчих установах закритого типу» [12], у якій дослідник розкрив кримінально-правову характеристику злочинів проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчих установах закритого типу. Водночас висвітлив зарубіжний досвід запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчих установах закритого типу та провів змістовний аналіз стану й тенденцій вчинення кримінального насильства щодо засуджених в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України;

– вітчизняної вченої Л. Г. Якименко, яка в роботі «Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань» [13] здійснила спробу вперше виокремити предмет правопорушень, пов'язаних із проникненням заборонених предметів до установ виконання покарань. Дослідниця також показала причинно-наслідкові зв'язки з навколишнім середовищем, ознаки особи правопорушників, а також інші взаємозалежні фактори та явища, з використанням яких здійснюється теоретична розробка і застосування на практиці рекомендацій з організації діяльності установ виконання покарань щодо запобігання проникненню заборонених предметів до засуджених. Дослідниця також звернула увагу, на використання заборонених предметів під час вчинення засудженими кримінального насильства у виправних колоніях Державної кримінально-виконавчої служби України

– вітчизняної вченої В. В. Лопохи «Запобігання злочинам, що вчиняються персоналом виправних колоній України» [14], в якій проведено ґрунтовний аналіз дослідження основних системоутворюючих ознак кримінологічної характеристики зазначеного виду злочинності (стану; детермінант, що її породжують і обумовлюють; особи злочинця). Особливого значення дана наукова праця полягає в тому, що в ній підняте питання щодо вчинення персоналом місць несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України кримінального насильства шляхом зловживання службовим положенням.

На підставі цього поіменована дослідниця розробила комплекс заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання, спрямованих на удосконалення правового механізму запобігання вчиненню

суспільно небезпечних та караних діянь з боку персоналу місць несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України.

Окремо ми звернули увагу на наукову роботу Шаблістого В.В., А.В. Ткаченко «Кримінальна відповідальність за дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань»[15], у якому дослідник звертає увагу вчених і практиків на виняткове насильство під час вчинення дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань. Під яким він розуміє кримінальне насильство яке не є небезпечним для життя і здоров'я засуджених, персоналу під час вчинення кримінального правопорушення.

Поряд з цим, позиція вченого щодо виняткового насильства в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби є дискусійною. Ми вважаємо кримінальне насильство в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби або воно є або його нема. Тому його розглядати як виняткове не доречно.

Вітчизняний вчений О.Г. Михайлик поглиблено досліджуючи насильство в установах виконання покарань дійшов висновку, що таке насильство серед засуджених, ув'язнених і персоналу місць несвободи, свідчить про наявність серйозних недоліків і суперечностей у діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України. Водночас, вчений зазначає, що насильство в установах виконання покарань має підвищену суспільну небезпеку, оскільки його вчинення здійснюється під час виконання покарань, в умовах ізоляції засуджених, посиленого контролю і нагляду за ними[16, с. 12-13].

Зазначені підходи вітчизняних вчених до розуміння кримінального насильства в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України показують, що кримінальне насильство – це суспільно-небезпечне явище, яке має місце у виправних колоніях, слідчих ізоляторах, арештних будинках Державної кримінально-виконавчої служби України, спричиняє низку негативних наслідків не лише кримінально-правового, а й кримінологічного характеру.

З вище викладеного можемо зробити висновок, що вчинення кримінального насильства в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України створює у виправних колоніях підвищену безпеку, як для засуджених так і персоналу, підриває основи виправлення і ресоціалізації засуджених, спонукає приймати адміністрацією виправних колоній іноді не адекватних рішень з метою протидіяти та запобігти такому суспільно-небезпечному протиправному явищу, як кримінальне насильство.

Отже, проведений нами аналіз теоретичної і практичної бази дослідження засвідчив вірність висуненої гіпотези про те, що, кримінальне насильство в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України потребує

окремого наукового пошуку, що й виступило додатковим аргументом написання даної наукової статті.

Зазначемо, що аналіз сучасного стану вітчизняних наукових досліджень проблем кримінального насильства в місцях несвободи надав можливість дійти висновку, що більшість українських учених і практичних працівників виправних колоній переконані в актуальності вивчення даної проблеми, що на дасть змогу персоналу місць несвободи протидіяти пенітенціарній злочинності як найнебезпечнішому різновиду рецидивної злочинності.

**Висновок.** Узагальнюючи вищевикладені питання дослідження проблем кримінального насильства в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України, вважаємо, що основними напрямками практичної реалізації проблеми мають стати:

– щоденна кропітка праця персоналу місць несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України щодо виявлення причин і умов вчинення кримінального насильства серед засуджених, і встановлення винних в його вчиненні;

– розробка методичних рекомендацій персоналу місць несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України щодо запобігання причин і умов вчинення засудженими кримінального насильства в місцях несвободи;

– обговорення на службовій підготовці питання щодо проблем кримінального насильства в місцях несвободи Державної кримінально-виконавчої служби України і напрацювання відповідних навичок щодо його запобігання.

#### Список літератури

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Богатирьов І.Г. Кримінологія: підручник. Київ ВД «Дакор», 2018. 352с.
3. Кримінологія: навч. посіб. /Джужа О.М., Василевич В.В., Іванов Ю.Ф. та ін.; за заг ред. О.М. Джужи. Київ: Прецедент, 2006. 208с.
4. Василець В. Б. Правові та кримінологічні проблеми попередження втеч засуджених з виправно-трудоустанов: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 1996. 20 с.
5. Лукашевич С. Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2001. 200 с.
6. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 509 с.
7. Стоматов Е. Г. Протидія створенню та функціонуванню груп негативної спрямованості в місцях позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 215 с.
8. Боднар І. В. Кримінологічні засади

запобігання вчинення злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2012. 244 с.

9. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях: монографія. Київ: ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.

10. Ведмідський О. В. Кримінологічні засади запобігання втечам із виправних колоній: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. 258 с.

11. Некрасов О. О. «Кримінальна відповідальність за втечу з місця позбавлення волі або з-під варти»: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2015. 258 с.

12. Носенко В. А. Запобігання злочинам проти життя та здоров'я особи у кримінально-виконавчих установах закритого типу: дис. ... канд. юрид. наук:

12.00.08. Дніпропетровськ, 2016. 258 с.

13. Якименко Л. Г. Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ, 2016. 258 с.

14. Лопуха В. В. Запобігання злочинам, що вчиняються персоналом виправних колоній України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2016. 224 с.

15. Шаблистий В.В., Ткаченко А.В. Кримінальна відповідальність за дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань: монографія/ за заг. ред. В.В. Шаблистою. Дніпро, 2018. 152с.

16. Михайлик О.Г. Насильство в установах виконання покарань України: теорія і практика: монографія. – Київ : ВД «Дакор», 2019. – 434 с.

УДК: 343.143.5:343.144.3

ГРНТИ: 10.79.41

*Chernetska Valeria,*  
assistant of the Department of Criminal Procedure  
National University "Odessa Law Academy"

## GENERAL CHARACTERISTICS OF JUDICIAL INTERROGATIONS IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE

*Чернецкая Валерия*  
аспирант кафедры уголовного процесса  
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

## ОБЩАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ СУДЕБНЫХ ДОПРОСОВ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ УКРАИНЫ

**Summary.** The article gives a general description of the types of judicial interrogations in the criminal process of Ukraine. Opinions on the types, concepts and features of judicial interrogation in criminal proceedings are analyzed. Peculiarities of judicial interrogation of the accused, victim, witness, expert are determined. Judicial interrogations were also classified according to the age of the interrogated person, the deviant characteristics of the interrogated person, the sequence of interrogation, the scope of clarification of issues, the type of testimony of the interrogated person, the subject of evidence, the situation during interrogation.

In addition, exclusively for court proceedings, the following subtypes of judicial interrogation are distinguished: direct (main), cross, chess (simultaneous) and combined interrogation. It is provided that the victim and the accused may also be interrogated according to the rules of cross-examination. However, the victim, like the accused, has the right to refuse to testify. By the logic of the law, he can exercise this right at any time during the proceedings.

The general characteristics, order and features of direct interrogation, cross-examination, simultaneous and combined judicial interrogations are given. Due to the special practical expediency and rare application in judicial practice, repeated and additional judicial interrogation, which in the literature is called "pre-interrogation", is analyzed in more detail.

A distinction is made between the main and additional judicial interrogation, the basis of which is the amount of information obtained through such interrogations.

It is stated that there is no need to restrict the court from conducting a re-interrogation if the circumstances of the case show that the interrogated witness of events of interest to the court, could observe the facts and circumstances, but did not mention them during the main interrogation. There is an exclusive list of grounds for re-interrogation in court, and it is noted that any additional interrogation is already repeated, as it is not the first time, but after the main interrogation. Additional interrogation in court plays a compensatory role, its main task is to eliminate the gaps made during the main interrogation.

**Анотация.** В статье дается общая характеристика видов судебных допросов в уголовном процессе Украины. Проанализированы мнения относительно видов, понятия и признаков судебных допросов в уголовном процессе. Определены особенности судебного допроса обвиняемого, потерпевшего, свидетеля, эксперта. Также проведена классификация судебных допросов в зависимости от возрастных особенностей

допрашиваемого лица, от девиантных свойств личности допрашиваемого, от последовательности проведения допроса, по объему выяснения вопросов, от вида показаний допрашиваемого лица, по предмету доказывания, по ситуации, которая сложилась на допросе.

Кроме этого, исключительно как для судебного производства, выделены следующие подвиды судебного допроса: прямой (основной), перекрестный, шахматный (одновременный) и комбинированный допрос. Предусмотрено, что потерпевший и обвиняемый также могут быть допрошены по правилам перекрестного допроса. Однако, потерпевший, как и обвиняемый вправе отказаться давать показания. По логике закона, он может воспользоваться этим правом в любой момент производства.

Данная общая Характеристики, порядок и особенности прямого допроса, перекрестного допроса, одновременного и комбинированного судебных допросов. В связи с особой практической целесообразностью и редким применением в судебной практике подробнее проанализированы повторный и дополнительный судебный допрос, что в литературе именуют «преддопросами».

Проведена различие между основным и дополнительным судебным допросом, основой чего является объем информации, получаемой с помощью проведения таких допросов.

Указано, что нет необходимости ограничивать суд в проведении повторного допроса, если по обстоятельствам дела известно, что допрашиваемый был свидетелем событий интересующие суд мог наблюдать Исследование факты и обстоятельства, но не упомянул их во время основного допроса. Предусмотрен исключительный перечень оснований проведения повторного допроса в судебном заседании, а также указано, что любой дополнительный допрос уже есть повторным, поскольку проводится не впервые, а после основного допроса. Дополнительный допрос в суде играет компенсационную роль, основной его задачей является устранение пробелов допущенных во время проведения основного допроса.

*Keywords: criminal procedural law, interrogation, classification of interrogations, combined interrogation, direct interrogation, cross-examination, simultaneous interrogation.*

*Ключевые слова: уголовное процессуальное законодательство, допрос, классификация допросов, комбинированный допрос, прямой допрос, перекрестный допрос, одновременный допрос.*

**Постановка проблемы.** Допрос - процессуальное действие, которое представляет собой регламентирован уголовно-процессуальными нормами информационно-психологический процесс общения лиц, принимающих в нем участие, и направлен на получение информации об известных допрашиваемому факты, имеющие значение для установления истины по делу. Допрос является наиболее распространенным способом получения доказательств. В то же время допрос - одна из самых сложных судебных действий; его проведение требует от следователя высокой общей и профессиональной культуры, глубокого знания психологии человека. Цель допроса заключается в получении полных и объективно отражающих действительность показаний. Эти показания являются источником доказательств, а фактически данные, содержащиеся в них, - доказательствами. Именно поэтому допрос, как судебно-процессуальное действие следует рассматривать с разных сторон, включая, учитывая различные виды судебного допроса в уголовном процессе.

**Анализ последних исследований и публикаций.** Исследованием допроса, как следственного действия занималась большое количество ученых, однако большая часть информации, касающейся судебного допроса до сих пор не исследована. Вопросами судебного допроса занимались такие ученые как Коновалова В. А., Шепитько Ю. В., Бабунич В.Б., Когутич И. И., Питерцев К. С., Степанов А. А., Ароцкер Л. Е. и другие .

**Целью статьи является:** общая характеристика видов и признаков судебных допросов в уголовном процессе Украины.

**Изложение основного материала.** Зависимого от процессуального положения допрашиваемого в суде выделяют допросы:

а) обвиняемого. Особенностью допроса обвиняемого в суде является то, что он существенно отличается от его допроса во время досудебного расследования, поскольку увеличивается количество лиц, принимающих участие в допросе обвиняемого, большинство из них подробно ознакомлена с материалами уголовного производства и обвинительным актом, все это происходит в условиях гласности и открытости судебного производства и одновременно сам обвиняемый получает право допрашивать других участников судебного разбирательства, участвовать в судебных прениях.

б) потерпевшего. Правила допроса потерпевшего регламентировано ст. 53 УПК Украины, в которой предусмотрено, что перед допросом потерпевшего председательствующий устанавливает информацию о его личности и выясняет отношения потерпевшего с обвиняемым. Кроме того, выясняет, получил пострадавший памятник о правах и обязанностях потерпевшего, понятны они ему, и в случае необходимости разъясняет их, а также предупреждает об уголовной ответственности за заведомо ложные показания. В связи с этим следует обратить внимание, что потерпевший не предупреждается об уголовной ответственности за отказ от дачи показаний, поскольку в п. 1 ч. 1 ст. 56 УПК Украины он

наделен правом давать объяснения, показания или отказаться их давать.

в) свидетеля. Для организации допроса свидетеля во время судебного разбирательства нужно четко представлять, как спланировать и систематизировать конкретные действия в ходе судебного разбирательства для объективного и всестороннего рассмотрения дела в суде. По словам А. Коновалова, допросы, которые не предусматривают определенного плана, происходят пассивно, самотеком, без должной целенаправленности [2, с. 84]. Как показывает практика, в большинстве случаев показания, которые предоставляются при рассмотрении дела в суде, очень отличаются от первичных показаний свидетелей, а для этого необходимо более внимательно и тщательно работникам правоохранительных органов относиться к первоначальным следственным действиям. При допросе свидетеля наиболее сложной задачей является установление достоверности его показаний, ведь существует вероятность, что показания могут быть заведомо ложные, в случае если есть личная заинтересованность, сочувствие к обвиняемому или потерпевшему, шантаж и угрозы со стороны заинтересованных лиц. По этому поводу нужно согласиться с мнением В. Шепитько, что допрос - одна из самых сложных действий, проведение которой требует высокой общей и профессиональной культуры, глубокого знания психологии человека [3].

г) допрос эксперта. Одним из способов проверки достоверности заключения эксперта в уголовном производстве является допрос эксперта. Требования относительно допроса эксперта на стадии досудебного расследования в УПК Украины не приведены. Итак, он проводится согласно общим правилам допроса (ст.223, 224 УПК Украины). Процессуальный порядок и предмет допроса эксперта в суде определен ст.356 УПК Украины. Обстоятельства, по поводу которых может быть допрошен эксперт (ч.3 ст.356 УПК Украины) можно условно разделить на следующие группы: 1) обстоятельства, которые определяют компетенцию и компетентность эксперта - специальные знания и квалификация по исследуемым вопросам (образование, стаж работы, научная степень и т.д.), касаются предмета его экспертизы; использованы методики и теоретические разработки; применимость и правильность применения принципов и методов к фактам уголовного производства; другие вопросы, касающиеся достоверности заключения; 2) качество материалов, предоставленных эксперту - достаточность сведений, на основании которых готовился вывод.

Кроме этого, в зависимости от возрастных особенностей допрашиваемого лица, судебный допрос подразделяется:

- а) малолетнего;
- б) несовершеннолетнего;
- в) взрослого;

в) лица пожилого возраста.

В зависимости от девиантных свойств личности допрашиваемого:

а) допрос привычных (без девиантных свойств людей);

б) допрос лиц, совершивших рецидив преступлений,

в) допрос лиц с психическими недостатками, алкоголиков, наркоманов и т.д.;

г) допрос осужденных, содержащихся в местах отбывания наказания;

д) допрос иностранцев или лиц с особым регламентно-свидетельских статусом.

По последовательности проведения:

а) первичный;

б) повторный.

По объему выяснения вопросов:

а) основной;

б) дополнительный.

В зависимости от вида показаний допрашиваемого лица:

а) допрос лица, дает объективно отражая действительность показания;

б) допрос лица, дает ложные показания;

в) допрос лица, дает заведомо ложные показания.

По предмету доказывания:

а) допрос лица, подтверждает версию обвинения;

б) допрос лица, опровергает (отрицает) версию обвинения.

По ситуацией на допросе:

а) допрос в бесконфликтной ситуации;

б) допрос в конфликтной ситуации.

Кроме этого, исключительно как для судебного производства, есть основания для выделения следующих подвидов судебного допроса: прямой (основной), перекрестный, шахматный (одновременный) и комбинированный допрос.

Несмотря на то, что вопрос проведения прямого и перекрестного допроса регулируют лишь положение ч.ч. 6-8 ст. 352 и ст. 353 УПК, по этим нормам стоит настоящая революция в допросе свидетелей и потерпевших, проведение которого теперь должно осуществляться по совершенно новым стандартам.

Мы путем системного толкования норм УПК и применяя аналогию отмечаем, что потерпевший и обвиняемый в принципе также могут быть допрошены по правилам перекрестного допроса. Однако, не стоит забывать, что потерпевший, как и обвиняемый вправе отказаться давать показания. По логике закона, он может воспользоваться этим правом в любой момент производства. Следовательно, этим лицам ничто не препятствует отказаться быть допрошенным во время перекрестного допроса.

Согласно УПК допрос свидетеля начинается сторона, по инициативе которой он был вызван, то есть свидетеля обвинения прокурор, а свидетеля защиты-защитник, обвиняемый. Суд, на данный



момент, не проводит допрос, а лишь контролирует соблюдение правил его проведения сторонами, чтобы избежать излишнего расходования времени, защитить свидетелей от обиды и обеспечивает необходимый порядок судебного заседания. Суд не должен вмешиваться в осуществление сторонами допроса, то есть, судья может только по протесту стороны снимать вопросы, которые не касаются сути уголовного производства. В случае нечеткости в показаниях свидетеля о наличии или отсутствии конкретных обстоятельств, суд может потребовать от свидетеля, потерпевшего однозначного ответа на вопрос - «да» или «нет» (ч. 10 ст. 352), но задавать свои вопросы председательствующий и судьи могут, в соответствии с ч.ч. 11 и 13 ст. 352 УПК, только после того, как свидетелю зададут вопрос потерпевший, гражданский истец, гражданский ответчик, их представители и законные представители или при исследовании других доказательств. Необходимо заметить, что в ст. 352 УПК вообще ничего не сказано о предложении председательствующего свидетелю или потерпевшему относительно свободного изложения ими показаний, это относится только к допросу обвиняемого, поскольку в ч. 1 ст. 351 УПК законодатель прямо указывает, что допрос обвиняемого начинается с предложения председательствующего предоставить показания по уголовному производству, после чего обвиняемого первым допрашивает прокурор, а затем защитник. Законодатель вообще не предусматривает относительно допроса обвиняемого использования терминов «прямой» и «перекрестный» допрос. Как справедливо отмечает В. М. Бабунич, во время допроса свидетель дает свои показания не в форме последовательной рассказы, а в виде ответов на вопросы сторон. Каждая из сторон сама допрашивает представленных ею свидетелей (прямой допрос, главный допрос), оставаясь в пределах тех обстоятельств, которые она желает доказать показаниям данного свидетеля; после главного допроса начинается противоположный или перекрестный допрос во время которого разрешается задавать наводящие вопросы [4, с. 323].

Законодатель не дает определения и так называемого прямого допроса. Содержание этого понятия пытаются раскрыть ученые, например, «прямой допрос - это допрос, который осуществляется между двумя участниками судебного процесса, то есть одно лицо (прокурор, защитник или обвиняемый) задает вопросы, а другая (свидетель) - отвечает» [5, с. 89], однако, такое определение нельзя считать очень удачным, поскольку оно не воспроизводит все признаки прямого допроса. Эта разновидность допроса проводит именно та сторона, которая вызвала свидетеля. Во время прямого допроса запрещается задавать наводящие вопросы. Следовательно, можно сделать вывод, что «прямой допрос - это допрос свидетеля обвинения, потерпевшего

прокурором, а свидетеля защиты - защитником, обвиняемым и эксперта - стороной, по обращению которого проводилась экспертиза в ходе уголовного судебного производства».

Об определении понятия перекрестного допроса между учеными также нет единства. В самом общем варианте под перекрестным допросом видят допрос при котором участники судебного разбирательства могут поочередно ставить одной и той же лицу вопрос о каких-либо эпизодах ее показаний с целью их уточнения, дополнения и проверки. Этот допрос начинается после того, как допрашиваемый расскажет обо всем ему известно по делу [6, с. 185].

Среди выделенных учеными признаков перекрестного допроса, общими являются: 1) перекрестный допрос является одним из видов судебного допроса; 2) проводится после прямого допроса; 3) должен ограничиваться вопросами, которые были выяснены во время прямого допроса. Итак, оптимальной из ныне существующих является дефиниция, предложенная В. М. Бабунич, а именно - «... это допрос, проводимый по особым правилам и который должен ограничиваться выясненными во время прямого допроса обстоятельствами или касаться вопросов достоверности показаний и может быть проведенным только участниками процесса, которые согласно закону имеют право инициирования судебного допроса, а интерес которых отличается от интереса лица, провела прямой допрос» [4, с. 326].

Поэтому, представляется целесообразным выделить следующие признаки перекрестного допроса, которыми прежде всего то, что перекрестный допрос: есть видом судебного допроса, показания получены во время его проведения имеют признаки доказательства; проводится после прямого допроса и, главное, однако не только в объеме прямого допроса или может касаться достоверности показаний (дискредитация показаний или дискредитация лица, предоставляющего показания) может быть проведенным только участниками производства личный или процессуальный интерес которых отличается от интереса лица, провела прямой допрос; проводится с участием одного человека - допрашиваемого и не менее одного допрашивая; проводится с целью проверки, полученных во время судебно-следственных действий, прежде всего, прямого допроса сведений, раскрытие противоречий в показаниях, выявления в них ошибок и заведомо лжи, уточнения или детализация предварительно полученных в суде показаний; во время его проведения разрешается использование наводящих вопросов.

В связи с особой практической целесообразностью и редким применением в судебной практике есть потребность подробнее остановиться на анализе повторного и дополнительного судебного допроса. В литературе

эти разновидности судебного допроса именуют «преддопросами».

Прежде всего важно отметить, что понятие «дополнительный» и «повторный» допрос не являются тождественными. Альтернативой к определению «дополнительный» допрос является не понятие «повторный», а понятие «основной» судебный допрос.

Основным отличием между основным и дополнительным допросом является объем информации, получаемой с помощью проведения таких допросов. В первом случае должны доследиться все обстоятельства по делу, реализованы все вопросы программы. Но так бывает не всегда. Вследствие различных причин в процессе допроса могут остаться не исследованы определенные факты и обстоятельства, но отмечается это уже после допроса. Возникает необходимость восполнить пробелы в показаниях, что как известно, можно сделать путем проведения дополнительного допроса.

Согласны с мнением К. С. Питерцев и А. А. Степанова, которые считают, что дополнительный допрос адресуется не предмету допроса в целом, а лишь отдельным его обстоятельствам, конкретным свидетельством, которые оказались пробелами после проведенного основного допроса [7, С. 21]. Целью дополнительного допроса является компенсация упомянутых пробелов в показаниях допрашиваемого. Поэтому, дополнительный допрос в суде является вторичным и вспомогательным относительно основного допроса.

Важно отметить, что любой дополнительный допрос уже есть повторным, поскольку проводится не впервые, а после основного допроса. Дополнительный допрос в суде играет компенсационную роль, основной его задачей является устранение пробелов допущенных во время проведения основного допроса.

Несмотря на то, что в дальнейшем свидетель сможет вспомнить новую, не услышать в зале судебного заседания информацию, считаем, что повторный допрос нужно проводить в случаях, когда: 1) появились новые обстоятельства, полностью противоречат имеющейся в деле доказательной информации; 2) оказались разногласия между показаниями и другими имеющимися в деле доказательствами; 3) возникли сомнения в достоверности или правдивости первичных показаний соответствующего лица; 4) необходимость проведения судебного предъявления для опознания.

Считаем, что нет необходимости ограничивать суд в проведении повторного допроса, если по обстоятельствам дела известно, что допрашиваемый был свидетелем событий интересующие суд мог наблюдать. Исследование факты и обстоятельства, но не упомянул их во время основного допроса.

Исследование практики судебного рассмотрения уголовных дел показывает, что

показания повторно допрошенных в суде лиц, прежде всего, свидетелей преимущественно содержат те или иные новые обстоятельства.

В литературе выделяют повторный допрос недобросовестного свидетеля. «Особенность этого вида судебного допроса заключается в том, что такое лицо оставшись после первого допроса в зале, имеет возможность слышать показания других после нее допрошенных лиц. В зависимости от того, обличая неправду или нет были показания этих лиц, возникает потребность решить вопрос о целесообразности ее повторного допроса. Цель этого допроса поняла - побудить это лицо дать правдивые показания, воспользовавшись благоприятной для этого информацией, только полученной в суде из других источников. Что касается так называемых добросовестных свидетелей, желательно отказываться от их повторного допроса в судебных разбирательствах уголовных дел» [6, С. 117].

Повторный допрос необходимо проводить по другой схеме, чем основной. Начинается этот допрос по предложению ранее допрошенного лица вернуться к показаниям по сути дела с учетом другой информации, прозвучавшей в суде, и дать правдивые показания. Последовательность постановки вопросов и их форма должна быть иные, чем во время основного допроса. Это значительно усложняет воспроизведения показаний сообщенных во время основного допроса и заставляет допрашиваемого лицо сосредоточиться и воспроизвести воспринятые ею события или факты. Если же показания остаются прежними, а допрашивая убежден в их заведомо ложности, он переводит допрос на следующий уровень и старается предъявлением конкретных доказательств поколебать позицию допрашиваемого. В заключительной части повторного допроса, «... в дополнение приемов логического воздействия на допрашиваемого, целесообразно применить соответствующие средства эмоционального воздействия. В частности, обвиняемому (для улучшения его положения перед развязкой) придать особое тактическое значение аргумента «последнего шанса», а свидетелю - избежать уголовной ответственности за лжесвидетельство» [8, С. 42-46].

#### **Список використаної літератури:**

1. Уголовный процессуальный кодекс Украины: принят 13 апреля 2012 // Ведомости Верховной Рады Украины (ВВР). 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. ст.88.
2. Коновалова В. А. Проблемы логики и психологии в современной тактике. Харьков. 1965. 140 с.
3. Шепитько Ю. В. Теория криминалистической тактики. Харків. Гриф, 2002. 349 с
4. Бабуніч В. Суть і значення перехрестного допроса. Процесуальні особливості проведення

перекрестного допроса при рассмотрении уголовных дел в суде. Вестник Львовского национального университета имени Ивана Франко. Серия юридическая. 2011. Вып. 53. С. 322 - 328.

5. Коновалова В. А., Шепитько В. Ю. Юридическая психология: Учебник. 2-е изд., Перераб. и доп. Харьков. Право, 2008. 240 с.

6. Когутич И. И. Использование знаний и средств криминалистической тактики и методики

при рассмотрении уголовных дел в суде. Монография. Львов. Триада плюс. 2009. 448 с.

7. Питерцев К. С., Степанов А. А. Тактика допроса на предварительном следствии и в суде. СПб. Питер. 2001. 160 с.

8. Ароцкер Л. Е. Тактика и этика судебного допроса. Москва. Юрид. лит. 1969. 120 с.

#2(66), 2021 часть 3  
Восточно Европейский научный журнал  
(Санкт-Петербург, Россия)  
Журнал зарегистрирован и издается в России  
В журнале публикуются статьи по всем  
научным направлениям.  
Журнал издается на русском, английском и  
польском языках.

Статьи принимаются до 30 числа каждого  
месяца.

Периодичность: 12 номеров в год.

Формат - А4, цветная печать

Все статьи рецензируются

Бесплатный доступ к электронной версии  
журнала.

Редакционная коллегия

Главный редактор - Адам Барчук

Миколай Вишневецки

Шимон Анджеевский

Доминик Маковски

Павел Левандовски

Ученый совет

Адам Новицки (Варшавский университет)

Михал Адамчик (Институт  
международных отношений)

Питер Коэн (Принстонский университет)

Матеуш Яблоньски (Краковский  
технологический университет имени  
Тадеуша Костюшко)

Петр Михалак (Варшавский университет)

Ежи Чарнецкий (Ягеллонский университет)

Колуб Френнен (Тюбингенский  
университет)

Бартош Высоцкий (Институт  
международных отношений)

Патрик О'Коннелл (Париж IV Сорбонна)

Мацей Качмарчик (Варшавский  
университет)

#2(66), 2021 part 3

Eastern European Scientific Journal  
(St. Petersburg, Russia)  
The journal is registered and published in Russia  
The journal publishes articles on all scientific  
areas.  
The journal is published in Russian, English  
and Polish.

Articles are accepted till the 30th day of each  
month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor-in-chief - Adam Barczuk

Mikolaj Wisniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Pawel Lewandowski

Scientific council

Adam Nowicki (University of Warsaw)

Michal Adamczyk (Institute of International  
Relations)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jablonski (Tadeusz Kosciuszko  
Cracow University of Technology)

Piotr Michalak (University of Warsaw)

Jerzy Czarnecki (Jagiellonian University)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Institute of International  
Relations)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (University of Warsaw)

**Давид Ковалик (Краковский технологический университет им. Тадеуша Костюшко)**

**Питер Кларквуд (Университетский колледж Лондона)**

**Игорь Дзедзич (Польская академия наук)**

**Александр Клиmek (Польская академия наук)**

**Александр Роговский (Ягеллонский университет)**

**Кехан Шрайнер (Еврейский университет)**

**Бартош Мазуркевич (Краковский технологический университет им. Тадеуша Костюшко)**

**Энтони Маверик (Университет Бар-Илан)**

**Миколай Жуковский (Варшавский университет)**

**Матеуш Маршалек (Ягеллонский университет)**

**Шимон Матысяк (Польская академия наук)**

**Михал Невядомский (Институт международных отношений)**

**Главный редактор - Адам Барчук**

1000 экземпляров.

Отпечатано в ООО «Логика+»

198320, Санкт-Петербург,

Город Красное Село,

ул. Геологическая,

д. 44, к. 1, литера А

«Восточно Европейский Научный Журнал»

Электронная почта: [info@eesa-journal.com](mailto:info@eesa-journal.com),

<https://eesa-journal.com/>

**Dawid Kowalik (Kracow University of Technology named Tadeusz Kościuszko)**

**Peter Clarkwood (University College London)**

**Igor Dzedzic (Polish Academy of Sciences)**

**Alexander Klimek (Polish Academy of Sciences)**

**Alexander Rogowski (Jagiellonian University)**

**Kehan Schreiner (Hebrew University)**

**Bartosz Mazurkiewicz (Tadeusz Kościuszko Cracow University of Technology)**

**Anthony Maverick (Bar-Ilan University)**

**Mikołaj Żukowski (University of Warsaw)**

**Mateusz Marszałek (Jagiellonian University)**

**Szymon Matysiak (Polish Academy of Sciences)**

**Michał Niewiadomski (Institute of International Relations)**

**Editor in chief - Adam Barczuk**

1000 copies.

Printed by Logika + LLC

198320, Region: St. Petersburg,

Locality: Krasnoe Selo Town,

Geologicheskaya 44 Street,

Building 1, Litera A

"East European Scientific Journal"

Email: [info@eesa-journal.com](mailto:info@eesa-journal.com),

<https://eesa-journal.com/>